tarih VE toplum

5000 TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ / MART 1990

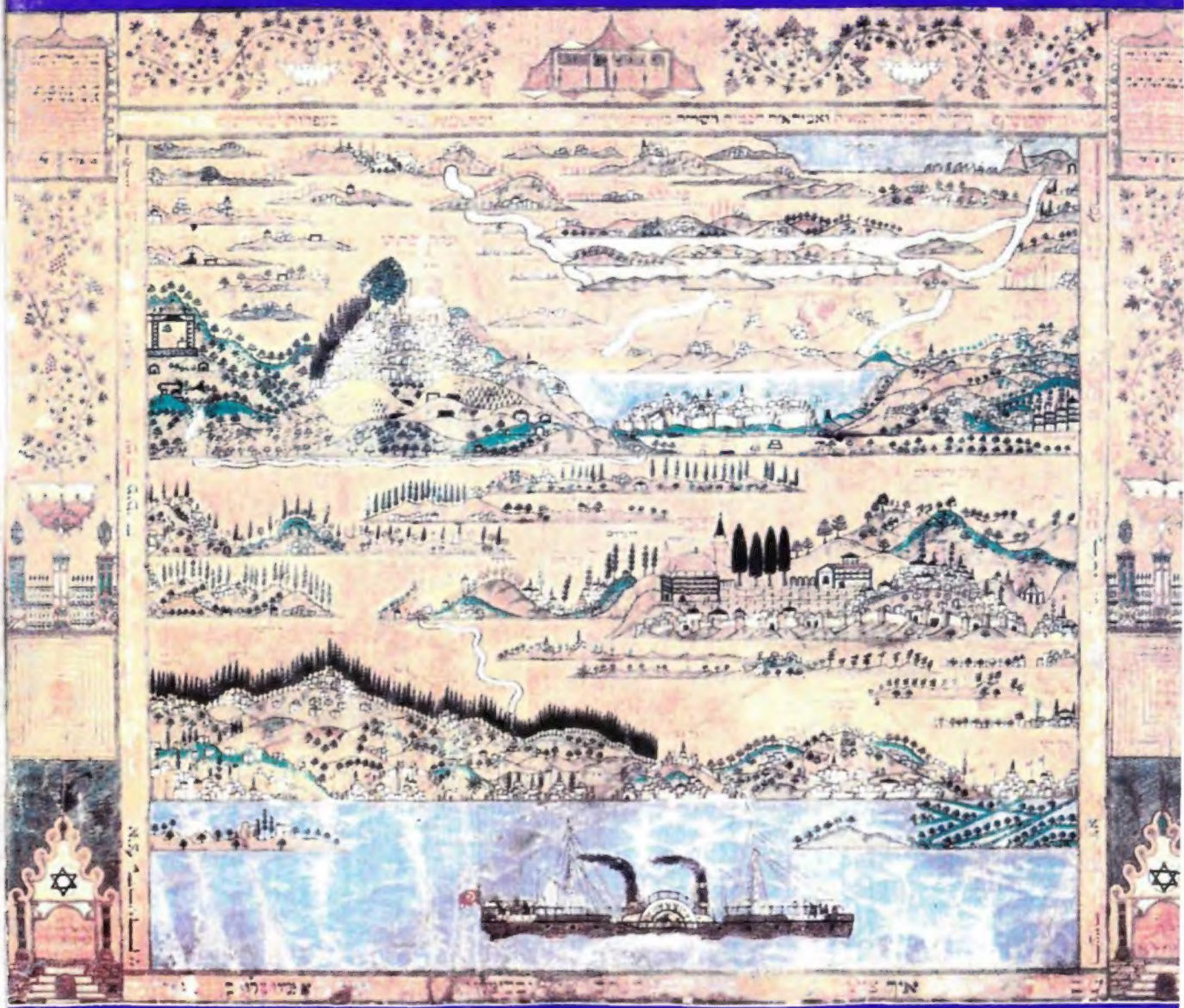

Nâzım Hikmet'in "Mektup" Şiiri □ Sabetaycılık ve İslâm Tasavvufu □ Celâl Bayar'ın Tarafgirliği □ Eski Bilim İncileri

75

İletişim Yayınları

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay
4

TÜRKİYE'DE SOLUN TARİHİNDEN
İşçi Sosyalist Fırkası 1921
6

NÂZIM HİKMET
Mektup (Dünden Bugüne Kore)
9

HALİL ERDOĞAN CENGİZ
İnsan Denenmiştir Denilen Herşeye İnanmamalı
13

GAD NASSİ
Sabetaycılık ve Osmanlı Mistik Geleneği
16

AYŞIN CANDAN
Türk Sahnelerinde *Hamlet*
19

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
78 Yıl Öncesine Ait Bir Piyango Çekilişi
22

BİLGE UMAR
Aphrodite'nin Gerçek Kimliği
24

KEVORK PAMUKCİYAN
1660 İstanbul Yangını
31

DR. TURGUT AKPINAR
Tarihte Sigorta ve Yurdumuzda Sigortaya Dair İlk Fetvalar
34

SEMİHİ VURAL
Mersin'de Hawaiili Bir Çiçek
40

NEKROLOJİ
Cüneyt Ölçer (1925-1990)
41

ÖMER TÜRKOĞLU
Erken Bir Jöntürk Bildirisi
42

DR. MUSTAFA İSEN
Divan Şairlerinin Meslekleri
45

OSMAN DOĞRU
Cumhurbaşkanının Tarafsızlığı
49

KİTABİYAT

NECDET KURDAKUL
19. Yüzyılda İktisat Kitapları

MUSTAFA DUMAN
Melzig'in Almanca Nasreddin Hoca'sı

CEMİL ÖZTÜRK
Ayağımda Anadolu Tozu

ÖMER TÜRKOĞLU
Namık Kemal İçin Diyorlar ki

UYGUR KOCABAŞOĞLU
Türkiye Tarihi (4 cilt)

ARİF HİKMET PAR
Mehterhane'den Bando'ya
58

Kapak: Ön plânda İstanbul'u, geride de Filistin'i gösteren, 150 yıllık bir Şiviti-Yahudi resmi (New York Yahudi Müzesi).

tarih toplum MART 1990 • CİLT 13 • SAYI 75

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay / **Görsel Tasarım ve Düzenleme:** Bora Çetinkaya

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Düzelti:** Fatih M.Öztan, Remzi Abbas / **Okur İlişkileri:** Mürvet İşgör / **Satış ve Dağıtım:** Adil Şallı

PERKA A.Ş. **Genel Müdür:** Ahmet Asena / **Teknik Yönetmen:** Miray Yüzgeç / **Kamera:** Cemal Törün, Muammer Balta / **Montaj:** Ümit Ayar / **Dizgi:** Hüsnü Abbas, İsmail Abbas, Ersin Çalışkan / **Renk Ayrımı:** Sepco Grafik / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Hürriyet Holding A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1990

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 125 36 00 - 125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No: 306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 60.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 5.000 TL.

OKUYUCU MEKTUPLARI

BEYLİKÇİ-İ DİVÂN-I HÜMÂYÛN MAHMUD RAİF EFENDİ

Derginizin 74. sayısında yayınlanan "Bir Mezar Taşının Düşündürdükleri" başlıklı incelememde bir parantezi eksik bırakmam ve onunla ilgili 20 nolu dipnotunu daktiloda atlamam, yanlış anlamalara yol açabilecek bir durum yaratmıştır.

Tarih ve Toplum Dergisi'nin çok dikkatli okuyucusunun gözünden kaçmayacağı gibi, mezar taşının üçüncü satırında "Merhûm Mehmed Râif" yazmaktadır. Bizim çeviri yazımızda ise parantez unutularak "Mahmûd" verilmiş ve bütün yazı o ad çevresinde örülmüştür. Mezar taşındaki Mehmed'e rağmen "Mahmûd"u benimsememiz "Sâlnâme-i Devlet-i 'Âliyye-i Osmâniyye"lere dayanmaktadır. 1311 (s.158-159); 1312 (s.160-161); 1313 (s.162-163); 1314 (s.162-163); 1315 (s.112-113) ve 1316 (s.118-119) yıllarına ait Sâlnâme-i Devlet'lerde Beylikçi-i Divân-ı Hümâyûn *"Mahmûd Râif Efendi"*dir. Bir yanlış değerlendirme yapmamak için inceleme gereğini duyduğumuz altı sâlnâmede de ilgili adın Mahmûd Râif olması, basım hatası ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Sadâret-i 'Uzma Dâiresi'nin (Başbakanlık) protokolde beşinci sırada yer alan yüksek dereceli bir bürokratının adının her yıl hatalı yazılıp basılması düşünülemeyecek bir konu gibi görülmektedir. Kanımızca, mezar taşı yazılırken "Mahmûd"un *"vav"* harfi gözden kaçmış ve ortaya "Mehmed" çıkmıştır.

Aydoğan DEMİR, İzmir

FOTİ KALFA'YA DAİR İKİ KAYNAK DAHA

İnşasından tam 185 yıl sonra, Üsküdar'daki Selimiye Camii'nin mimarı olduğu meydana çıkan, Foti Kalfa hakkındaki *Tarih ve Toplum*'un Şubat sayısında yazımız neşredildikten az sonra, tesadüfen iki yeni kaynağa daha rasgeldik.

Bunlardan birincisi, Pars Tuğlacı'nın *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi* adındaki çalışmasıdır. Burada, Foti Kalfa ile ilgili şu kısa bilgi mevcuttur:[1]

"İkinci Mahmud tahta geçince, Hassa Mimarı Krikor Balyan'a, Beşiktaş Sarayı'nı onarım görevini verdi. Bu onarıma, Londra sefiri Yusuf Agâh Efendi de katıldı. 1809 yılında, mimar Hafız Mehmed Efendi, Foti Komyanoz,[2] Yorgi ve Todori kalfaların işbirliği ile, onarım inşaatı başladı."

Yukarıdaki satırlardan, önce Foti Kalfa'nın soyadının Komyanos olduğu anlaşılıyor. Sonra da, Beşiktaş Sarayı'nın 1809 yılında başlayan onarımında katkısı olduğu meydana çıkıyor.

İkinci bilgi ise Mustafa Nuri Paşa'nın (1824-1890), *Netayic ül Vukuat* adlı eserinin ikinci baskısında bulunmaktadır.[3] İlgili pasajı aşağıda sunuyoruz:

"Bundan sonra devletin mimar ağalık görevi ve mimar kalfaları (halifeleri) var idi ise de, bu tür büyük yapıların yapılması, Ermeni ve Rum kalfalarının eline geçti. Bu nedenle, Nur-u Osmaniye ve Lâleli Camilerini Simon Kalfa ve daha sonra yapılan büyük yapıları, bu Simon Kalfa'nın çırağı olan Komyanos Kalfa yapmıştır."

İşbu kaynak sayesinde, önceki yazımızda serdettiğimiz, Foti Kalfa'nın, Simeon veya Simon Kalfa'nın yetiştirmesi olduğu hususundaki tahminimiz tahakkuk etmiştir.

Diğer taraftan, Lâleli Camii'nin mimarının Simeon Kalfa olduğu hususundaki kayıt da önemli bir yeniliktir. Zira, diğer Türkçe kaynaklarda, mezkûr caminin mimarının Mehmed Tahir Ağa ve bina emininin de Ali Ağa olduğu iş'ar edilmiştir.[4] Cami Barok üslûbunda inşa edildiği için, mimarının Simeon Kalfa olması kanaatımızca daha muhtemeldir. Zira, Nur-u Osmaniye Camii de aynı mimarî tarzda yapılmıştır.

Bu vesile ile, Simeon Kalfa hakkında, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü'nün, 1981 Nisan tarih ve 13/14 sayılı Bülteninde, bir yazımızın dercedildiğini de kaydetmeyi, ilgililer için faydalı görüyoruz (s.21-23).

Keza, İzmir Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün müdürünün kızı, sayın Pia Hochhut'un da, Berlin'de, müteveffa Klaus Schwarz tarafından neşredilen, *Die Moschee Nûrvosmaniye in İstanbul* adlı değerli bir monografisi vardır.

Apoyevmatini gazetesinin yazı işleri müdürü sayın İstefan Papadopulos'a göre, Foti Kalfa'nın soyadının doğru şekli "Komyanos" yerine "Komnenos" olmalıdır. Bu hususu nazar-ı itibara alarak, onun, onikinci yüzyılda Bizans tahtında hüküm süren Komnenos Hanedanı'nın ahfadından olduğu düşünülebilir.

Yine İ. Papadopulos'a göre, Simeon Kalfa'nın soyadı da, Komnenos veya Komyanos'dur. Değerli yazarın emin olmadığı işbu bilgi şayet doğru ise, bu takdirde Foti Kalfa, Simeon Kalfa'nın oğlu da olabilir.

İşbu kısa makalemiz burada sona ererken, Foti Komnenos Kalfa hakkında, aziz dostumuzun, Rumca kaynaklardan maalesef hiçbir malûmat elde edemediğini de beyan etmek istiyoruz.

Kevork PAMUKCİYAN/İstanbul

[1] İstanbul, 1981, s.19c.
[2] Doğrusu "Komyanos" olacaktır.
[3] Tahşiye eden: Prof. Dr. Neşet Çağatay, Ankara, 1987, cilt III.-IV., s.147.
[4] Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara, 1987, cilt I. s.96; - *AnaBritannica*, cilt 14, s.250a.

OKUYUCULARA MEKTUP

75. sayımız, yine zaman boyutu olarak tarih-öncesinden yaşadığımız günlere kadar gelen, konuları itibarıyla da bilimden dine, iktisattan botaniğe, edebiyattan siyasete, doğal âfetlerden sigortaya, tiyatrodan piyangoya kadar çeşitlenen bir yazı demetiyle elinizde.

Dergimizin ilk yıllarında, birçok "Para ile Tarih" yazısı çıkan, değerli Numizmat dostumuz Cüneyt Ölçer, bir ay önce vefat etmeseydi, bugün (1 Mart 1990) 65 yaşına basmış olacaktı. Merhumun kısa yaşam öyküsünü ve yapıtlarının künyelerini içeren bir nekroloji yazımızı, 41. sayfada bulacaksınız.

Bu sayının en keyifli yazısı, Halil Erdoğan Cengiz'in incelemesi. Arkadaşımız, gelecek sayılarda da, geçmiş zamanların bilimini yad etmeyi başka "münasebetsiz" konularla sürdürecek!

Ayşın Candan, Hamlet temsilleri üstüne araştırmasıyla Türk Tiyatro Tarihi'ne değinmekte. Nâzım Hikmet'in, yazılalı neredeyse kırk yıl olan ve şimdiye değin ülkemizde yayımlanmamış Mektub'unu gün ışığına çıkarıyoruz. Mustafa İsen arkadaşımız ise, Divan Şairlerinin meslekî dağılımını yetkinlikle yorumluyor.

Bana fikrimi soran yok, ama yine de söyleyeyim: ben kendi payıma, Turgut Özal'ın (velev bir anayasa değişikliği yapılabilse de) süresini doldurmadan Çankaya'dan indirilmesine karşıyım. Böyle bir şey, hukuksal olmaz, darbesel olur! Bunu bana, cumhurbaşkanına fart-ı muhabbetim değil, demokrasiye saygım söyletiyor. Yine de, cumhurbaşkanı yansız davranmaya çalışmalı, derim. Osman Doğru arkadaşımızın Yassıada dosyalarından aktardığı 1950'li yılların belgeleri, ibret alınmak gereken su-i misaller.

Dr. Gad Nassi, İ.Ü. Tıp Fakültesi'nden mezun (şimdi İsrailli) bir psikiyatr. Aynı zamanda, Türkiye Yahudileri Kültür Vakfı'nın (MORİT) başkanı. Onun bu çoklu-kültürel kökenleri, Dönmelik ile İslâm tasavvufu, özellikle de Bektaşilik arasında koşutluklar görmesini olanaklı kılıyor.

Murat Belge, bize borçlu olduğu anasır-ı erbaa'nın sonuncusu açısından İstanbul yazısını henüz vermedi. Ama Kevork Pamukciyan dostumuz, bu sayımızda Ermenice bir kaynağa dayanarak, eski İstanbul yangınlarının en büyüklerinden birini anlatıyor. Dr. Turgut Akpınar da, sigorta tarihimize ilişkin önemli belgeler sunuyor.

İzmirli yazarımız Bilge Umar, bu kere, güzel resimlerle bezenmiş yazısında "Aphrodite"nin etimolojisi sorununa eğilmekte. (Eski sayılarımızın birinde, G.Bean'in kitabından "Knidos" bölümünü çevirirken, ora Aphrodite'sinin Vatikan'daki bir başka Roma kopyasının resmini de basmıştık!)

Mersinli bir okuyucumuz, bize yüz yıldır Mersin'de de tek tük yetiştirilen ve halk arasında "Fitne" adıyla tanınan Amerikan kökenli hoş bir çiçeği anlatmakta. (Ben, *Plumeria*'yı ilk kez Küba'da görünce, onu renkli bir yasemin ağacına benzetmiştim. Bu yazıdan esinlenerek, gelecek ay size Yeni Dünya'nın Eski Dünya'ya armağan ettiği bazı besinlerin öyküsünü aktaracağım.)

Genç araştırıcı Ömer Türkoğlu'nun özgün elilânı ve çevrimyazısıyla birlikte hazırladığı erken bir Jön Türk bildirisi, bu yüzyıl başlarının tarihine ciddi bir katkı niteliğinde. Türkiye'de Solun Tarihinden sayfalarımızda, Mehmet Alkan kardeşimiz eneski "TSİP"in tüzüğünü siyaset bilimi yazınına kazandırıyor. Koleksiyoncunun Dağarcığında ise, size 78 yıllık bir piyango broşürü takdim ediyoruz.

Kitabiyat bölümümüzde, önce Necdet Kurdakul'un 19. yüzyıl Türkçe iktisat kitapları üstüne bir toplumakalesi var. Sonra, Almanca bir Nasreddin Hoca ile Macarca bir (turistik) Türkiye kitabının tanıtımı; Kemal Tahir'in *Namık Kemal için diyorlar ki* anketi; Cem Yayınevi'nde çıkan 4 ciltlik *Türkiye Tarihi* hakkında Dr. Uygur Kocabaşoğlu'nun bir değerlendirmesi ve *Mehterhane'den Bando'ya* için bir övgü yer almakta. Yüz yıl önce Osmanlı Basınında Bu Ay'ın seçmelerinde ise, yine ilginizi çekecek örnekler sunuyoruz.

Hepinize saygı ve sevgilerimle,

Mete Tunçay

İTİRAFATIMDANDIR!

İletişim Yayınları'nın yeni "Anı Dizisi"nin ilk kitabı olarak basılan *Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları*'nın arka kapağındaki kısa tanıtma notunu ben kaleme aldım. Fakat o minicik metine fahiş bir hata sığdırmayı becermişim. Yazarın Abdülhamit tarafından Taif'e sürüldüğünü söylerken, arayan kolayca bulsun diye, haritadaki yerini bir güzel tarif ediyorum: bugünkü Libya'nın güneyinde, Büyük Sahra'da...

Belleğimin bir oyunu sonucu, nedense Taif'i Fizan diye düşünüp, kontrol etmeye de gerek görmeden öylece yazıvermişim. Bu güzel kitabı basıma hazırlayan A.Turan Alkan başta olmak üzere, bütün okuyuculardan af dilerim.

Mete TUNÇAY, Ankara

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

"TARİK"ten seçmeler

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

= Mart 1890 =

MELİHA YETKİN

İCMAL

Netekim!

☐ Koca Prens Bismark cihana dehşetendâz olan politikası sebebiyle her tarafa nasıl lerze vermiş [titretmiş] ise şimdi de gûşe-gîr-i inzivâ [yalnızlık köşesine çekilmiş] olması sebebiyle ol derecede işgal-i ezhân ve efkâr [akılları ve fikirleri işgal] etmekte olup bir takım siyasiyyûn müşârün-ileyhi âsâyiş-i hâzırın bir rükn-i mühimmi [önemli temel direği] addeylemekte ve Fransa gazetelerinin bir ikisi tarafından bile müşârünileyhe hâmî-i âsâyiş-i umumî nazarıyla bakılarak bu istifâya izhâr-ı esef kılındığı telgraf haberlerinden anlaşılmakta bulunmuş ve hele ittifak-ı müselles [üçlü pakt] gayret-keşleri bu haberin intişarı üzerine dûçâr-ı heyecan olup ancak Almanya politikasının mübtenî olduğu [dayandığı] kavâid-i siyasiyye-i esasiyyeye vâkıf olanlar müşârünileyhin Almanya politikasınca olan hizmet ve himmetlerini takdir ile beraber şimdi işten el çekmesinden dolayı büyük tebeddülât [değişiklikler] ve inkılâbât vukû bulacağı zannında bulunanları tahdiede olarak [yanlışını çıkararak] bu vech ile iki üç fırka hâsıl olmuştur.

Kâffe-i mahâfil-i siyasiyyede müşârünileyhin istifâsı üzerine cereyan eden mübahasât [konuşmalar] her mahal ve mahfilin meslek ve mişvârı [tarzı, gidişâtı] mucibince olmak tabiî ise de müşârünileyhin vatanına olan hıdemâtı ve i'tilâ-yı şân-ı vatanı [vatanın şânını yükseltmesi] uğrundaki ikdamâtı [çalışmaları] hiçbir kimsenin inkâr edemeyeceği mevâddan olduğu mütebeyyin [meydanda] olduğundan yar ü ağyârın takdirâtı pîrî [yaşlılık] ve inzivâsı [dünya işlerinden vazgeçmesi] olarak dest-keş-i umûr olmak [işlerden el çekmek] şerefi dahi dünyada en nâdir şereflerden olmak üzere müşârünileyhe nasib olmakla kendisine bihakkın bahtiyar denilse becâdır [yerindedir]... (22 Mart 1890)

TELGRAF

Havagazı Lâmbaları

Selânik Gazetesinde Görülmüştür =
"Selânik Havagazı Osmanlı Şirketi"

☐ Şehrimiz havagazı fabrikasıyla müteferriâtının inşaatı resîde-i hitam olmasına [bitmesine] ve ameliyatın şartnâme ve ol bâbtaki musaddak [onaylanmış] harita ahkâmına muvâfık olduğu heyet-i fenniyye tarafından icra kılınan tedkikât ve tatbikât neticesinde tahakkuk etmesine binâen dün akşam tenvîrâta [ışıklandırmalara] mübaşeret olunmuştur...

Resm-i güşâd [açılış töreni] akşam alafranga saat on ikide ve havagazı fabrikası derûnunda mutantan [tantanalı] surette icra edilmiştir...(22 Mart 1890)

"Ahz ü Girift [yakalama] Emri"

Rum Çocuğunu Vuran Acem

☐ 304 Senesi Kânun-ı evvelinin yirmi sekizinci Çarşamba günü Kasımpaşa'da eski Tersane kapısında bakkal çırağı Yorgi'yi kama ile kolundan cerh etmesinden [yaralamasından] dolayı maznûn [zan altında] olan orta boylu, tıknazca, iri kafalı, kara saçlı ve bıyıklı ve iri burunlu tahminen otuz beş yaşında ve ayakta tömbeki satar İranî Hasan firar eylemesinden ve hakkında icra kılınan tahkikat üzerine heyet-i ithamiyyeden cinayetle ithamına karar verilmesinden nâşî usul-i muhakemât-ı cezâiyye kanun-ı muvakkatinin üç yüz yetmiş birinci maddesi mucibince muamele-i mukteziyye-i kanuniyye icra ve

muhakeme-i aleniyye-i gıyabiyyesi bi'l-îfâ Kanun-ı Cezanın yüz yetmiş yedinci maddesine tevfikan üç sene müddetle küreğe konulmasına ve otuz birinci madde-i kanuniyye mantûkunca hukuk-ı medeniyyeden ıskâtıyla [medenî haklarından yoksun bırakılmasıyla] emvâlinin haczine mahkeme-i cinayette gıyâben hükm olunmuş ve kanun-ı muvakkat-i mezkûrun üç yüz yetmiş yedi ve üç yüz yetmiş sekiz ve üç yüz sekseninci maddeleriyle mevadd-ı sâiresi ahkâmına tevfîk [hükümlerine uygun] muamele olunması mercîine bildirilmiş olmakla ilân-ı keyfiyete ibtidar kılındı... (24 Mart 1890)

"Zaptiye Nezaret-i Aliyyesinden"

Adam Bıçaklamaya Kalkan Biri Daha

☐ Şehremini civarında sâkin yazmacı Kâzım nâm şahıs dün gece saat bir raddelerinde mahall-i mezkûrda bakkal Sava'nın dükkânına giderek ekmek talebiyle münâzaa [kavga] ederek kama ile hücum ettiği sırada tefrik [ayırmak] için aralarına girmiş olan Yazmacı Hasan'ın sağ bacağına mezkûr kama dokunup pantalonunu kestirmiş ve destgâh-dâr [tezgâhtar] Yovan'ın üzerine de hücam eylemiş ise de sakatlığa meydan verilmeksizin merkum Kâzım der-dest ve icrâ-yı icabına mübâderet edildiği İstanbul Polis Müdüriyetinden bâ-jurnal bildirilmiştir... (27 Mart 1890)

HARİCİYE

Ubeydullah Efendiden Az Önce

"Amerika Sergisi"

☐ Amerikalıların sergilerini şimdiye kadar emsali görülmemiş surette yapacakları evrak-ı havadiste [gazetelerde] beyan olunmuştur. Bu serginin mühim bir kısmı azim [büyük] bir çadır olacak imiş. Bu çadırın ortasındaki sütunu bin beş yüz kadem irtifâında [yüksekliğinde] olup Paris'teki meşhur (Eyfel) kulesinden yüzde elli mürtefi' [yüksek] olacaktır.

Çadırın ne kumaştan olması henüz kararlaştırılmamış ise de kutru üç bin kadem olup yukarıdan aşağıya demir teller ile tutturulacaktır.

İçerideki irtifâı bin yüz kadem olacak ve sütunun önünde bayrak direği dahi bulunacaktır.

El-hâsıl bu çadır Paris sergisinin iki misli kadar yer tutacaktır... (23 Mart 1890)

"Berlin Amele Kongresi"

Enternasyonal Değil!

☐ Amele Kongresi Komisyonu on iki yaşından dûn [aşağı] çocukların fabrikalarda istihdamını men'etmeye karar vermiştir.

Birçok murahhaslar bu bâbta devlet-i metbû'alarından [tâbi oldukları devletten] talimât talep edeceklerini beyan etmişlerdir.

Pazar günleri ta'til-i eşgal olunması [işlerin bırakılması] meselesini müzakereye memur olan komisyon âzâsı beyninde ihtilâf-ı efkâr zuhur eylemiştir. Âzâ-yı mumâileyhümün nısfı [yarısı] tatil günü Pazar günleri olmasını ve nısfı diğeri ise tatil gününün fabrika eshâbı ile amele beyninde tayin edilmesini talep etmektedirler.. (25 Mart 1890)

MÜTENEVVİA

Yenisini Alacağımdan...

☐ Dersaadet yük arabacılar kethüdalığı ve tahsildarlığına mahsus mühr-i resmi bu kere kazâen zâyi etmiş olduğumdan ileride senet veyahut bir evrak üzerinde zuhur edecek olur ise makbul olmamak üzere ilân olunur.

Biri taş ve diğeri sim [gümüş] üzerine mahkuk [hakk olunmuş, kazılmış] mühr-i zâtım [kendi mühürüm] ve diğer isimlerle üç ki cem'an beş adet mühür bir örme kese derûnunda [içinde] bulundukları halde çend [bir kaç] gün evvel her nasılsa zâyî olduklarından hatt-ı destimle [el yazımla] muharrer iki kıt'a senetten başka hiçbir senet veya evrakım bulunmadığından ba'd-ez-in [bundan sonra] işbu mühürler ile memhûr [mühürlenmiş] olarak zuhur edecek evrak ve senedâtın hükmü sâkıt [hükümsüz] olacağını ve bu mühürleri bulan kimsenin Aksaray Posta Şubesine getirip teslim eylediği halde kendisine ikram edileceğini ilân ederim... (22 Mart 1890)

Dersaadet Postahanesi
Mühimme Dairesi Baş Memuru
Mustafa Fehmi Sünbüle

☐ İzzetlû Muallim Naci efendinin âsârından Sünbüle nâm kitap neşr edilmiştir. Merkez tevzîi Bâbıâli civarında Ebussuud Caddesinde on sekiz numerolu "Mecmua-i Muallim" idarehanesidir. Bahâsı altı kuruştur. Her kitapçıda bulunur... (22 Mart 1890)

Papuçlar En Az Yüzbin Kere Ucuzdu!

☐ Mahmutpaşa'da vâki iki yüz on bir numerolu kunduracı mağazasının sahibi Papazyan Tamyanos müddet-i medîdeden [uzun zamandan] beri icrâ-yı sanatla kesb-i şöhret etmiş sanatkârandan olup bu defa Fransa'dan mahsusen celb olunan modeller üzerine ve Fransa'nın en âlâ cins köseleden olmak üzere gerek erkeklere ve çocuklara ve gerek zenneye mahsus olarak envâ' ayakkabıları imal ederek zîrdeki fiyatı maktûa [pazarlıksız fiyat] üzere füruht etmekte [satmakta] olduğu ve mezkûr mağazaya müracaat edecek zevât-ı kiramın ez-her cihet hoşnûd edilecekleri ilân olunur.

Potin Galoş 95, Potin 67, Çizme 150, İskarpin 52, Mâ-beyn galoşu 45, Zenneye mahsûs terlik 40, Zenneye mahsûs iskarpin 45 kuruş. (23 Mart 1890)

Asır Kütüphanesi Romanları

Beyaz Dizi Gibi

☐ Gayet mükemmel bir roman mecmuasıdır. Türkçede henüz misli tesis edilmemiş külliyattır. Avrupa milel-i mütemeddinesinin [medenî milletlerinin] en makbul âsârını ve milli hikâyâtı hâvîdir. Yani Fransızca, Almanca, İngilizce ve Rumca'dan mütercem en güzel romanlarıyla bir kaç cüzde hitam bulur bu külliyâtta dahil bulunacaktır. Haftada lâ-akâll [en az] iki cüz' neşr olunur. Bir cüz'ün fiyatı yirmi paradır. Seneliği yüz dört nüsha itibariyle abone kayd olunur. Bütün neşr olunan romanlarla intihab-ı tercüme ve nefaset-i tab' hususunda rekabet eder. Abonelerimize ayrıca hediyeleri vardır. Abone bedeli posta ücretiyle seneliği elli, altı aylığı otuz kuruştur.

"Mösyö Le Kok'un Kızı"

Agatha Christie'nin Selefi

☐ Gayet meraklı ve musanna [sanat eseri olarak yapılmış, usta işi] bir romandır. İki muktedir müellif tarafından kaleme alınmıştır. Umûr-ı adliyyede maharetiyle romanlarda meşhur olan Mösyö Le Kok'un bizzat yazdığı hatırâtı şâmildir. Le Kok hakkında yazılmış romanların tetimmesi [tamamlayanı] ve en güzelidir. Bu meşhur zabıta memurunun kızı nasıl maharetle pederinin intikamını aldığını musavverdir [tasvir edilmiştir]. Otuz yedi cüz'de tamam olmuştur. Eczânın [cüzlerin] fiyatı on sekiz kuruştur... (23 Mart 1890)

İşçi Sosyalist Fırkası 1921

TÜRK Siyasal Yaşamında en çok siyasal partinin kurulduğu dönem 1918-1923 yılları arasındadır. Bir hesaplamaya göre bu dönemde 55 tane siyasal parti kurulmuştur.[1] Siyasal partileşme özellikle Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonraki ilk iki yılda çok daha yoğunlaşmaktadır.[2] Bu dönemde sosyalist siyasal düşüncenin de yeniden siyasal partileştiği görülmektedir. Bunlardan biri 1919'da Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın bu kez Türkiye Sosyalist Fırkası adı ile yeniden Hüseyin Hilmi tarafından kurulmasıdır. Ayrıca İstanbul Hükümeti'nin de varlığını koruduğu bir dönemde Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayrılanlar tarafından İŞÇİ SOSYALİST Fırkası kurulacaktır.[3]

Dersaadet'de kurulan İşçi Sosyalist Fırkası'nın kuruluş tarihi 13 Ekim 1921 (13 Teşrin-i Evvel 1327) olarak düşünülebilir.[4] Tunçay'ın da belirttiği gibi[5] bu dönemde kurulan kimi başka partiler gibi bu partinin de adında "fırka" sözcüğünün olması onu bir siyasal parti olarak değerlendirmeye neden değildir. Bu kurumlar daha çok "Dernek" niteliğinde kuruluşlardır. Onların bu niteliği örgütlerine ilişkin yayınladıkları belgelerden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu partinin de Marxist bir anlayış taşımaktan çok, "dayanışma ve yardım"

Sosyalist *gazetesi müdir-i mes'ulü Hasan Namık Bey.* (Medeniyet, *I Kânun-u evvel 1326/14 Aralık 1910*)

İşçi
SOSYALİST
Fırkası Nizamnâmesidir

Dâhiliye Nezâret-i Celilesinin 13 Teşrin-i Evvel 337 Tarih ve 277 Numrolu Ruhsatını Hâizdir.

Mühürsüz olan nüshalar sahtedir.

(MÜHÜR)

Matbaâ-yı Bahriyye
1337-1921

İşçi SOSYALİST Fırkası Nizamnâmesidir.

Madde 1: Ünvanı (İşçi SOSYALİST Fırkası) olub, müessisleri Namık Hasan ve Hüseyin Sezaî arkadaşlardır.

Fırkanın Maksad-ı Teşkili

Madde 2: Vaziyyet-i hâzıra-yı iktisadiyeyi nazâr-ı dikkate alarak erbâb-ı mesâiye muavenet ve onların tenvir ve tenmiye-i efkârına ve hukuk-u meşruâ ve kanuniyelerinin muhafazasına say' eylemekden ibaretdir.

Fırkaya Duhûl Şerâiti

Madde 3: Fırkaya dahil olacak arkadaşların fırkanın nizamnamesi ahkâmını kabûl ve buna riâyeti süret-i kat'iyede taahhüd eylemeleri lâzımdır. (s. 3)

Madde 4: Bütün fırka mensubinine hüviyet varakaları yalnız merkez-i umumî tarafından i'tâ edilir. Merkez-i umumînin mühr-ü resmîsini ve re'is-i umumî imzasını havî olmayan varakalar hükümsüzdür.

Madde 5: Bundan maâda ihtikâr, sahtekârlık, emniyeti sû-i istimâl, sirkat, rüşvet, harb müşevvikliği ve cinayet gibi ef'âl sahibi olmayub hüsn-ü hâl ve fazilet erbâbından olduğuna dair fırka a'zâlarından birinin kefaletini hâ'iz olmak ve üç beş ebadında üç kıt'a fotoğrafı vermek şarttır.

Madde 6: Her a'zâ fırkaya hin-i kabulünde bir liradan dûn olmamak üzere bir duhûliye i'tâ eyler ve kazancının yüzde biri nisbetinde de bir aylık i'tâsını taahhüd eder.

Madde 7: Fırkanın meslek ve programı aleyhinde ve fırkanın kesr-i nüfuz itibarını istihdâf (s. 4) edecek yolda haricde beyanât ve hareketde bulunan fırkaya mensub arkadaşlar merkez-i umumî idâresinin kararıyla fırkadan ihraç olunurlar. Maahazâ a'zâdan her biri fırka müzakerelerinde efkâr ve mülahazatını serd ve beyân eylemekde serbesttir. Fırkanın varidatını sû-i istimâl edenler ihraç edilmekle beraber haklarında takibât-ı kanuniye icrâ'sı için teşebbüsâtda bulunulur. Bu gibi hareketde bulunan müessisler hakkında dahi aynı süretle hareket olunur.

Madde 8: Arkadaşların vucûdu fırkaca muhterem ve kıymetdâr bulunduğundan her arkadaş bir felaket veya ma'zuriyyete ma'rûz kaldığı takdirde mensub bulunduğu şu'beden taleb-i muâvenet hakkını hâiz olduğu gibi bilmukâbele şu'be veya merkez-i umumi dahi böyle bir hâl vukûunda hemen arkadaşların muâvenetlerine şitâb ve umurunu teshil etmek mecburiyetiyle mükellefdir. (s. 5)

Madde 9: Her arkadaş fırkaca kendisine tevdi edilen fırkaya ait vazifeyi bitâmâmiha i'fâ ile mükellefdir. Fırkaya ve mes-

amacı ile kurulduğu görülmektedir.

İşçi Sosyalist Fırkası'nın kuruluş nedenini, daha doğrusu Türkiye Sosyalist Fırkası'nın bölünme nedenini Oya Sencer, "yabancı sermaye, emperyalist güçler ve yerli hükümetin Türkiye Sosyalist Fırkası'na karşı birleşmelerinin bir ürünü"[6] olarak vermektedir. Bu nedenler olabileceği gibi bunun yanı sıra Hüseyin Hilmi'nin "ebedî" ve kıskanç liderliği, son grevlerdeki başarısızlık ve işçilerin bu Fırka'ya karşı artan hoşnutsuzlukları bu Parti'nin yavaş yavaş çözülmesinde etken nedenler olarak hesaba katılmalıdır.[7] Kaldı ki Sencer'in *İkdam* gazetesinden aktardığı (30 Ekim 1921) haberde[8] işçilerin Türkiye Sosyalist Fırkası ve özellikle onun lideri Hüseyin Hilmi'ye karşı olan hoşnutsuz tutumları açıkça görülmektedir.

İşçi Sosyalist Fırkası'nın kurucuları "Terzi Patronu" Namık Hasan ve "Seyr-i Sefain İşletmesi'nden" Hüseyin Sezai adlı kişilerdir.[9] Bunlardan Namık Hasan'ı 1910'da kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın da kurucusu olarak görmekteyiz.[10] Yine aynı dönemde bu partinin yayın organı olan *İştirak*'in "yedeklerinden" *Sosyalist*[11] gazetesinin de sahibidir. Gazete nedeniyle Divan-i Harb tarafından tutuklanan Namık Hasan için *İnsaniyet* gazetesinde[12] şu bilgiler verilecektir: Avrupa medeniyetini öğrenmeye çalışan bu amaçla Fransız mekteblerine giden İstibdad'a karşı çıktığından önce yurtdışına kaçan sonra yakalanıp türlü işkencelerden geçen ve "Hürriyet" ilân edildikten sonra bir Hürriyet Fedaisi olarak ortaya çıkan biri.

Namık Hasan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın 1919'da Türkiye Sosyalist Fırkası olarak kurulmasında da kurucu rolü üstlenmiştir.[13] Bu Fırkanın 1920 yılında değiştirilen nizamnamesinde de (Madde 33) yönetici olarak geçmektedir.

İşçi Sosyalist Fırkası'nın diğer kurucusu Hüseyin Sezaî hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Onun Seyr-i Sefain işletmesinde çalışan bir kaptan olduğu anlaşılmaktadır. Bu Fırkaya üye olanların çoğunun Şirket-i Hayriye'den olması bunu destekler niteliktedir.

İşçi Sosyalist Fırkası'nın yayımladığımız bu nizamnâmesine bakıldığında kuşkuya yer bırakmayacak biçimde Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayrılanlarca kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu nizamname Türkiye Sosyalist Fırkası'nın gerek 1919'daki ilk nizamnamesi gerek 1920'deki "muaddel nizamnamesi" ile karşılaştırıldığında[14] çoğu maddelerin bir kaç sözcük değişikliği dışında tamamen aynı olduğu görülür. Nizamnameye tümüylü göz atıldığında Fırkanın adında Sosyalist sözcüğünün olmasına karşın hiç bir maddede sosyalizme ilişkin bir cümle geçmez. Bunu da göz önüne aldığımızda bu partinin solcu olmaktan çok solumsu bir dayanışma-yardımlaşma derneği (sendikası) olduğuna hükmedebiliriz. Kimi bilgilerin ışığında bu partinin üç-dört aydan fazla yaşamadığı öne sürülebilir.[15]

Burada çevrim yazısını sunduğumuz belge, varlığı bilinen ama hakkında birinci elden belge olmayan İşçi Sosyalist Fırkası'nın nizamnamesidir.

[1] Bkz. Dankwart A. Rustow, "The Development of Parties in Turkey" içinde *Political Parties And Political Development* (Edt. J. Lapalambora and M. Weiner) (Princeton: Princeton University, 1972) s.113

[2] Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler-II* (İstanbul Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986)

[3] Fransa Askerî Arşivindeki belge, aktaran Mete Tunçay, *1923-Amele Birliği* (İstanbul: BDS Yayınları, 1989) s.18 Ek1/2

[4] Bkz. *İşçi Sosyalist Fırkası Nizamnamesidir.*

[5] Bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1978) s.90

[6] Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu*

leğe hidmet-i bergüzidesi dokunmuş arkadaşlardan vefat edenlerin ailelerini fırka maddi ve manevi sûretde himaye eder.

Madde 10: Her yerde mayısın birinci günü umum amele ve çiftçiler için bir yevm-i mahsus olarak tanınmış olduğundan her sene umum fırka mensubini istedikleri yerde fakat münakalât-ı umumiyeye halel i'râs etmemek üzere meşrû ve kanunî bir suretde istedikleri gibi eğlenebilirler.

Kongre

Madde 11: Kongre senede bir defa ve teşrin-i evvel esnasında mecburi suretde in'ikad eyler ve kongrenin yevm-i in'ikadı merkez-i umumî hey'et-i idâresi tarafından bir ay mukaddem umum şuâbâta tebliğ olunur. (s. 6)

Madde 12: Şuâbât tarafından kongreye i'zâm edilecek murahhaslar rey-i hafi ile ve şu'be a'zâsının yüzde biri nisbetinde intihab olunur ve kongreye iştirâk edecek bu murahhasların nezdinde merkez-i umumîye ibraz edilmek üzere şu'be tarafından mümzî bir itimadnâmenin bulunması meşruttur.

Madde 13: Kongrenin merkez-i umumîde hin-i in'ikadında murahhaslar kendi aralarından rey-i hafi ile bir re'is, bir kâtib intihab ederler. Bunların vazifeleri kongrenin sonuna kadar devam eder.

Madde 14: Nizamnâmedeki mevad murahhaslarca gösterilen lüzuma ve kongrenin bilmüzakere ekseriyetiyle vereceği karara binâen tâdil veya tağyir veya büsbütün tay ve ihrac olunabilir.

Merkez-i Umumî

Madde 15: Merkez-i umumi hey'et-i idâresi on ve hey'et-i faâlesi beş a'zâdan mürekkebdir. (s. 7) Hey'et-i idâreyi terkib eden on a'zâdan ikisi yâni fırka müessislerinden *Namık Hasan* ve *Hüseyin Sezai* arkadaşlar esasen a'zâ-yı daîmeden bulunduklarından mütebâki sekiz a'zâ bir sene müddetle kongre tarafından ekseriyyet-i a'râ ile intihab olunurlar.

Madde 16: Fırka reis-i umumisi müntehib hey'et-i idare a'zâları tarafından kendi içlerinden intihab olunur. Kâtip ile kasadâr dahi re'is-i umumi intihabı gibi icra olunur.

Madde 17: Beş kişiden mürekkeb bulunan hey'et-i faâleyi merkez-i umumînin hey'et-i idâresi intihab eyler. Ve bunlar da kendi içlerinden birini re'is ve diğerini kâtib intihab ederler.

Madde 18: Fırka müessislerinden *Namık Hasan* arkadaş daîmî re'is-i sâni olduğu gibi *Hüseyin Sezai* arkadaş dahi merkez-i umumî hey'et-i idâresinin daîmî a'zâsındandır. (s. 8)

Madde 19: Merkez-i umumî hey'et-i idâresi tarafından ittihaz olunacak bilumum mükerrerât fırkanın mühr-ü resmîsiyle tahtim ve re'is-i umumî tarafından ve onun gaybûbetinde ona vekalet edecek zat cenâbından imza edilir ve fırkanın mühr-ü resmisi reis-i umumi ve a'zâları tarafından temhir edilmek suretiyle bir kutu derununda hıfz olunur.

Hey'et-i İdârenin Vezâifi

Madde 20: Şu'belerin teşkil ve teksirine ve amele ile erbâb-ı mesâînin tenvir ve temniye-i efkârına ve şuabâtdan vurud edecek her türlü hususât hakkında i'tâ-yı kararla nizamât-ı mevzuânın tamamı-ı tatbikine ve fırka bütçesinin tevâzî-i esbâbının te'minine ve erbâb-ı mesâînin hukuk-u meşruâ' ve kanunîyelerinin muhafazasına ve kongrenin ruznâme-i müzakerâtının ta'yiniyle senelik mesainin hatvet-i esâsiyesinin tespitine ve kongreye ait hususât için (s. 9) devâir-i hükümet ile şirketler nezdinde müracaât vukûuna veya teşebbüsât icra-

şına lûzum görüldüğü takdirde onu i'fâya ve fırka mensubininin hayât sigortalarına kayd ile bundan mütevvellid mesâili hall ü faslda tavassut ve delâlete ve amele çocuklarının amele şerâit-i hayatiyesini muhassır sistem ve tarzlar ile tahsillerine hasta komisyonlarıyla ledeli'câb te'sis edilecek hastahâne ve levâzimenin hüsn-ü muhafazasıyle tevzi ve peyderpey tezyidine ve amele sandıkları te'sisine ve cemiyât-ı hayriye ve mümasil-i müessesânın amele sandıklarının teşkiline kadar muavenet ve sahâbetin istikmâline ve fırka emvâl-i umumîyesinin hüsn-ü muhafazasıyla ziyâ'dan ve şuâbatdan mevrud tezâkir ve istizâhat ile fırkanın umumî, hususî, idârî, içtimâî, kanunî ve iktisadî esâsâtının tedvinine dikkât ve ihtimam eyler. (s. 10)

Madde 21: Muamelât-ı umumîyenin hüsn suretiyle cereyanını te'min için umumî kongrenin hin-i in'ikadında rey-i hafi ile intihab edilecek iki a'zâ ile müessislerden ibaret olmak üzere *(Kontrol Hey'eti)* nâmıyla dört a'zâdan mürekkeb bir hey'et ta'yin edilir. Hey'et-i mezkürenin vezâifi merkez-i umumî ve bilumum şuâbatın hey'et-i idâre ve faâlelerinin mesaîsini teftiş ve tedkikten ve esnâ-yı teftişte mucib-i mesûliyet-i ahvâli tebyin edenler olur ise onların azl ve tebdilleri için keyfiyeti makam-ı riyâsete bildirmekden ibarettir. Böyle bir hal vukuunda intihab edilecek bir re'isin riyâseti tahtında in'ikâd edecek meclis tarafından i'câb-ı hâl biltezâkir ittihaz edilecek mukerrerata tevfik hareket olunur. Bu meclise tekmil şuâbât hey'et-i idâreleri iştirâk edecektir. (s. 11)

Şu'be Teşkilâtı

Madde 22: Şuabât mühr-ü resmilerini merkez-i umumî hey'et-i idâresi istihzar eder. Şu'belerin hey'et-i idareleri altı kişiden mürekkeb olub bunlar da rey-i hafi ile şu'be mensubini tarafından bir sene müddetle intihab olunur. Ve mezkûr a'zâlar içlerinden bir re'is, bir kasadâr ve bir kâtib intihab ederler. Veznedârlar kefâlet-i kâviyeye rabt ve kasa mevcudu elli lirayı tecâvüz ettiği takdirde fazlası yirmialtıncı madde mucibince bankaya vâz' olunur.

Madde 23: Şu'be hey'et-i idareleri lâekâl haftada bir def'a içtimâ eder ve ittihaz edilen mükerrerâtı defter-i mahsusa kayd eder ve her ay nihayetinde usul defteri üzerine i'rad ve masraf bilançosunu tanzim ve hey'et-i idare a'zâları tarafından musaddak olduğu (s. 12) halde bir nüshasını merkez-i umumiye i'sâl ve diğer nüshasını şu'beye ta'lik eder. Şu'beler dahi üç kişiden mürekkeb olmak üzere hey'et-i faâle teşkil edebilir.

Madde 24: Şu'beler varidatının dörtte birini merkez-i umumîye i'sâle mecburdur. Kendi mesârifatından bâkiye kalan parayı yirmialtıncı madde mucibince bankaya tevdî eder şu şartla ki şu'be mesarifâtı hiç bir zaman varidatın dörtde birini tecâvüz etmeyecektir.

Hasta Komisyonları

Madde 25: Merkez-i umurnî bilumum şuabât hasta komisyonu nizamnamesini tab' ve tatbikine mecburdur.

Banka Muamelâtı

Madde 26: Şu'be merkez-i umumîye karib (s. 13) bir mahalde ise elli lirayı tecavüz eden meblağ merkez-i umumî ve şu'be mühr-ü resmisi ve merkez-i umumî şu'be hey'et-i re'isiyle veznedârının imzalarıyla bankaya tevdî olunur. Bu zevatdan birinin veya hepsinin gaybûbetinde hey'et-i idarece yerlerine ta'yin olunacak zevâtın imzaları bankaya takdim olunur. Ve bu gibi imzalar bankaca da muteber olur.

Madde 27: Merkez-i umumîye karibiyeti olmayan şu'beler elli liradan fazla olan meblağı hey'et-i idare a'zâsından iki a'zâ ile re'is ve veznedârın huzuruyla bankaya tevdî eder. Ve şu'be mührüyle dahi tahtim olunur ve bu keyfiyet merkez-i umumiye tahriren ihbar edilir.

Madde 28: Fırka merkez-i umumisi tarafından lûzum-u kat'i üzerine bankaya mevdû paranın kısmen veya kâmilen istirdâdı i'câb eyledikte husus-u mezkûr (s. 14) şuabât hey'et-i idâreleri merkez-i umumiye dâvet olunarak biltezâkir ekseriyyet-i a'râ ile müktezâsı i'fâ olunur. (s. 15)

ve Yapısı (İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1969), s.276

[7] Bkz. Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar...* s.70-83

[8] Bkz. Oya Sencer, *a.g.e.* s.276 ve s.276 dn/1

[9] Bkz. M. Tunçay, *1923-Amele Birliği*: yukarıda sözü edilen Fransız Askeri Arşivindeki belge.

[10] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler-I* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1983) s.247

[11] Bkz. *Sosyalist* No: 1 (11 Teşrin-i Sâni 1326) ve No: 2 (16 Teşrin-i Sâni 326)

[12] Bkz. *İnsaniyet* No: 2 (22 Teşrin-i Sani 326) s.4

[13] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler-II* s.398

[14] Nizamname için Bkz. Tunaya *a.g.e.*, s.398 ve Muaddel nizamname için Bkz. s.421

[15] Bkz. Tunçay, *1923-Amele Birliği* s.30 Fransız Askeri Arşivinde yer alan diğer bir belgede (1 Mayıs 1922'ye Dair Notlar) 1922 1 Mayısına katılanlar arasında İşçi Sosyalist Fırkası'nın adı bile geçmemektedir. Buradan da yola çıkarak bu fırkanın kısa süre sonra kapandığına hükmedilebilir. Ayrıca bir başka yorum için Bkz. Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar* s.91 ve dn/144.

Namık Hasan'ın İşçi Sosyalist Fırkası'nı kurmasından onbir yıl önce, "Dahiliye Nâzırına" yazdığı "Açık Mektup" (*İştirak*, No. 18 - 19 Ağustos 1910)

Nâzır Bey,

Trablusgarb'ta Nalut kazası kaymakamlığına Refet Bey namında biri tayin edilmiştir. Bu zat kimdir, bilir misiniz? Bir doktor, evet sadece bir doktor... Birkaç sene evvel terfian ve kolağalık rütbesiyle Altıncı Orduya tayin olunur. Ve bilâhare vazifesi başına giderken Mısır'a firar eder ve nihayet herkes gibi o da gelir. Bir Osmanlı olmak sıfatıyla size sorarım ki, bu zata ne gibi bir sebeple kaymakamlık veriyorsunuz? Eğerçi bu gibi haller indinizde memduh sayılıyorsa, bizim indimizde menfurdur.

Kaymakamlar mektepten mezun, umur-u idareye vâkıf zevattan intihap olunurlar. Halbuki Refet Bey doktordur. Hiç şüphesiz, usul-ü idare-i mülkiyeye kendisinden vâkıf birçok adamlarınız var. Onları bırakıp da hariçten bir zatı kaymakam nasb etmek, bilmeyiz ki nasıl bir sâik sebebiyledir. Eğer kaymakam olmak için yalnız teeccühünüzü kazanmak kâfi ise, bilelim de, biz de nail-i teveccühünüz olmak esbabını istihsale çalışalım. Memleketimizde kaymakamdan ziyade doktora ihtiyaç var. Bu zat çok müsteid ise kendisine doktorluğa ait büyük bir mevki verebilirdiniz. Her şey gibi bu da elinizde. Fakat bir doktorun bizce kaymakamlığa tayin olunması kavaid-i idareşinasî ile gayr-i kabil-i telif olduğundan arz-ı hale mecburiyet hasıl oldu.

Namık

Nâzım Hikmet'in Şimdiye Kadar Türkiye'de Yayımlanmamış Bir Şiiri:

Mektup

Nazım Hikmet.

N.H, yazılarının, şiirlerinin, Türkiyesinde, Türkçesiyle yayımlandığını göremeden, 1963 yılında bu dünyadan geçtigöçtü.

"Askeri isyana teşvik" suçundan iki kez ağır hapis cezasına mahkûm edildiği 1938'den 1964'e kadar, açık bir yasal engel olmamasına karşın, (takmaadlarla birkaç dergide tek tük çıkanların dışında) şiirleri yayımlanamamıştı. 1964'te Yön'le başlayarak, hemen hemen tüm yapıtları yüzlerce kitapta basıldı. Ama tamamı değil! Merhum Azeri Türkolog Babayev'in 1967'de Sofya'da yayımlanan "NH Bütün Eserleri" derlemesinin 2. cildinde yer alan "Mektup" da, değgin olduğu olayın görece tazeliğinden kaynaklanan yasal sakıncalar nedeniyle, Türkiye'de yayımlanan derlemelere katılamamıştı.

Bundan 38 yıl önce, NH'in Kore'de Amerikan askerleriyle omuz omuza "hürriyet ve demokrasi için komünizme karşı savaşan" Türk askerlerine seslendiği "Mektup," şairin önceden nahak yere itham edilip cezasını çektiği suçu, o tarihte gerçekten işlediğini gösteriyor. Ama bunda haklı olup olmadığını ancak Tarih söyleyecektir.

I- Ekber Babayev: "Nâzım Hikmet, Bütün Eserleri, Şiirler", C.I, Sofya, 1967.

Bu kitaptaki şiirler Dost Yayınlarınca 1968 tarihinde aynen yayımlanmıştır: "Nâzım Hikmet, Bütün Eserleri, Şiirleri", C.I, Ankara, 1968

Kitap için kovuşturma açılmış, kitap toplatılmış, yayınevi sorumlusu Nezihe Şengil yargılanmış ve 15.4.1971 tarihinde mahkûm olmuştur. Bilirkişi İlhan Akın 9.12.1968 tarihli raporunda şu şiirlerde suç unsuru bulunduğunu bildirmiştir: "Komsomol, Şair, Lahutinin Kremlin'ine Mukaddeme, 1923 Almanya Inkılâbını Beklerken, 2000 Senesinin Sanatkârlarına, Ustamızın Ölümü, Gorki'deki Beyaz Sütunlu Ev, O Duvara Cevap".

Mahkûmiyete ve kitabın toplanmasına yol açan bu şiirlerden "Komsomol, Lâhutinin Kremlin'ine Mukaddeme, 1923 Almanya İnkılâbını Beklerken, Ustamızın Ölümü" başlığını taşıyanlar ile şu şiirler Asım Bezirci'nin "Nâzım Hikmet, Tüm Eserleri, Şiirler" adlı derlemesine alınamamıştır: "19 Yaşım, Arpa Çayının İki Yanı, Petrograt 1917, Orada Tanıdıklarım I, Bu Yazı Uzun Seneler".

Bu şiirlerden "Konsomol, Ustamızın Ölümü" ile Nâzım Hikmet'in 1921-1925 yılları arasında Aydınlık dergisinde yayımlanmış başka şiirleri "Aydınlıkçı Şair, Aydınlıkçı Yazar" adlı kitaba aktarılmıştır. (İstanbul, 1976, Oda Yayınları.) Fakat bu kitap da kovuşturmaya uğramış ve mahkeme kararıyla toplatılmıştır.

II- Ekber Babayev: "Nâzım Hikmet, Bütün Eserleri, Şiirler", C.II, Sofya, 1967

Bu kitap Dost Yayınevince yayımlanmamıştır. İçindeki şiirlerin çoğu Ekber Babayev'in derlemesinden önce ve sonra Türkiye'de çeşitli kitaplarda yer almıştır. (Bakınız: Asım Bezirci, "Nâzım Hikmet, Tüm Eserleri, Şiirler", C.1-8, 1975-1980, Cem Yayınevi, İstanbul)

Ekber Babayev'in bu kitabında bulunup da onun dışındaki yayınlarda bulunmayan şiirler şunlardır: "Mektup, Seni Düşünüyorum, Komünistlere Bir Çift Söz, İstanbul'dan Mektup".

Bu eksiklere karşılık Ekber Babayev'in derlemesinde bulunmayan birçok şiir Türkiye'de basılan kitaplarda yer almıştır. (Bakınız: Asım Bezirci, "Nâzım Hikmet, Eserlerine Girmeyen Şiirler, Tüm Eserleri, C.7", 1979, Cem Yayınevi.)

Memet Fuat'la Söyleşi

1- "Mektup" ve "Komünistlere Bir Çift Söz" adlı şiirler, şimdiye kadar Nâzım Hikmet'in eserlerinin Türkçe basımlarında sizce niçin yayımlanmadı?

- Yalnız bu şiirler değil, Nâzım Hikmet'in daha başka şiirleri de Türkçede yayımlanamamaktadır. Yayımlanmaları demokrasi anlayışına aykırı yasalar yüzünden sorunlara neden olabilir. Yayımcılar ister istemez kendi kendilerine sansür uyguluyorlar.

2- Bu şiirlerin yasal olarak ve değişen sosyal koşullar da gözönüne alınarak yayımlanıp yayımlanamayacağı konusundaki düşünceleriniz?

- Türkiye demokrasi yolunda daha sağlıklı bir yere ulaşmak zorundadır. Yasalardaki antidemokratik yönlerin düzeltilmesi, şiirlerin yayımlanmasına engel olan maddelerin kaldırılması bu günlerin en doğal beklentisidir.

3- Günümüzde sanat eserlerinin dar yasal çerçeveler içinde değerlendirilmemesi gibi bir düşünce güçleniyor. Öte yandan bazı hükümet yetkilileri 141-142. maddelerin kaldırılabileceği yolunda görüş bildirdiler. Bu çerçevede düşünüldüğünde yukarıdaki soru hakkında görüşleriniz?

- Kanımca, sanat yapıtlarının yargılandığı, yasaklandığı bir ülkede demokrasiden söz edilemez. Andığınız maddeler ve benzerleri kaldırılmadan, söz özgürlüğü tam anlamıyla yerleşmeden demokrasimiz ancak seçme-seçilme çerçevesinde kalır, ki bu açık bir aldatmacadır.

4- 1988'den itibaren Adam Yayınları'nda Nâzım Hikmet'in tüm eserleri basılmaya başlandı. Bu proje hakkında bilgi verir misiniz? Bu şiirlerin orada yayımı söz konusu olabilir mi?

- Adam Yayınları Nâzım Hikmet'in bütün yapıtlarını (şiir, oyun, roman, masal, eleştiri vb.) yayımlamak üzere şairin tek varisi olan oğlu Mehmet Nâzım ile bir sözleşme imzaladı. Bu oldukça geniş bir çalışmayı gerektiren büyük bir proje. Ayrıca, bu sözleşmeyle Adam Yayınları Nâzım Hikmet'in Türkçede bütün yayın haklarını kovuşturma sorumluluğunu da üstlendi.

5- Nâzım Hikmet'in özellikle yurt dışındayken yazdığı pek çok yazı, oyun vb. nin Türkçede yayımlanmadığı biliniyor. Bunların derlenmesi ve çevrilmesi yolunda bir girişim var mı?

- Var. Nâzım Hikmet'in bütün yapıtlarının derlenmesi için çalışılıyor. Bu arada yeni bir oyunun, yitirildiği sanılan "Evler Yıkılınca"nın bulunduğunu da bildirmek isterim.

Memet Fuat

MEKTUP

Veli oğlu Ahmet
General Klarkın piyade eri
Kore

Bugün Çarşamba, Kasımın biri.
Bugün beş bin yıllık Çin bastı dört yaşına.
Pekinde geçilmiyor türkü sesinden.
Yollara döküldü millet
yediden yetmişine,
hepsi de mavi işbaşı elbiseli.
Pekinde fağfur kulelerde güneş
kırmızı sütunlarında ak güvercinler.

Li-Çan-Çenle konuştum, Ahmet,
Hunan köylülerinden.
Uzun ak sakalı tel tel,
alnı Çin yazısı gibi kırışık.
Dedi ki bana:
toprağım yoktu,
var.
Öküzüm yoktu,
var.
İnsandan sayılmazdım,
insanım artık.
Daha da güzel günler göreceğiz, diyorlar,
yalan değil,
göreceğiz.

İşte ben.
Li-Çan-Çen,
yoklar geri dönmesin
varlar yok olmasın
daha da güzel günler görelim diye
oğlumun birini okula yolladım
öbürünü Koreye...
Li-Çan-Çenin oğlu bu yüzden orda,
ya sen?

Pekin günlük güneşlik,
Korede yağmur mu yağıyor Ahmet?
Yüzükoyun sürünüyor musun çamurda
peşince namlunun?
Elâ gözlerin dumanlı,
kabarmış damarları alnının
kimi öldürmeğe gidiyorsun?
Yedi deniz ardında kaldı Anadol
hane halkıyla beraber.
Onlar bu yıl veremedi vergiyi.
Öldü sarı öküz,
dayı oğluna göründü gurbet
kimi öldürmeğe gidiyorsun Ahmet?

Yedi deniz ardında kaldı Anadol
köy halkıyla beraber.
Onlar bu yıl toprak istedi Ali bey çiftliğinden.
Dövüşüldü candarmalarla.
Dursun vuruldu,
yaralandı koca anan,
hapise düştü millet.
Kimi öldürmeğe gidiyorsun Ahmet?
Şu ellerine bak,
sapanın sapından koparılan ellerine.
Akşamları sofrada, çıra ışığında
bazlamayı bölen onlardı.
Sarı öküzün ve Ayşe kızın yüzünü
onlar aynı şefkatle okşardı,
ve ağanın karşısında çaresizlikten, öfkeden,
enseni kaşırlardı.
Köy kıyısından geçen yolculara
kaç kere yol gösterip su verdiler
ve en kederli.
en yorgun,
en tembel günlerinde senin
Senden ayrı yaşayıp düşünmekte devamı ederdiler.
Onlar,
ellerin
şimdi kan içinde bileklerine kadar,
kimi öldürmeğe gidiyorsun Ahmet?
Başka bir orduyu da gördü bu memleket.
Büyük Kuzeydendiler.
Japon zulmünü yendiler.
Diktiler yemiş fideleri gibi bu toprağa
bahtiyarlığın imkânlarını,
hem de karşılığında hiçbir şey beklemeden.
Sonra dönerken evlerine
şu sözlerle uğurlandılar:
"- Bağışlayın bizi kardeşler
dilediğimiz kadar
kılamıyorsak âşikâr
minnetimizi sözlerimizde.
Yaşıyacak hâtıranız, kardeşler,
fabrikalarımızın tüten bacalarında,
sırmalı dalgalarında ekinimizin
ve içi gülen gözlerimizde.
Hani bahar sabahları vardır, Ahmet,
çıkarsın evden
karşında bir müjde gibidir dünya.
İşte böyle bir dünyaydı artık Kuzey Koreli için
her sabah
her akşam
her gece memleket.
Söz hürriyetindi.
Toprağı bölüşmüştüler.
Demiryolları altın, gümüş, kömür,
ovada yağmur,
dağda rüzgâr
deniz bulut, güneş,

Çocuk bahçeleri, hastaneler, okullar
ve fabrikalar milletindi.
Bahtiyardılar.
Kimi öldürmeğe gidiyorsun Ahmet?

Bu toprakta gerçekleşen kendi hasretini mi?
Korede yağmur mu yağıyor?
Evini yaktığınız çocuk
anasının ölüsüne kapanarak
haykırıyor mu altında yağmurun?
Yoksa onu görmüyor musun bile?
Yoksa artık kanıksadın mı?
Yoksa. Amerikan askeri Sin-Şana girdiğinde
sen de beraber miydin?
Gördün mü insanların çırıl çıplak soyulup
benzinle yakıldığını?
Sen de Japon palasıyla kelle kestin mi?
Belki de Sarıvandaydın?
Ağaçlara saçlarından asılan insanlara
nişan aldın mı sen de?
Gebe kadınların ırzına geçip
sonra dövdün mü öldürene kadar?
Biliyorum,
San-Sen Ri'de gözlerini oydukları çocuğun
fotoğrafını çektiler
hâtıra diye.
Bu hâtıranın sende de bir kopyası var mı?
Biliyorum,
Vu-Mal-Şoyu alnından mıhladılar duvara,
bir kâatla beraber.
İşçiydi, on bir çocuk babasıydı.
Ve geniş alnıyla birlikte mıhlanan kâat
emek kahramanlığı diplomasıydı.
Bilmiyen var mı?
Yaktınız ekinleri,
şehirleri uçurdunuz.

Ve onların en ucuz ölüm âleti sendin, Ahmet,
Vebalı farelerinden de ucuz.
Korede yağmur mu yağıyor?
Dinecek.
Ya defolup gideceksiniz,
ya denize dökecekler sizi.
Ne halt edeyim? deme Ahmet,
teslim ol.
Hâneni,
köyünü,
memleketini seviyorsan şu kadarcık,
teslim ol.
Hâneni,
köyünü,
memleketini,
seni celebe satanlara
söylenecek bir çift sözün varsa Ahmet,
teslim ol.
Yitirmedinse insanlığını
çoluk çocuk naşıyla dolu bir çukurda,
teslim ol.
Biz türkler yiğitizdir.
Yiğitliğin zerresi kaldıysa sende,
teslim ol.
Teslim ol ananın başı için,
teslim ol Türk halkı adına,
Ahmet, kardeşim,
kardeşlerine teslim ol.

Kore'de T66 Amerikan roketleri komünist mevzilerini döverken. [General Mark Clark 27 Temmuz 1953'te ateşkes anlaşmasını imzalıyor.]

Dünden Bugüne Kore

TARİHİ boyunca Çin ve Japon egemenlikleri arasında yaşayan Kore, bu yüzyılın başında Japonya'nın sömürgesiydi. 1945'te müttefik orduları Kore'yi "kurtarırken", 38. enlemin kuzeyi SSCB'nin, güneyi ise ABD'nin işgalinde kalmıştı. Ülkenin birleşik olarak bağımsızlığına kavuşturulması için, Birleşmiş Milletler'de bir anlaşmaya varılamayınca, 1948 Ağustos'unda Güney Kore Cumhuriyeti, Eylül'ünde de Kuzey Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti ilân edildi. Ertesi yıl, Sovyet ve Amerikan birliklerinin çoğu, yarımadadan çekildi.

1950 Haziran ayının sonlarında, Kuzey Kore, bütün ülkeyi kendi yönetimi altında birleştirmek amacıyla Güney'e saldırdı. ABD, iki gün içinde, BM Güvenlik Konsey'inde, bir hukuk oyunuyla Sovyet vetosuna uğratmadan, askeri müdahale kararı aldırdı. Aynı gün, Amerikan silâhlı kuvvetleri Güney Kore'ye çıktı. 7. Filo da (BM'in onayı olmaksızın) Tayvan Boğazı'na kaydırılarak Kızıl Çin'i denetleyecek bir konum aldı.

İkinci Dünya Savaşı'nın Amerikan Pasifik cephesi kahramanı, General MacArthur, güneye 160 km. sarkmış bulunan Kuzey Kore ordusuna ağır bir darbe indirdi ve 38. enlem sınırını aşarak Kuzeyin içlerine doğru ilerlemeye geçti.

Bu arada, Türkiye'deki yeni DP iktidarı, NATO'ya girmemizi kolaylaştıracağı haklı umuduyla, BM'in çağrısına ABD'nden hemen sonra olumlu karşılık verip Kore'ye bir tugay gönderdi. Türkler, 25. Amerikan tümenine bağlanarak savaşa katıldılar. O sırada Çin, Amerika ve müttefiklerinin Kuzey Kore'ye girmelerini kendi güvenliği açısından sakıncalı görerek, 180.000 gönüllüsünü cepheye sürdü. Çin birlikleriyle ilk karşılaşan, Türk tugayı oldu. 1950 Kasım'ının sonunda, Kunuri'de bine yakın şehit verdik.

BM kuvvetleri, 38. enlemin güneyine itilince, MacArthur atom bombası da kullanarak doğrudan doğruya Çin'e saldırmak istedi. Böyle bir hareket, o vakte kadar savaşa karışmayan Sovyetler Birliği'nin de işin içine girmesine yol açacaktı. Başkan Truman, MacArthur'un Amerika'yı "yanlış bir zamanda, yanlış bir yerde, yanlış bir düşmanla" kapıştırmaya kalktığını söyleyerek, onu azletti.

Cepheler kilitlenince, 1951 Temmuz'unda ateşkes anlaşması yapıldı. O yılın sonunda, ABD Başkanlığına seçilen General Eisenhower bu savaşı durdurmak azmindeydi. 1953 yazında, çarpışmalar kısa bir süre için alevlendikten sonra kesin olarak söndü.

Savaşta, her iki taraftan 2 milyonu sivil olmak üzere 5 milyon insan öldü. (ABD için sonuç, yine de onyıl sonrasının Vietnam'ı kadar kötü olmadı: yenilmeyip berabere kaldılar!) Kuzeyde Kim İl Sung'un başkanlığı altındaki yönetim, Stalinci-Maocu komünist rejimlerin kişi tapısını en çok uygulayanı olarak hanedanlaşıp gelişti. Güneyde ise, Başkan Syngman Rhee, Amerikan himayesinde bir diktatörlük kurdu. Onun 1960 ilkbaharı devrilmesinden sonra da, Güney Kore bir türlü siyasi istikrara kavuşamadı. Askeri cuntalar birbirini izledi. Halen, iki Kore'nin birleşme çalışmaları sürüyor.

1951, 52 ve 53'te, Kore'ye üç kez değiştirme birliği gönderen Türkiye, son sembolik mangasını 1971 yazında geri çekti. Gösterdikleri kahramanlıklardan ötürü, Kore'de kendilerine Amerikan nişanları verilen gazilerimizin birçoğu, Kıbrıs çıkartması üzerine ABD, Türkiye'ye ambargo uygulamaya başlayınca, protesto makamında madalyalarını iade ettiler.

İnsan Denenmiştir Denilen Her Şeye İnanmamalı

HALİL ERDOĞAN CENGİZ

Bilimde ayıp yoktur! Eşinizin sizi boynuzlayacağından mı endişelisiniz? Bu yazıyı okuyun. Ayrıca, haşladığınız yumurtanın hem iyi pişmesini hem de lop (katı) olmamasını mı istiyorsunuz, kulağınıza pire mi kaçtı, zehirlenmekten mi korkuyorsunuz? Osmanlı biliminin incileri, size yardıma hazırdır.

Osmanlı'nın çağ atlamaya hazırlandığı bir dönemde tarihe geçen bir deney:

GÜNÜMÜZDEN 150 yıl kadar önceydi. Su, ocakta fıkır fıkır kaynamaktaydı. Efendi Hazretleri bu suyun içindeki tavuk yumurtasına gözlerini dikmiş, bakışlarını bir an bile başka yere çevirmeksizin bakıyor, bakıyordu...

Sağ eliyle de hâyesinin yumurtalarını (er bezlerini) "gereği gibi" tutuyor,[1] ve kaynayan su içindeki tavuk yumurtasının katılaşmadan çıkmasıyla sonuçlanacak bu bilimsel deneyin tamamlanmasını bekliyordu. Kendisine yüzyıllar kadar uzun gelen bir bekleyişten sonra, er bezlerini bırakıyor, yumurtayı sudan çıkarıp kırıyor... ve yumurtanın katılaşmadığını görüyor.[2]

Derhal kalemi kâğıdı alıyor ve HEZÂR ESRÂR (BİN SIR) adıyla tanınacak ünlü eserinin 711'inci sırrı olarak aynen şu satırları yazıyordu:

Bir kimesne (kişi) hâyesinin yumurtalarını (er bezlerini) sağ eliyle gereği gibi tutup bu halde iken nazarını (bakışlarını) bir vech ile (hiç bir şekilde) ayırmamak şartiyle, kaynar su derûnunda (içinde) yumurtayı pişürse, mâdâm ki sağ eli hâyesinde ve nazarı yumurtanın üzerinde sâbitdür, yumurtalar kaynar suda pişmeyüp katılanmadığı Rûsiye (Rusya) bilâdında (beldelerinde, kentlerinde) mücerreb (denenmiş) olmak üzere bir mevsûkü'l-kelim (sözlerine inanılır, güvenilir) kimesneden (kişiden) mesmû'-ı fakîr olmuş (bu satırları yazan yoksul tarafından duyulmuş), tecrübede dahi sübût bulmuştur (deneyde de gerçekleşmiş, doğrulanmıştır).[3]

Bu Deneyi Gerçekleştiren Ünlü Kişi Kimdi?

Bu deneyi yapan ve bu sırrı yazan Mustafa Behcet Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenileşme hareketlerinde önemli rol oynadığı bilim adamlarımızca kabul edilen, adı tarihlere, ansiklopedilere geçen, MEYDAN LAROUSSE'a göre:

1774'de doğan, medresede okuyup hekimbaşı olan, birkaç yabancı dil öğrenen, 1791'de müderrislik, 1803'de hekimbaşılık derecelerine ulaşan, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde de bulunan, 1826'da Tıbhâne Nazırlığı görevine atanan; Buffon, Johan ve Borne'-dan dilimize eserler çeviren ve 1832'de ölen, tanınmış bir kimsedir.[4]

Dr. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim adlı eserinde[5] Mustafa Behcet Efendi hakkında aynen şöyle demiştir:

"Mustafa Behcet Efendi ve onun kardeşi yine meşhur hekimbaşı Abdülhak Molla, zamanlarında ve nezâretleri altında modern bir tıbhâne ve sonra modern bir tıb okulu açılmış ve Avrupalı hocalar getirilmiş olduğu halde, henüz eski tıptan ve onun efsânevî bilgilerinden kendilerini kurtarmış değildiler... Mustafa Behcet Efendi, bütün hayatı boyunca Hezâr Esrâr adı altında eskilerin birtakım saçma sapan ilaçlarını, deneylerini toplamış ve kardeşi Abdülhak Molla, bunları bine çıkarmaya çalışmışsa da ömrü kâfi gelmeyince, onun oğlu tabib Hayrullah Efendi -Avrupa görmüş ve modern tıp tahsil etmiş olmasına rağmen- bu Esrâr'ı bine ulaştırarak, 1279 yılında tamamlamıştır. Bu eser sonradan 1283 yılında İstanbul'da Muhip Efendi matbaasında basılmıştır[6]... Bu kitaptan burada bahsetmeye bizi sevk eden sebep, bir yandan modern tıbbiye okulu açan bir pâdişâhın hekimbaşıları olan iki kardeş ve sonradan bu modern mekteb-i tıbbiyeden doktora yaparak çıkan bir mahdum efendinin bu gibi saçma sapan kocakarı ilaçlarını ve ondan daha berbadı XVII.

yüzyıldan beri kökleşmiş olan müspet ilimlere aykırı hükümlere (bkz. 327'nci sır)[7] inanmış gibi ta 1279 (1862) yılına kadar çalışıp böyle bir eser koymalarını belirtmek değildir. Maksadımız, hummalı bir sûrette her alanda yenileşme hareketleri başladığı sırada, başta olanların hâlâ Mathiole tıbbından ve Acâib-ül-mahlûkat maddelerinden çıkarılan hükümlerle meşgul olduklarını, buna göre de, işbaşında bulunan zatlarla başlayan yenileşmenin ne kadar güç ve çekingen adımlarla ilerlemek zorunda kaldığını göstermektir."[8]

Süleymaniye Tıb Medresesinden mezun olduktan sonra İtalyanca öğrenip Bouffon'un Histoire Naturelle'inin bir bölümünü dilimize çeviren Mustafa Behcet Efendi'nin yenileşme hareketlerimizde önemli rol oynayan kişilerden biri olduğu Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk, Prof. Dr. Esin Kahya, Prof. Dr. Süheyl Ünver vb. gibi muhtelif bilim adamlarımızca vurgulanmıştır. Bu konuda Prof. Dr. Aykut Kazancıgil'in Osmanlı Türklerinde İlim adlı esere eklediği dipnotlara bakmak yeterli bir fikir edinmeye kafidir.[9] Amacımız, Mustafa Behcet Efendi'nin yenileşme hareketlerindeki katkısını inkâr etmek ya da küçümsemek değildir; târihi, târihe mal olmuş geçmişten gelen bilgi ve deney birikimini doğru okuyup doğru anlamak gerektiğini somut ve biraz da günlük yaşantının ağır yükü altında ezilen kişilerin yüzünde küçük bir gülücük uyandırmayı uman bir örnekle ortaya koymaktır. Şâyet bu olaya iyimser açıdan bakılırsa söz konusu deneyi "doğrulanmıştır" diyerek anlatan, kafasının bir bölmesinden diğerine zerre kadar bir sızıntı görülemeyen böyle bir kişinin bile çağdaşlaşma hareketlerinin öncüleri arasına girmesinin Tanrı'nın bir lutfu sayılması gerekecektir. Başka bir açıdan bakılırsa, çağdaşlaşma hareketlerinin öncülüğünün böylesine bir kafa yapısına sâhip kişilerin ellerine düşmesinin ne büyük bir felâket olduğunun, yıllar yılı bocalayıp durmamızın, hâlâ bâzı meselelerin içinden çıkamayışımızın sebeplerinden birinin de bu durumdan kaynaklandığının söylenmesi gerekecektir.

Târih sâdece kahramanların ya da ekonominin yol açtığı oluşumların, olayların kronolojik anlatımı olarak kaldığı sürece; geçmişte yaşayan insanlar tanınmamaya, olumlu ya da olumsuz açıdan idealize edilmeye, gerçek kimliklerinden soyutlanmaya mahkûmdur. Eğer insanlar atalarını doğru dürüst tanımazlarsa, kendilerini de tanıyamazlar. Eskilerin hep velîlerden oluştuğuna inanırlarsa, tımarhânelerin hangi deliler için yapıldığı sorusuna cevap veremezler. Oysa ki velî de onlarındır, deli de.

Çalışmalarımız esnâsında elimizden geçen eski kitapların kiminin metninde, kiminin kapaklarında, kimin sayfa kenarlarında yazılı olan ve o çağın insanının günlük yaşantısına ışık tutan diğer bâzı bilgileri de zaman zaman yayınlayacağız. Böylece geçmiş yüzyıllarda yaşayan kişilerin de hayatlarının sâdece savaştan ve ibâdetten ibâret bulunmadığını, bunların da hastalandıklarını, doktora gittiklerini; sevişiklerini, çocuk yapabilmek veya doğumu önlemek için çalıştıklarını; renkli, kokulu sabunlar, kozmetik ürünler, ağız kokusunu giderecek maddeler kullandıklarını; kadınların, vücut hatlarını gösteren dar giysiler, sıkma fistanlar giydiklerini; kendilerini rahatsız eden karasineğe, sivrisineğe, bite, pireye karşı etkin ilâçlar aradıklarını; ilgilerini çeken her şeyin, her konunun üzerine eğildiklerini; kimi zaman gerçeğin peşine düştüklerini, kimi zaman gerçeklere gözlerini kapadıklarını; içlerinden azgın zanparaların, azgın homoseksüellerin de çıktığını; çoğu zaman faturası kolayca dîne kesiliveren kimi çıkmazların içine, çağın bilimsel düzeyinin yol vermemesi yüzünden tıkılıp kaldıklarını; kakayı ilaç diye veren hekimlerin de, o kakayı yiyenlerin de tıb ilminin gereğini yerine getirdiklerine inandıklarını; bizden ne çok daha aptal ne de çok daha fazla akıllı olmadıklarını, sözün kısası tıpkı günümüzün insanları gibi, bizler gibi olduklarını hatırlatmaya çalışacağız.

(۷۱۱) بر کسنه خایه‌سنك یورطه‌لریني صاغ الیله
کرکی کبی طوتوب بوحالده ایکن نظریني بر وجهله
ایرماق شرطیله قینار صو دروننده یورطه پشورسه
مادامکه صاغ الی خایه‌سنده و نظری یورطه‌نك
اوزرنده ثابتدر یورطه‌لر قینار صوده پشمیوب
قاپلمدیغی روسیه بلادنده مجرب اولمق اوزره بر
موثوق الکلم کسه‌دن مسموع فقیر اولمش تجربه‌ده
دخی ثبوت بولمشدر

Belki bu küçük bilgi kırıntıları; târihe, geriye dönüşün oraya takılıp saplanıp kalmak için değil, ileriye atılmak için olması ve târih hazînemizin yararsız görülebilecek en küçük bir parçasının bile titizlikle korunması gerektiğini düşünmek için de küçük birer vesile teşkîl edebilecektir.

Geçmiş zamân olur ki hayâli cihân değer mısrâı geçmişin tümünü kapsamaz, sâdece bâzı anlara, bâzı mutlu dönemlere işâret eder. Biz ortaya koyduğumuz bilgilerin âit oldukları anlar hakkındaki değer yargısını okuyanların verebilmesi için bu mısrâı cihân kelimesine kadar yazmakla yetindik.

Hezâr Esrâr'dan (H. 1285, M.1868/-1869'dan) başlayıp geriye doğru gidecek olan bu yolculuğun bu ilk aşamasında, bu ilk konak yerinde eskilerin tıb bilgisinin ve inançlarının, er bezlerinin başına neler getirdiğini gösteren iki küçük esrâr daha sunmakla yetineceğiz.

Er Bezleri İle Pireler Arasındaki Gizli Bağlantı

Mustafa Behcet Efendi'nin "mücerrebdir" kaydından açıkça anlaşıldığına göre, er bezleriyle ilişkili deneyleri sâdece tavuk yumurtasıyla olandan ibâret kalmamış, kulağa kaçan pire sorununun çözümlenmesi konusunda da uygulama alanı bulmuştur.

Efendi Hazretleri bu deneyin sonucunu Hezâr Esrâr'ın 87. sayfasında 417 sayılı sır olarak aynen şu cümlelerle açıklamıştır:

"417. Kulağa pire kaçsa, kangı (hangi) kulağa kaçmış ise, hâyelerin ol tarafta olan yumurtasının birini, ol tarafda olan eli ile kavîce sıksa pire durmayup çıkar. Mücerrebdür."

İnsanoğlunun er bezleri böylesine önemli konularda deneme alanı olurken ve zâlim erkekler, son derece bencil bir tutumla, bayanların kulağına kaçacak pirelerin nasıl çıkarılabileceği meselesini araştırmaya bile değer görmezken, hayvanların er bezleri bile bilimin ilgi alanına girmekten geri kalmamaktaydı. Giresun İl Halk Kütüphânesinde gördüğümüz XVII. yüzyıla âit bir yazmada (No 15206) aynen "Sıçan taşağın avret götürse gebe olmaya, ta gidermeyince" cümlesi yer almış bulunuyordu. Bundan anlaşıldığına göre fârenin er bezini yanında taşıyan bir bayanın bu nesneyi atmadığı sürece hâmile kalması mümkün değildi.

Havâssü'l-Hayvân adlı eserde de

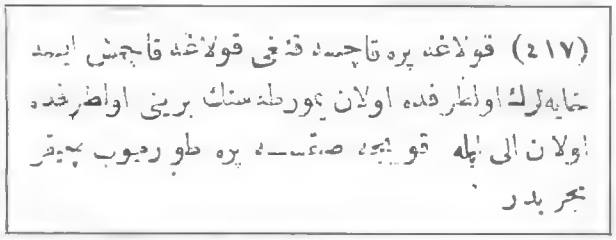

(۱۵۸) فوردك خايه‌لرى قوريديلسوب زيتون ياغى ايله مزج وتيليل ورأس ذكره طلا اولنوب اول حال ايله مجامعت اولنان خاتون فيما بعد بركسنه‌ايله مجامعته قادر اولمديوكذلك كتاب الاسراردهمسطوردر

(۲۱۷) قولاغنه پره تاچسه قنغى قولاغنه تاچسن ايسه خايه‌لرك اولطرفده اولان بورطه‌سنك برينى اولطرفده اولان الى ايله قويوجه صقلسه پره طوروب بحيقر بحر بدر

"Turnanın er bezlerini yiyen kişiye zehrin kâr etmeyeceği" yazılıydı.

Efendi Hazretlerinin Kitâbü'l-Esrâr'dan (Sırlar Kitabı'ndan) naklettiği aşağıdaki 148 numaralı sır ise, kurdun er bezlerinin ne şekilde ilâç durumuna getirileceğini ve bununla kadının cinsel sadâkatinin ne şekilde sağlanabileceğini açıkça ortaya koymaktadır:

"148. Kurdun hâyeleri zeytûn yağı ile mezc ve teblîl (karıştırılıp, ıslatılıp) ve re's-i zekere (erkeklik organının başına) tılâ olunup (sürülüp) ol hâl ile mücâma'at olunan (cinsel birleşmede bulunulan) hâtun fîmâ-ba'd (bundan sonra) bir kimesne ile mücâma'ata kadir olmaya diyü kezâlik KİTÂBÜ'L-ESRÂR'da mestûrdur (yazılıdır)".[10]

Kendi ölümünden sonra er bezlerinin başına gelenler kurt için fazla önemli olmasa gerektir. Zâten kabak da penisin başında patlamıştır. Penisin başına -hem de hayatta iken- gelenlerin hikâyesi ise sayfalar dolduracak kadar uzundur, acıklıdır, komiktir ve başlıbaşına özel bir yazı konusudur. Aslında bu karmaşık sorunlara kadınların ve sadâkatsizliklerinin yol açtığı da belirgindir. Çünkü erkeklerin sadâkatsizliği bir hastalık kimliğini taşısaydı elbette onun ilâçları da aranır bulunurdu. Halbuki kadının cinsel arzusu sorunu, kendisinden önce ve sonra gelenleri rahatsız ettiği gibi H. 1210, M. 1795/1796'da ölen Harputlu Ebûbekir Nusret Efendi'yi de rahatsız etmiştir. Efendi Hazretleri, İstanbul Nûruosmâniyye Kütüphanesinde hâfız-ı kütüb olarak çalıştığı süre içinde tıbbî konulara merak salmış, görebildiği tıb yazmalarının tümündeki maddî ve manevî ilâçların hepsini bir araya toplamış, bunları denemiş; aldığı sonuçları Mâhazar adlı kitabını yazmak sûretiyle kamunun yararlanmasına sunmuş tabîb olmayan bir tıb yazarıdır. Nusret Efendi Mecmûası adıyla da tanınan bu eser önemine binâen basılmak mutluluğuna da erişmiştir.

Radikalist bir kişi olduğu anlaşılan Ebûbekir Nusret Efendi, ayrıntıları bir kenara iterek mes'elenin özüne eğilmiş; kadınların cinsel arzularını yok eden ilâcı arayıp bularak işi kökünden hâllet-

"Nisvân Tâifesinden Şehvet-i Cimâ'ı Bil-Külliyye İzâle İden İlâc: Ağaç Kavunu Ekşisi

Câbir, Havass-ı Kübrâ'sında yazar ki: Ağaç kavunu ekşisi(ni), günde on kerre zinâ eden külhânî bir fâhişe(ye) bir hafta her gün yidürseler; sonra, bir zinâya bin altun virseler, irtikâb itmeyüp (o kötü işi yapmayıp) tevbe-i nasûha (bozulması imkânsız olan tövbeye) vâsıl olmuş (ulaşmış) afîfâtdan (iffetli hanımlardan) olur. Fakîr (yoksul, Ebûbekir Nusret Efendi) dahi defe'ât ile (bir çok kez) tecrübe eyledüm (denedim), sâd (yüz, 100) kadar nisvân tâifesinden (kadın kısmından) şehvet-i cimâ'ı (cinsel birleşme isteğini) bilkülliyye (tamâmiyle) izâle ider (giderir, yok eder).

Lâkin, bilmem, sonra iktizâ itse (gerekse) iâdesi (eski durumuna dönüştürülmesi) mümkin olur mu? Olmaz mı?"[11]

Evet, iki yüz yılı aşkın bir süreden beri çözüm bekleyen hayâtî sorunlardan birisi de budur: Ağaç kavunu ekşisi yedirerek kadınların cinsel arzularını ortadan kaldırmak kolaydır; fakat, olur ya, cinsel arzusuna sâhip bir kadın arzulanır da, işte o zaman kadın eski durumuna getirilemezse ne olacaktır? Ebûbekir Nusret Efendi bu konuda yerden göğe kadar haklıdır.

Konuyu dağıtmamak için yeniden er bezleri meselesine dönmek ve er bezlerinin gerçek târih kitaplarındaki yerine değindikten sonra söze son vermek gerekmektedir. En eski Osmanlı kroniklerinde (Meselâ: Âşık Paşa-zâde'nin Tevârîh-i Âl-i Osmân'ının Atsız yayınının 97'nci ve Neşrî Târihinin Unat-Köymen yayınının 67'nci sayfalarında) anlatılan er bezlerine ilişkin bir olay vardır: Selçuklu Sultânı Alâeddîn, Osmân Gazî'nin babası Ertuğrul ile birlikte Karacahisar'ı kuşatır. Bu esnâda Tatarlar ansızın saldırıp Ereğli'yi yağmalarlar. Sultân Alâeddîn, Ertuğrul'u, kaleyi fethetmesi için orada bırakır ve Tatar üzerine yürür. Boğa Üyüğü'nde hepsini kırar, er bezlerinden de sâyebân diktirir. Âşık Paşa-zâde olayı şu cümlelerle anlatır: "Âhır, Tatar basıldı. Şöyle kırdılar kim hayalarını kesdiler. Derisin birbirine dikdiler. Keçeye kapladılar. Sayvanlar etdiler ad için". Neşrî Tarihi'nde yazılanlarsa şöyledir: *"Latîfe*: Dirler ki Sultan Alâüd-Dîn kakıduğından (öfkelendiğinden, kızdığından) buyurdu. Tatarların hayaların kesüb derilerini birbirine dikübb bir sâyebân itdiler. Şimdiki hâlde dahi ol sahraya Taşak-Yazusı dirler."

Bu olayı yazdık ama, biz de Ebûbekir Nusret Efendi gibi kara kara düşünmekten kendimizi alamadık. Ya uzayda Mars'da, Venüs'te yaşayan dostlarımız, komşularımız önce Tatar'ın saldırdığını bir yana bırakıp Selçukluları saldırgan sayarlarsa, üstelik latîfenin üzerine gidip olayı bir er bezi jenositi kabûl ederlerse?... Acabâ Selçukluların kardeşleri üstüne asker mi sürerler, halk meclislerinde hükme mi bağlarlar; yoksa, belediyelerin, sokaklarına er bezi heykelleri dikmesine mi izin verirler?

[1] Burada "gereği gibi" tutmanın taşıdığı büyük öneme dikkat edilmelidir. Aksi takdirde deneyin olumlu sonuca ulaşamamasının sorumluluğu, bu işi gereği gibi kıvıramayanın üzerinde kalacaktır.
[2] Hezâr Esrâr. İstanbul 1285, s.145
[3] Hezâr Esrâr. İstanbul 1285, s.145
[4] Meydan Larousse. c.2, s.243, Behçet Mustafa maddesi
[5] A. Adnan Adıvar. Osmanlı Türklerinde İlim. IV. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.
[6] Age, s.219
[7] Hezâr Esrâr s.70. Söz konusu sırda aynen şöyle denilmektedir: "Karnabit tohumu dört sene sonra dikilse şalgam olup; şalgam tohumu dört sene sonra dikilse karnabit olur diyü Kitâbu'n-Nebât'da Câhız zikr ider. Bu hâl tecrübemiz ile sâbit olmuştur".
[8] Osmanlı Türklerinde İlim. s.219.
[9] Age, s.217-218, Ek: 54
[10] Hezâr Esrâr, s.36. Kitapta yanlışlıkla 158 numara verilmiştir. Tarafımızdan düzeltilerek 148 olarak yazılmıştır.
[11] Mâhazar. Özel kitaplığımızdaki yazma.

Sabetaycılık ve Osmanlı Mistik Geleneği*

Ben Mûsa'yım Sen Firavun... Pir Sultan Ölür Dirilir.[1]

GAD NASSİ

Kuramsal bakımdan, İslâm'ın bir din değil de (harf-i tarifle: ed-)din olması, gizemci geleneklerin kaynaşmasına elverişli bir temel meydana getirmiştir. Mehdi = Mesih inancı da, bu ortaklığın en önemli öğelerindendir.

DOĞDUĞU XVII. yüzyılın bütün Yahudi toplumlarının ortak vârisleri oldukları "kurtarıcı Mesih" kavramı, sabetaycı akımın ana kaynağını teşkil etmiştir. Bununla beraber bu akımın, Osmanlı toplumu ve toprakları içerisinde doğmuş ve sonuçlanmış olmasını sadece bir rastlantı olarak görmek mümkün olamamaktadır. Birtakım yerel koşulların bu olayı etkilediği, şekillendirdiği bir gerçektir. Sabetaycı akımın devamında ise bu etki düzeyi daha belirli bir şekil kazanmıştır.

Bu yazıda bu çevre faktörlerinden Osmanlı mistik geleneğinin konuya ortak, konuya ilişkin anahatları incelenmektedir.

Mesih kavramı İslâm düşüncesinde mevcut olup, Musevilikten ve özellikle Hz. İsa'nın mesihliğinden geniş çapta etkilenmiştir. Bu arada bâzı Şiî liderlerinin günün birinde "kurtarıcı Mesih" olarak insanlar arasına döneceği inancı, Mesih kavramının İslâm düşüncesinde köklü ve daha yaygın bir şekilde yerleşmesine yol açmıştır. İslâmda da, Mesih'in ruhunun göğe yükseldiği, beden değiştirerek günün birinde yeryüzünde gözükeceği genel olarak ileri sürülmüştür.

Aynı anlayışa uyarak, İslâm dinini kabul ettiği sırada Sabetay Sevi'nin ruhunun göğe yükseldiği ifade edilmiştir. Bunu yanı sıra Sabetay Sevi'nin ve müridi Gazzeli Natan'ın, Hz. İsa'ya özel bir yakınlık duyduklarını bilmekteyiz. Sabetaycılar Mesih'in ruhunun, Hz. Âdem'den bu yana onsekiz kere beden değiştirdiğini ileri sürmüşlerdir.

İslâm'da mevcut olan, "ebced hesabı" diye bilinen Kuran'daki harflere rakkamlar vererek tarih düşürme ve böylelikle gelecekteki olayların tarihini önceden tespit etme inancı, Musevilik'te de mevcuttur. Nitekim, Sabetay Sevi devrinde mesihin ortaya çıkacağına inanılan 1648 ve 1666 yılları, bu hesaba dayanılarak tespit edilmişti.

Tasavvuf düşüncesi veya felsefesi diye genellikle tanıdığımız Osmanlı mistisizmi, Anadolu halkından bu arada özellikle Şiîliğin etkisi altında kalmış topluluklardan doğmuş, bu topluluklar tarafından yaşatılmış ve yayılmıştır. Asya'dan göç edip Anadolu'ya yerleşen birtakım Türkmen boyları, İran ve çevresinden Anadolu'ya gelmiş olmalarına, İran'la olan komşuluk ilişkilerine bağlı olarak, Şiî düşüncesinin etkisi altında kalmışlardır. Bu toplulukların beraberlerinde taşıdıkları, çok tanrılı dinlere ait inanç, alışkanlık ve geleneklerin, Şiî düşüncesi ile birleştirilmesinden, bağdaştırılmasından Anadolu veya Osmanlı Mistisizmi doğmuştur.

Şiîlik, İslâm'ın temel anlayışında bir değişiklik getirmek istemesile, zamanının koşulları içerisinde devrimci bir akım teşkil etmiştir. İslâm'ın katı düşünce ve uygulama düzenine ayak uyduramayan, göçebeliğe alışmış bu topluluklar muhtemelen, Şiî düşüncesinin bu yönüne bir yakınlık duymuş, bu düşünceyi daha da kolaylık benimsemişlerdir.

İslâm'ın inanç ve davranışlarına aykırı olarak, Türkmen topluluklarında kadına, daha liberal, erkeğin yanında bir yer tanındığını bilmekteyiz. Anadolu Şiî'leri kadının toplum içerisindeki bu statüsünü devam ettirmişler, İslâm dininin kabul edilmesinden önceki devirlerden gelme, çok tanrılı dinlere ait birtakım ritüelleri de geleneklerine mal etmişlerdir. Nitekim kızılbaş ve Âlevi diye bilinen Anadolu Şiî'lerinin törenlerine kadınlar da katılmış, bu törenlerde özel ritüeller uygulanmıştır. Bunun yanı sıra bu törenlerde saz çalınmış ve içki kullanılmıştır. XIII. yüzyılda Anadolu Şiî mistisizminin kurumlaştırılmasından ise Bektaşîlik doğmuştur.

Ayrıca İslâm'ın temel inançlarına bağlı Osmanlı yönetiminin baskısına karşı koyabilmek için Şiîlik ve tasavvuf,

1626 yılında İzmir'de doğan Sabetay Sevi

ilkesel bir güç ve destek kaynağı teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'ne rakip İran'ın da desteği ile güçlenen Anadolu tasavvufu, saz ve halk şairlerinin sözcülüğü ile, zaman zaman, toplumsal eşitliğin ve adaletin arandığı, Müslüman olmayan halkın da katıldığı, devrimci siyasal akımlara ve isyanlara dönüşmüştür.

Sabetaycılık da dinsel, toplumsal ve siyasal bir akım teşkil etmiş, Osmanlı yönetimine karşı bir başkaldırma hareketi olarak görülmüştür.

Anadolu'da baş gösteren ayaklanmalar, merkezî yönetimin baskısının, adaletsizliğin, ekonomik bunalımların arttığı dönemlerde açığa çıkmış, bu ayaklanmaların önderleri kurtarıcı mesih boyutlarında, hattâ insanüstü güç ve yeteneklere sahip kişiler olarak görülmüştür.

Sabetay Sevi'nin mesihliğinin de tüm Yahudi Dünyasının en bunalımlı devrelerinden birinde ilân edilmiş olduğunu bilmekteyiz. Sabetay Sevi'nin Yahudi Ulusunu ve tüm insanlığı saadet ve adalete kavuşturacağına inanılmıştır. Sabetay Sevi 1665-1667 yıllarında mesihliğini ilân ettiğinde, İzmir'de bilâhare de İstanbul'da büyük bir heyecan ve coşkunluğa yol açarak Musevilerin dışındaki halkı da etkilemiştir. Bu arada İstanbul'da bazı dervişlerin Osmanlı yönetiminin sonunun geldiğini ilân ettiklerini, bunlardan birinin bu nedenle tutuklandığı bildirilmiştir. Sabetayacı akım Selânik'te yayıldığında ise Rum ve Müslüman halktan Sabetaycılığa geçenler olmuştur.

Sabetay Sevi Müslüman olduktan sonra İstanbul'da Bektaşî şeyhlerinden Mehmet Niyazi ile yakın dostluk kurmuş, Mehmet Niyazi'nin dergâhında misafir edilmiş, büyük bir ihtimalle Bektaşî törenlerine katılmıştır.

Düşünceleri Şeriata ve devlet düzenine aykırı görüldüğünden Mehmet Niyazi 1673 ve 1677 yıllarında sürgün cezasına çarptırılmıştır. Sabetay Sevi de aynı nedenler yüzünden aynı yıllarda aynı âkibete uğramıştır.

Osmanlı Mistisizminde olayların, bu arada Kuran'ın "zahirî" yani dışa dönük bir görüntü ve anlamı olduğu, bunun dışında ise bir de "batınî" yani gizli bir anlamı olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim Anadolu mistikleri "Batınîler" diye de adlandırılmışlardır.

Sabetay Sevi de Tevrat'ın iki ayrı anlamı olduğunu ileri sürmüştür. Bunlardan birincisi Tevrat'ın dış görünüşüne ait ve herkesin anlayabileceği anlamı olup "Yaratılış Tevratı", ikincisi ise Tevrat'ın ruhanî anlamı olup "Yücelme (asalet) Tevrat'ı"dır.

Gerek tasavvufçular, gerekse de Sabetaycılar bu gizli anlama erişmeği, mistik aşamanın doruk noktası olarak görmüşlerdir.

Bektaşîlik mevcut dinsel inançların ve yasaların ortadan kaldırılarak insanlar arasında eşitliğe dayanan, dinlerin birleşmesinden doğan yeni bir düzenin kurulmasını ön görmüştür. Namaz, oruç, hac gibi İslâm'ın temel şartlarının uygulanmasını içermemiş hattâ, İslâm geleneklerine aykırı olarak Bektaşî âyinlerine kadınlar da katılmış, bu âyinlerde içki kullanılmış, saz çalınmıştır.

Sabetay Sevi de, on emir misali on sekiz emirlik yeni bir dinsel yasa getirmiştir. Sabetay Sevi, Tanrı'nın ismini ağzına alarak, bayramların düzenini ve anlamlarını değiştirerek Musevi dininin birtakım temel inanç ve yasalarını çiğnemiştir. Sabetay Sevi'nin, kadınların erkeğe eşit sayılmasına özel bir önem verdiğini de bilmekteyiz. Kadınların da katıldığı dualar, ziyafetler düzenlediği, kadınlarla dans ettiği bildirilmiştir. Sabetaycılar kendisinden sonra bu davranışı geleneklerine dahil etmişlerdir.

Reformizmin yanı sıra liberalizm anlayışı Bektaşîliğin ve Sabetaycılığın ortak yönünü teşkil etmiştir. Bu arada kadın-erkek ilişkileri özel bir boyut kazanmıştır.

Bektaşî'lerin bu arada Kızılbaş ve Âlevi'lerin gizli olarak uyguladıkları törenlerde, töreni aydınlatan mum ışığının söndürülerek, törenin ortak bir sevişmeye dönüştüğü söylentisi halk arasında yaygın olup, bu törenler "mum söndü âlemi" diye tanınırlar. Nitekim Türkçe'de birinci derecede akrabalar arasında cinsel ilişkiyi ifâde etmek için Kızılbaşlık veya Âlevilik kelimeleri kullanılır.

Kadın-erkek ilişkilerinde liberalizm

"... Gün gelecek ki kurt ile koyun birlikte yaşayacak ve kaplan, yuvasını oğlak ile paylaşacak..." Işaya 11,6.
Tevrat'ta Mesih'in gelmesi ile gerçekleşecek sulh günlerini dile getiren bu satırlar, Hacı Bektaş Veli'nin temsilî resminde, büyük bir benzerlik içerisinde ifade edilmiştir.

eğilimini Sabetaycı akımda ise ilkbaharda kutlanan "Kuzu Bayramı"nda görmekteyiz. Senenin kuzusunun ilk defa yendiği bu bayram, en azından evli iki çiftin katılması ve gece verilen bir şölenle kutlanırdı. Belli bir süre sonra ışığın söndürüldüğü ve bunu takiben toplu bir sevişmenin cereyan ettiği anlatılmıştır. Sabetaycı akımın liderlerinden Osman Baba'nın mevcut ahlâk kurallarının iptâl edilerek, birinci derecede akrabalar arasında cinsel ilişkiyi desteklediğini bilmekteyiz.

Şiîlik'te mevcut takiye anlayışı, yani kişinin güvenliğini korumak amacile inanç ve düşüncelerini saklıyarak bunların aksini iddia etmesi davranışı, Sabetaycılar tarafından da uygulanmıştır. Dışa karşı Müslüman gözüken bu toplum, saklı olarak kendi vecibelerini yerine getirmiş, kendi aralarında Musevice konuşmağa, Musevi isimler kullanmağa devam etmiştir.

Sabetaycı akımın başlangıç yıllarında Sabetaycıların, âyinlerinde kullanılan semâilerin bir kısmının İbranî harflerile yazılmış Bektaşî dervişlerinden alınma Türkçe semâiler olduğunu bilmekteyiz. Derviş, ağa, baba gibi Bektaşîlerde revaçta olan lâkaplar, Sabetaycıların ileri gelen kişilerine de verilmiştir.

Selânik'teki Dönme mezarlığının, Bektaşî mezarlığına ve bir Bektaşî dergâhına bitişik olması belki de tesadüfi değildir.

Sabetaycı'lar daha ileri devrelerde de ve bu arada Türkiye'nin yakın tarihinde reformcu ve liberal görüşlerin savunucuları olmuşlar, bu tür akımlarda faal ve etkin bir rol oynamışlardır.

17. yüzyılın başında I. Ahmet tarafından imzalanan bir fermanda "Kızılbaşlar, yabancı elçiler ve Yahudiler'in esir satın alamayacakları" buyurulmuştur. Esirlerin Müslümanlığın dışında bir dine girmelerini önlemek amacını güden bu fermanda, Müslüman bir topluluk olan Kızılbaşlarla Yahudilerin aynı düzeyde mütalaâ edilmiş olması ilginç olduğu kadar belki de, Sabetaycılarla Osmanlı tasavvufçuları ve bu arada Bektaşîler arasında belirecek ortak yolun ve kaderin bir habercisi idi.

Yahudi mistik düşüncesi ile İslâm tasavvufu arasındaki ortak özellikler Sabetaycıların, Bektaşîlik sayesinde kendilerine, Osmanlı toplumunda bir destek bulmalarını sağlamıştır. Osmanlı toplumunun temel inanç ve davranış

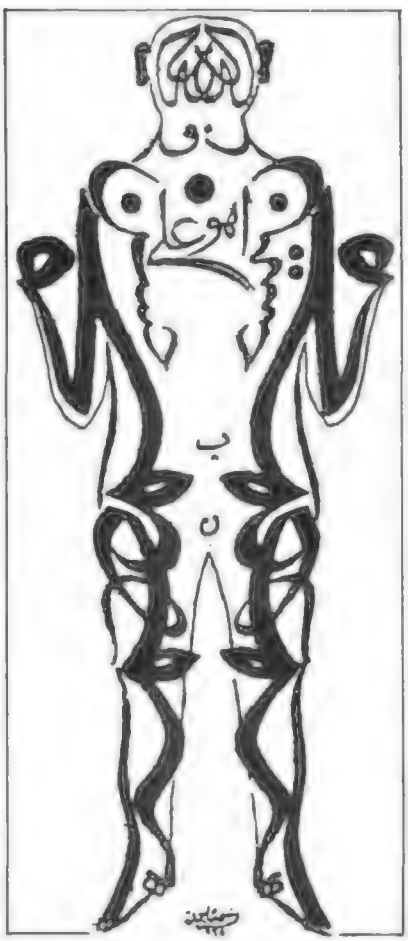

İslâm tasavvufuna göre olgun insan (İnsan-ı Kâmil).

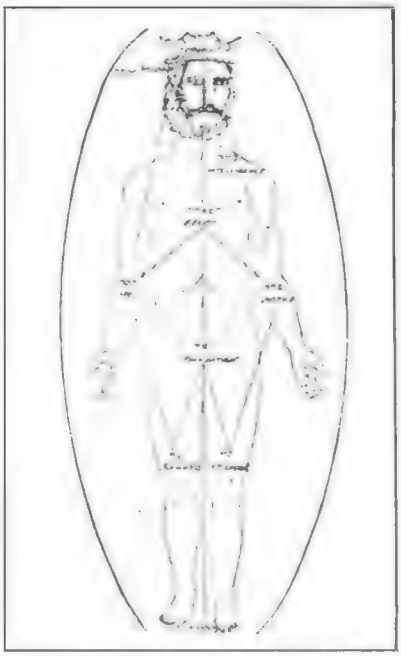

Musevi mistisizminin temel eseri olan Kabala'da, Tanrı'ya ait özelliklerin insan bedenine dağılması.

normlarının dışına çıkmaları ile bu iki akım, zaman zaman bu toplumun birer üvey evlâdı olarak görülmüş, hattâ horlanmıştır.

Sabetaycılık üç yüzyıl boyunca tarihin dönüşümlerine rağmen varlığını devam ettirebilmiştir. Bektaşîliğin daha uzun süren mâcerası ise Cumhuriyet Yasa'sı ile son bulmuştur. Her ne kadar ömür sürelerini tamamlamış olsalar bile Bektaşîlik ve Sabetaycılık, Türkiye'nin geçmişinin renkli ve anlamlı birer parçası olma özelliğini koruyacaklardır.

* Bu yazı, Sabetaycı akımla Osmanlı çevre yapısı arasındaki ilişki ve etki düzeyini inceleyen, yazana ait kapsamlı bir çalışmadan derlenmiş olup, Ekim 1989'da İsrail'de toplanan *I. Uluslararası Türkiye Yahudiliği Kongresi*'nde, "Sabetaycı Akımın Ardından" başlıklı panel toplantısında sunulmuştur. Bibliyografya ve dip notlar bahsi geçen çalışmada mevcuttur.

[1] XVI. yüzyılın sonlarında, tertiplediği isyan nedenile Sivas'ta asılan Pîr Sultan Abdal'a atfedilen bu mısralarda şair, kendisini Hz. Mûsa'ya, kendisini astıran Hızır Paşa'yı ise Firavun'a benzetmektedir. Tasavvuf ile Musevi mistisizminin ortak inançları olan insan ruhunun ölümsüzlüğü de bu mısralarda ifâde edilmiştir. Kıt'anın bütünü ise şöyledir: Ben Mûsa'yım sen Firavun / İkrarsız Şeytan-ı lâin / Üçüncü ölmem bu hain / Pîr Sultan ölür dirilir.

Türk sahnelerinde "Hamlet"

AYSIN CANDAN

1970'lerden bu yana sahnelerimizde klasik yapıtlar giderek az görülür oldu. Tanzimat tiyatrosunun baş yapıtlarından olan Maliere'ler, Shakespeare'ler, Goldoni'lerin oyun dizilerindeki payı gitgide küçüldü. Günümüzde bir Shakespeare sahnelenmesine oldukça iddialı ve masraflı bir iş gözüyle bakılıyor. Bunun nedeni oyuncu sayısının genelde kabarık olması. Ayrıca dekor da gösterişli olmanın yanısıra tarihsel dönemi yansıtabilmek zorunda. Üstelik klasik bir yapıtın günümüzde anlamlı bir yorumla sahnelenebilmesi, yürekli ve kafalı bir yönetmen gerektiriyor. Bütün bu çağdaş engellere karşın, yüzyılın başlarındaki tiyatro öncülerimiz klasik yapıtları oynamak konusunda ne kadar hevesli ve yürekliydiler!

Tanzimat, Meşrutiyet dönemlerinde ve Cumhuriyetin ilk kültür atılımları sırasında bu yapıtlara nasıl bakılıyordu? Tiyatronun o günkü koşulları içinde Shakespeare, Moliere, Goethe, Schiller'in oyunları nasıl sahnelenme olanağı buluyordu? Bu soruları yanıtlamanın ilginç olacağı düşüncesiyle dünya tiyatro dağarının baş yapıtlarının ülkemizdeki ayrıntılı sahne serüvenini betimlemeye çalıştım. *Hamlet*, elbette başta geliyor.

Tanzimat tiyatrosu üzerinde en belirleyici etki, Batı'dan gezgin İtalyan, Fransız toplulukları yoluyla gelmişti. Bunlar başta Moliere oyunları olmak üzere "Opera comique", "Commedia dell'arte" türlerine giren güldürüler oynuyorlardı. Ama bu gezgin toplulukların Osmanlı başkentine taşıdıkları kültür mirası arasında Shakespeare'in yapıtları da bulunuyordu. 1842'de İstanbul'da Concordia tiyatrosunda *Othello, Romeo ile Jülyet* yanısıra *Hamlet* oynayan bir yabancı topluluktan söz edilmektedir.[1] İzmir de bu gibi topluluklarca ziyaret edilmekteydi. Ancak bu ilk sanat elçileri Sultan Abdülhamit döneminde özellikle Shakespeare konusunda güçlüklerle karşılaşıyorlardı. *Hamlet, Macbeth* gibi oyunlarda hükümdarların canına kastedilmesi Sultana itici geliyordu. Bundan ötürü bu oyunların oynanması yasaklanıyordu. Hatta II. Abdülhamit bir *Venedik Taciri* temsilinde Shylock tipine dayanamayarak oyunculara daha az iç karartıcı bir şey oynamalarını buyurmuştu. Ünlü Fransız Hamlet yorumcusu Mounet-Sully 19. yüzyıl sonlarında Türkiye'ye geldiğinde *Hamlet*'i yine bu yüzden oynayamamıştı. Aynı şekilde çağın ünlü İtalyan oyuncusu Ernesto Rossi de *Hamlet, Macbeth, Kral Lear* yerine ikişer kez *Othello* ile *Venedik Taciri* oynayıp İstanbul'dan ayrılmıştı.

Ermeni tiyatro topluluklarının damgasını taşıyan dönem, önemli bir Shakespeare oyuncusu yetiştirdi. 1849-1891 yılları arasında yaşayan Bedros Atamyan adlı bu oyuncunun Hamlet rolünde üstün başarı sağladığı, bu oyunu yurt

II. Meşrutiyetin Shakespeare oyunlarıyla ünlü oyuncusu Burhanettin Bey (Tepsi).

Sarah Bernhard.

dışı turnelere götürdüğü söylenmektedir.[2] Yirminci yüzyılın başlarında Hamlet yorumlayan tanınmış Ermeni oyuncuların arasında Zarifyan, Suhatonu, Ruben Manulyan, Karakaş ve Vahram Papazyan vardır. Bu sonuncusunun *Hamlet*'inde Muhsin Ertuğrul, yaşamının ilk rollerinden biri olan Laertes'i oynamıştı (1910). Bunlar arasında kadın oyuncu Siranuş'un, belki Avrupa'da aynı işi yapan Sarah Bernhard'a öykünmesiyle Türkiye'nin ilk dişi Hamlet'ini yorumlayışını da sayabiliriz.

Bugün artık Türk tiyatrosunun kurucusu, "hoca"sı diye tanınan Muhsin Ertuğrul'un 1911 yılında yarı aç yarı tok geçim olanaklarıyla Paris'e gidişi ve orada Batı tiyatrosuyla tanışması pek bilinen bir öyküdür. İşte bu yolculuk, sahnelerimiz üzerinde büyük etkiyi oluşturacak yaşantılara yol açmıştır. Denebilir ki, Muhsin bey'in Hamlet tutkusu o sırada başlar. "Hamlet öyle bir karasevda ki insan tutulmaya görsün".[3] Yetmiş yaşına gelmiş Mounet Sully'nin Hamlet oynayışı ile gene kadın oyuncu Suzanne Despres'nin dişi Hamlet'i Muhsin Ertuğrul üzerinde silinmez izler bırakır. Türk Tiyatrosunun kurucusu bu günlerde ilk *Hamlet* çevirisi olan Dr. Abdullah Cevdet çevirisini elinden düşürmez. 1912 Nisan'ında Odeon sahnesinde ilk *Hamlet*'ini oynar. Bu, onun ilk baş rolüdür. Mehmet Rauf şöyle yazar: "Ertuğrul bey, Hamlet rolünü kendisi gibi pek genç bir sanatkâr için büyük bir muvaffakiyyetle edâ etti. Kendisinde henüz ruşeym halinde büyük bir sanatkâr ruhu var..."[4]

Bundan sonra *Hamlet*'in sahnelerimize yeniden gelmesi için aradan onbeş yıl geçer, 1927'de gerçekleşen Şehir Tiyatrosu temsilinde yine baş rolü Muhsin Ertuğrul oynar. Bu kez oyunun çevirisi de kendisine aittir. Bu, oldukça kısa bir metindir. Kısa tablolardan oluşur. Adeta izlenimci bir etki yaratmak üzere tasarlanmış gibidir. 1927'de eski Türkçe yazıyla basılmış olan Kamuran Şerif çevirisiyle kıyaslandığında dil niteliği açısından oldukça iyi bir çeviridir. Örneğin Kamuran Şerif'in metninde olduğu gibi "Vücut mu yoksa adem mi, işte bütün mesele burada" gibi dolambaçlara sapmadan "Var olmak ya da olmamak, işte asıl iş burada", der. Bu çeviri, 1934-35 oyun yılında yine Muhsin Ertuğrul'un yönetip, baş rolde Talât Artemel'in oynadığı sahnelenişte kullanılmıştır. Eleştirmen Melih Vassaf, Talât Artemel'in bu rolde en çok beğenilen oyunculardan biri olduğu kanısında.[5] 1935'teki sahnelenişte daha önceki rol dağıtımında da aynı rolleri oynayan Neyire Neyir (Kraliçe) ile Galip Arcan (Kral)'ı görüyoruz. Ofelya rolünü ise Bedia Muvahhit yerine bu kez Cahide Sonku üstlenmiştir.

Bu ve bundan önceki tüm *Hamlet*'lere esas oluşturan bu Muhsin Ertuğrul metninde Fortinbras yoktur. Danimarka'yı tehdit eden siyasal sorunlar, Norveç ile sınır kavgası, Hamlet'i İngiltere'ye götüren gemiciler yoktur. Konu daha çok Hamlet'in iç çelişkileri, anne ve amcası ile arasındaki kavga çevresinde odaklaşır. Oyun, neredeyse bir aile dramı olarak yorumlanmıştır. Burada büyük ölçüde izlenimci-simgeci Fransız tiyatro akımlarının etkisi bulunduğunu varsayabiliriz. Muhsin Ertuğrul'u Paris'e ikinci gidişinde en çok etkileyen, sürekli provalarını izlediği kadın Hamlet, Suzanne Despres'nin ve bu sahnelemeyi gerçekleştiren Theatre de l'Oeuvre'ün simgeci akımın öncülüğünü ettiği anımsanabilir.

Sonuç olarak sahnelerimizde ilk oynanan *Hamlet*'lerin genelde İtalyan-Fransız süzgecinden geçmiş, kısa iskelet metinler temeli üzerinde gerçekleştiği ortaya çıkıyor. 1941 yılına kadar oynanan tüm versiyonlar esas olarak Fransızca çevirilerden Türkçeleştirilmiş. Avrupa tiyatrosunda o günün simgeci, izlenimci sahne akımları etkisiyle ve bir az da Fransız neoklasisizminden kaynaklanan "deklamasyoncu" ve içli oyunculuk biçemine uygun olarak oynanmış olmalı. Yani aynen Hamlet'in ünlü oyunculara seslenişinde, onlara kaçınmalarını öğütlediği biçimde.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bazı gezgin topluluklar, Anadolu'da Shakespeare'in içeriklerinin iyi seyirci toplayabileceğini kestirip "Arabın İntikamı" (Othello) gibi başlıklarla sundukları bölük pörçük oyun metinleriyle Shakespeare'i İzmir, Adana, Ankara gibi kentlerde tanıtmaya koyulmuşlardı. Bu arada Hamlet'in de Kâmil Rıza topluluğunca İstanbul dışında oynandığını biliyoruz. Geçmişin ünlü Şehir Tiyatrosu oyuncularından Kemal Tözem, "Anadolu'da Shakespeare" başlıklı bir yazısında anılarını aktarırken Kâmil Rıza'dan şöyle söz ediyor: " 'Bana Othello diyorlar, bu hoşuma gitmiyor değil, ama Hamlet Kâmil demelerini tercih ederim. Hamlet'i Othello'dan aşağı oynayacağımı sanmıyorum,' demişti. Nitekim Millî Zafer'i müteakip Ankara'da geniş bir kadro ile çalışmaya başlamamızdan iki ay kadar sonra *Hamlet* -belki de ilk defa olarak- başkentte sahneye çıktı. Sefaretler tarafından da önemle takip edilen bu *Hamlet* temsilleri çok öğüldü, çok beğenildi, ama Othello Kâmil gene Othello Kâmil olarak öldü."[6] Ne yazık ki bu Anadolu temsilleri üzerine elimizde fazla belge bulunmamaktadır. Ancak Ertuğrul Sadi Tek topluluğunun da *Hamlet*'i oyun dizisinde bulundurduğunu biliyoruz.

Muhsin Ertuğrul, 1941 yılında yaşamında dördüncü kez *Hamlet*'i sahneye koymaya karar verdiği zaman bir yenilik olarak İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümü seminer çalışması ürünü olan ve Halide Edip Adıvar ile Vahit Turan yönetiminde Shakespeare'in özgün dilinden yapılmış bir çeviri kullandı. Bu sahnelenişte Hamlet, yine Talât Artemel'di. Bu oyunda rol alan sanatçıların kullandıkları metinlerdeki kesintilerden anlaşıldığı gibi, bu kez betimlenen Hamlet öyküsü oldukça daha geniş kapsamlıydı. Örneğin artık Fortinbras rolüne yer verilmekteydi. Bununla birlikte, bazı sahnelerin yine dışarda bırakıldığını görüyoruz. Oyun süresini fazla uzun tutmamak, tiyatro alışkanlıkları gelişmemiş bir izleyiciyi sıkmamak kaygısının burada etkili olduğu düşünülebilir. Hayaletin ilk göründüğü sahne, Polonius'un oğlu Laertes'in arkasına casus takması, Hamlet'in Fortinbras'ın ordusunu izleyişi, dışarıda bırakılan bölümler. Oyuncular sahnesi ile Hamlet'in Horatio ile son sahneden önce yaptığı konuşma da

büyük ölçüde kesilmiş.

1948'de İzmir Şehir Tiyatrosu'nda *Hamlet*'i sahneye koyan ve baş rolü oynayan Avni Dilligil, 1950-51'de Ankara Devlet Tiyatrosunun ilk oyun döneminde de bu oyunu Muhsin Ertuğrul'un seçimiyle ve onun rejisiyle Ankara izleyicisi için sahnelemiştir. Burada baş rolü Cüneyt Gökçer yorumlamaktadır. Dekor ve giysileri Sabih Kayan hazırlamış, sahne müziğini Sabahattin Kalender yapmıştır. Bu kez çeviri, Orhan Burian'ındır. Çevirmen, bu sahneleniş için çevirisinin tam üç kez tashihten geçtiğini yazıyor. Öte yandan burada ve Muhsin Ertuğrul'un bundan sonraki *Hamlet*'lerinde kullanılan bu metnin dramaturgisi daha öncekilere kıyasla en geniş kapsamlı öyküyü içeriyor.

Muhsin Ertuğrul'un yaşamının en başarısız Hamlet'i, Şehir Tiyatrosundan bir dönem ayrılarak Küçük Sahne'de günün genç yetenekleriyle kurduğu özel bir toplulukça oynandı. 1954 yılının bu yapımında Lale Oraloğlu kraliçeyi, Agâh Hün kralı, Şükran Güngör Horatio'yu, Cahit Irgat oyuncu kralı, Münir Özkul mezarcıyı, Mücap Ofluoğlu Polonius'u, Haldun Dormen Laertes'i, Gönül Kaptan Ophelia'yı, Sadri Alışık ile Kamran Yüce de Rosenkranz ile Guildenstern'i oynuyordu. Her ne kadar kadro çok yetenekli ve ilginç adlardan oluşuyorsa da, Hamlet rolünü o güne dek sahneye hiç adımını atmamış çok genç bir kız, Nur Sabuncu oynuyordu. Siranuş'tan sonra sahnelerimizin bu ikinci kadın Hamlet'inin karşılaştığı sorunları Haldun Dormen anılarında şöyle anlatıyor: "Hamlet'in genel provası kanımca hayatımda gördüğüm en büyük fiyaskoydu. Herhangi bir okulda oynanan, herhangi bir Shakespeare, bu rezaletten daha etkili olabilirdi. Başta Nur olmak üzere hepimiz dökülüyorduk. Kimse ne yaptığının farkında değildi. Ayrıca sahneye hiç çıkmamış bir amatörün Hamlet'ine katkıda bulunmak ağırına gidiyordu birçoklarının... Allahtan İstanbul seyircisi Küçük Sahne'de oynanan *Hamlet* felâketine ancak 33 temsil dayanabildi."[7]

İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun Tepebaşı Dram Sahnesi, 1959-60'ta İstanbul'dan gelmiş geçmiş Hamlet'lerin en geniş yankı uyandıranına tanık oldu. Amerika'daki oyunculuk eğitiminden yeni dönmüş genç oyuncu Engin Cezzar, başrollerin en çetininde ilk kez İstanbul seyircisi ile tanışıyordu. "... bu rol, 100 yaşında bir sanatkârın temsil kudretine ve olgunluğuna ermiş yirmi ile otuz arasında bir genç istiyor. Genç bulunsa, olgunluk bulunmuyor, olgunluk elde edilinceye kadar da gençlik çoktan geçmiş oluyor"[8] diyen Muhsin Ertuğrul, belki de bu rol karşısında kendi değişen konumunu anlatmaktadır. Sonuç olarak, Engin Cezzar bu rolde büyük başarı elde ederek sahne yaşamının doruklarından birini yaşadı. Bu sahneleniş tam 170 kez yinelendi. *Hamlet* ölçeğinde bir yapım için bu yüksek bir sayıydı. Gülistan Güzey Kraliçe'yi, Abdurrahman Palay Kral'ı, Sibel Göksel ile Leyla Altın Ofelya'yı, Ulvi Uraz ile Mücap Ufluoğlu Polonius'u oynuyordu.

Muhsin Ertuğrul'un yaşamının en başarısız Hamlet'i, Şehir Tiyatrosu'ndan bir dönem ayrılarak Küçük Sahne'de günün genç yetenekleriyle kurduğu özel bir toplulukça oynandı. 1954 yılının bu yapımında Lale Oraloğlu kraliçeyi, Agâh Hün kralı, Şükran Güngör Horatio'yu, Cahit Irgat oyuncu kralı, Münir Özkul mezarcıyı, Mücap Ofluoğlu Polonius'u, Haldun Dormen Laertes'i, Gönül Kaptan Ophelia'yı, Sadri Alışık ile Kamran Yüce de Rosenkranz ile Guildenstern'i oynuyordu.

Yaklaşık olarak aynı sahne düzeniyle oyun, 1961'de Rumeli Hisarı açık hava tiyatrosunda yaz oyunu olarak sergilendi. Engin Cezzar'ın karşısında Ofelya'yı oynamış olan Ayla Algan, bu kez Hamlet'i canlandırıyordu. 1963 yaz oyunu olarak sahnelenen *Hamlet*'te ise, Fransa'dan çağrılan Jean Louis Trintignant'ın gelmeyişi üzerine, baş rol Kerim Afşar tarafından oynandı.

Muhsin Ertuğrul'un yönettiği bu 1959-63 Hamlet'inin metnini incelediğimizde Danimarka'nın siyasal durumu, Fortinbras, Polonius ve bir takım yan kişilerle ilgili bölümlerin indirgenmiş olduğunu görüyoruz. En büyük değişiklik "Olmak ya da olmamak" tiradının üçüncü perdedeki yerinden alınarak ikinci perdeye geçirilmiş olmasıdır. Böylelikle Hamlet'in basamak basamak gelişen deliliğinin hızlandırılması, belki de oyunun temposunun buna uygun olarak sürat kazanması söz konusudur. Gerçekten de, bu 1960 *Hamlet*'inin baş özelliklerinden biri, tempolu bir Sergileyişe olanak vermesiydi.

Yaklaşık aynı dönemde Ankara Devlet Tiyatrosu'nda farklı bir Hamlet'i Cüneyt Gökçer sahneye koymuştu. 1961'de gerçekleşen ve ilk kez döner sahne kullanan bu sahneleyişte dekor ve anlatım oldukça soyut ve yalındı.[9] Dekorları Refik Eren, kostümleri Hale Eren yaratmıştı ve baş rolde Cüneyt Gökçer oynamaktaydı.

Hamlet'in sahnelerimizde en son görülüşü, 1968 yılında Kent Oyuncularının Harbiye'de yeni yaptırdıkları salonun açılışı dolayısıyla oldu. Bugüne dek yapılmış *Hamlet* çevirileri içinde sahne ve konuşma diline en yatkın, en akıcı olmasıyla bilinen Sabahattin Eyüboğlu çevirisi burada ilk kez kullanıldı. İrlandalı yönetmen Denis Carey oyunu sahneye koyarken, özellikle yalınlıktan yana olduğunu belirtiyordu. İstanbul seyircisi o yıl Müşfik Kenter'in canlandırdığı Hamlet'i ve onun yanısıra Kraliçe'de Yıldız Kenter'i ve Güler Kıpçak'ı, Kral'da Şükran Güngör'ü, Polonius'ta Kamran Yüce'yi, Osric'te Salih Sarıkaya'yı ve öteki rollerde bir dizi genç oyuncuyu izlemişti. Bülent Erbaşar tarafından gerçekleştirilen dekor ve kostümler son derece sadeydi.

1970'de LCC lisan ve beceri kursları kapsamında açılan oyunculuk atelye çalışmaları ürünü olarak Beklan Algan yönetiminde bir Hamlet uyarlaması sergilendi. Ancak güncel eğretilemelere öncelik veren bu yorum, klasik bir yapıtın yorumlanmasından çok, Hamlet içeriğinden yola çıkan ilginç bir doğaçlama çalışması niteliğindeydi.

Her nedense o günden sonra sahnelerimizde onca alkış, gürültü kopartan, binlerce seyirciye alışık olmadıkları bir haz ve düşünsellik yaşatan Hamlet'in âniden modası geçti. Sahnelerimizde Hamlet oynanmayalı yirmi yıl, yani tam bir kuşak yetiştirecek kadar süre geçti. Acaba o rolü oynayacak 100 yaşında bir oyuncunun yeteneği ve olgunluğunda, yirmi ile otuz yaşları arasında bir oyuncu bulunamadığından mı? Yoksa izlek olarak "gençlik" ve "öc alma"nın itici gelmesinden mi?

[1] Metin And, "Türkiye'de Shakespeare", *Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi* Shakespeare Özel Sayısı, 1964. s.55.
[2] Aynı Yer.
[3] Özdemir Nutku, *Darülbedayinin Elli Yılı*, 1969, s.10.
[4] Efdal Sevinçli, *Muhsin Ertuğrul*, 1987, s.10.
[5] Melih Vassaf, "Onbeşinci Hamlet," *Kent Oyuncuları* Aylık Tıyatro Dergisi, 1968, s.51.
[6] Kemal Tözem, "Anadolu'da Shakespeare," *Türk Tiyatrosu*, Temmuz, Ağustos, Eylül, 1962.
[7] Haldun Dormen, *Sürç-ü Lisan Ettikse*, s. 136-137.
[8] Muhsin Ertuğrul, "Bizde Shakespeare," sayısı *Turk Tiyatrosu* Temmuz, Ağustos, Eylül, 1962, s.18.
[9] Metin And, "Türkiye'de Shakespeare," *Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi*, s.60.

78 Yıl öncesine ait bir piyango çekilişi

Beşinci Tertip

İzmir Osmanlı Sanâyi Mektebiyle Mekâtib-i Umûmiye menâfiine ait olmak üzere hükûmet-i seniyyenin müsaadesiyle tertib edilen beşinci tertip piyangonun plânıdır.
Numaraların adedi 28.000 olup nısfı olan 14.00 adedi kazandıktan başka 13 adet dahi mükâfat kazanacaktır.

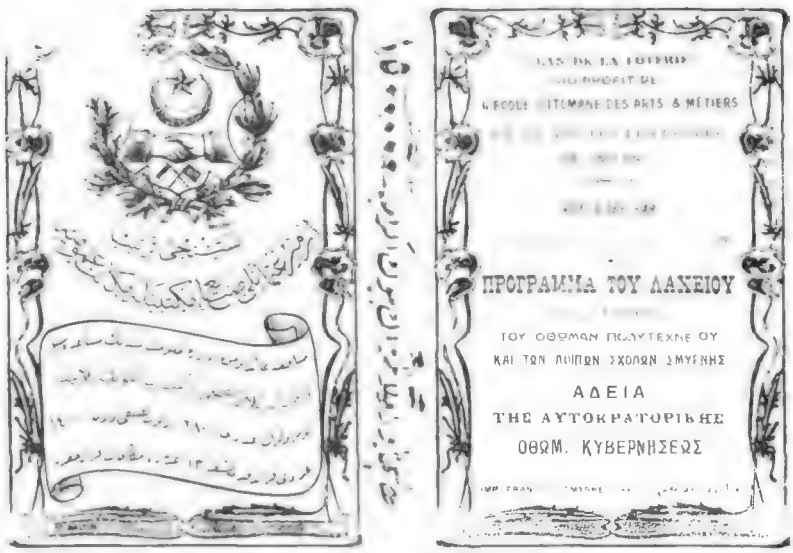

MADDE 1.- Numaraların mecmûu 28.000 adet olup bunların nısfı olan 14.000 numara derecât-ı muhtelifede ikramiye ve amorti kazandıktan maada ayrıca onüç adet dahi mükâfata nâil olacaktır.

Madde 2.- Biletler nısıf, rub' ve semen olmak üzere üç cinse taksim ve âtîdeki alâmetlerle yekdiğerinden tefrîk olunmuştur. Şöyle ki, biletler renkçe birbirinden farklı olacağı gibi nısıf biletler üzerinde 1/2, rub'larda 1/4, semenlerde 1/8 işaretlerinden biri ve bundan maada rub'larda AB ve semenlerde ABCD harflerinden biri bulunacaktır.

Madde 3.- İşbu piyango plânda gösterildiği vechile yedi def'a keşîde olunacak ve yedinci keşîde altı kur'ada icrâ olunacaktır. Bir nısıf biletin fiyâtı ibtidâsından beri alanlar için her keşîde iki mecidiye olup rub'un bir, semenin yarım mecidiyedir. Bunlardan maada bir de müşterilerin daima tecdid muâmelesiyle uğraşarak dûçâr-ı zahmet olmamaları için hükmü bütün bir tertîb-i piyangoya yani yedi keşîdeye şâmil olmak üzere bir tertîbe mahsus biletler çıkarılmıştır ki; bunların fiyâtı peşînen ahz olunmak şartıyla nısıf biletin ondört, rub'un yedi, semenin üçbuçuk mecidiyedir. Müşteri bir def'a bu biletlerden iştirâ edince artık ikinciden yedinci keşîdeye kadar bunu tebdîl ve tecdîde hâcet olmayıp keşîdelerde hissesine bir şey isâbet etmedikçe son yedinci keşîdeye kadar hükmü cârîdir. Şu kadar ki; şâyet bu numaraya birinci veya diğer keşîdelerde bir şey isâbet ederse o numara bi't-tab' imhâ olunacağından mâ-ba'dındaki keşîdeler için bunun hükmü olamayacaktır. Bu takdirde müşterinin peşînen ita eylediği meblağdan çekilmemiş kur'alar bedeli mezkûr numaranın kazandığı ikrâmiye veya amorti bedeliyle birlikte kendisine iâde olunacaktır.

Madde 4.- Birinci veya diğer keşîdelerden sonra bilet almak arzu eden zevât evvelce kur'aları icrâ edilmiş keşîdeler bedelâtını da tediyeye mecburdur. Şöyle ki bir nısıf bilet ikinci keşîdede dört, üçüncü keşîdede altı, dördüncü keşîdede sekiz, beşinci keşîdede on, altıncı keşîdede oniki ve yedinci keşîdede ondört mecidiye bedel ile füruht olunacak ve biletlerin sâir taksimâtı dahi aynı nisbette satılacaktır.

Madde 5.- İşbu biletler âtîdeki kollektör efendilerin idârehânelerinde satılacaktır: Frenk mahallesinde Nihâdiye (Moskof) Sokağında (10) numarada Mordehay Levi Efendi Bankasıyla Osmanlı Bankası altında Yıldızlı Ferhâne'de (6) numarada Benyamin Devidas Efendi'nin idârehânesi. Mûmâ - ileyhima her cins biletleri füruht ve ikrâmiyelerini tediye edecekleri gibi her türlü itiraz için dahi kendi idârehânelerine müracaat edilmelidir.

Madde 6.- Bilet alan zevât her kur'anın keşîdesinden nihâyet hâriç için dört, İzmir için iki gün evvel ve yedinci keşîde için de nihâyet 25 Mayıs sene 1328 tarihine kadar bilet aldığı yere müracaatla aldığı biletin bedelini tediye etmezlerse o biletteki hukukunu zâyi etmiş olacaklarından o kabil biletler diğer tâliplere füruht edilecek ve bu bâbda hiçbir itiraz kabul olunmayacaktır.

Madde 7.- Bilet ashâbı biletlerini tecdîd etmek üzere mübâyaa ettikleri yere bilmürâcaa bedelini de tediye etmek istedikleri halde bâyiler mezkûr bileti teslimden imtinâ ederlerse keyfiyet-i bâlâda mezkûr-ül-esâmî kollektör efendilere ihbar ederek kur'adan dâhil için nihâyet iki ve hâriç için dört gün evvel talep olunan bilet herhangi kur'aya mahsus ise onun mukâbilindeki kur'aya ait bileti ibraz ve eğer borcu varsa borcuyla beraber o keşîdeye mahsus olan biletin bedelini nakden tediye edecektir. Yedinci kur'ası için ise, nihâyet 25 Mayıs sene 1328 târihine kadar mürâcaat şart-

tır. Gerek kollektör efendiler ve gerek Sanâyi ve Mekâtib-i Umûmiye Piyangosu Nezâreti mes'eleyi bit-tahkik şikâyet eden kimse haklı çıkarsa hâmil olduğu biletin cinsine göre diğer bir bilet verilecek ve münâziun fih olan bilet kollektör efendilere ait olacağından taraflarından haciz edilecektir.

Madde 8.- Biletler hâmiline ait olup mahcûz olmamak şartıyla her kimin yedinde bulunursa muteber addolunacaktır.

Madde 9.- Biletlerini zâyi eden zevât keyfiyeti keşîdeden bir gün evveline kadar kollektör efendilere ihbâr etmek mecbûriyetinde olup mezkûr bilet kazandığı keşîde tarihinden üç ay müruruna değin sâireleri tarafından ibrâz edilmediği takdirde ihbâr eden zâta kazandığı meblâğ bâ-ilm ve ve haber tediye edilecektir. Şâyet bu müddet zarfında, zâyi olan bilet âharı tarafından ibrâz edilirse Sanâyi ve Mekâtib-i Umûmiye Piyangosu Nezâreti ve kollektör efendiler tarafından vazife ve selâhiyetleri dâhilinde mes'ele tahkîk ve tedkîk olunarak sâhib-i aslîni tâ'yin eylediği takdirde biletin bedeli ona tesviye edilecektir.

Madde 10.- Piyangonun sûret-i keşîdesi alenî olup Maarif Müdürü ve Mekteb-i Sanayi Komisyon Reisi ve İttihad ve Terakki Ticâret Mektebi Müdürü ve Osmanlı Bankası Şube Direktörü ve taraf-ı vilâyetten piyangonun keşîdesine memur milel-i muhtelifeden mürekkeb komisyon-ı mahsûs muvâcehesinde icrâ olunur: Evvel emirde piyangonun hâvî olduğu (28.000) numaraya mahsûs yuvarlaklar mezkûr heyet huzûrunda bit-tetkik çarha vaz' olunarak her keşîdeden sonra Heyet-i Mezkûre tarafından temhîr olunur. Ba'dehu her kur'anın keşîdesi esnâsında plân mûcibince kaç numara ikrâmiye ve amorti kazanacaksa mikdâr-ı ikrâmiyeleri üzerlerinde muharrer ol kadar yuvarlak yine o heyetin huzûrunda muayene ve plânla tatbîk olunduktan sonra diğer küçük çarh içine konulur. Ba'dehu büyük çarh devir ettirilerek derûnuna el sokulmaksızın sustalı âlet vâsıtasıyla içinden bir numara düşürülüp yine aynı sûretle diğer küçük çarh içinden dahi kazanacağı ikrâmiyeyi hâvî yuvarlak düşürülür. Bundan sonra bunlar me'mûrîn-i mahsûsa tarafından heyet muvâcehesinde kaydolunur.

Madde 11.- Her keşîdede kazanan numaralar imhâ edilecektir.

Madde 12.- Her kur'anın ikrâmiyesi keşîdelerin icrâsından evvel kollektörler efendiler tarafından Osmanlı Bankası şubesine vaz' olunacaktır.

Madde 13.- Kazanan biletlerin bedellerinden yüzde yirmi tenzil edilerek mütebâkîsi mecidiye yirmi ve lira yüzsekiz kuruş hesâbıyla sâhiplerine verilecek ve ikrâmiye ve amorti keşîdeden sekiz gün sonra tesviye olunacaktır.

Madde 14.- İkrâmiye ve amorti kazanan biletler nihâyet üç aya kadar bâlâda beyân olunan kollektör efendilerin idârehânelerine bilmüracaa ibrâz edilmez ve bedeli tahsil olunmazsa mezkûr biletlerdeki haklarını ıskat etmiş olacaklardır. Bu te'hîr esbâb-ı mücbireden neş'et etse bile yine muteber değildir.

Madde 15.- Mekâtib-i Umûmiye nâmına Maârif Müdürünün ve Osmanlı Sanâyi Mektebi nâmına Komisyon Reisi'nin ve kollektör efendilerin imzalarıyla Piyango Nezâretinin mührünü hâvî olmayan biletler kat'iyyen muteber değildir.

Madde 16.- Birinciden altıncıya kadar 50.000 kuruşluk mükâfâtı gerek ikrâmiye ve gerek amorti olsun en sona kalan numara kazanacaktır. Kezâlik son yedinci keşîdenin birinci kur'asından beşinci kur'asına kadar icrâ kılınacak her beş kur'ada dahi en sona kalan numara gerek ikrâmiye ve gerek amorti olsun 20.000 kuruş mükâfat kazanacaktır. Gerek ikrâmiye ve gerek amorti olsun yedinci keşîdenin altıncı kur'asında en sona kalacak olan numara 1.000.000 kuruşluk mükâfatı kazanacaktır. Yine aynı günde en azı sekizyüz kuruşa kadar olup en sona kalacak olan ikrâmiyeye ikinci mükâfat olan 300.000 kuruş verilecektir. Şâyet en sona kalan numara sekizyüz kuruşa kadar herhangi bir ikrâmiye numarası olursa her iki mükâfatı da birlikte almış olacağından 1.300.800 kuruşluk bir meblağ-ı azîme kesb-i istihkak edecektir. Şu halde mezkûr keşîdenin en büyük ikrâmiyesi olan 200.000 veya 100.000 kuruşlardan biri en sona kalacak olursa bu numaralar hem 1.000.000 ve hem de 300.000 kuruşluk mükâfatlara yâni cem'an 1.500.000 veya 1.400.000 kuruşa nâil olup cidden yâver-i talih sâhibi olduğunu gösterecektir.

Madde 17.- Bilet ashâbının bir gûnâ ikâyeti bulunduğu takdirde esâmîsi bâlâda zikr olunan kollektör efendilere mürâcaat edeceklerdir, yalnız vâki olacak şikâyet işbu tâlimatnâme ahkâmına muhâlif ise bit-tab' vâkıa nazar-ı dikkate alınmayacaktır. Vukû bulacak şikâyet; kollektör efendiler tarafından nazar-ı dikkate alınmadığı takdirde ashâbı Piyango Nezâretine bilmüracaa îcâbı icrâ edilecektir. Şu şartla ki, bu şikâyatın birinci keşîdeden altıncı keşîdeye kadar taşra için nihâyet dört ve İzmir için iki gün evvel ve yedinci keşîde için 25 Mayıs 1328 tarihine kadar vukûu lâzım olup müddet-i mezkûreden sonra talimât ahkâmına tevfîkan mesmû' olmayacaktır.

İşbu piyango Avrupa'nın en muntazam addedilen piyangolarından daha muntazam ve emniyet ve itimâda şâyân olduğu gibi bilet bedellerinin sâir piyangolardan daha ucuz olması ve biletler ashâbına verilen ikrâmiyelerin derecât-ı umûmiyesi nisbeten dünyâda mevcûd olan piyangoların cümlesinden daha çok ve daha müsâid bulunması ve alelhusus memleketimizde yüzlerce etfâl-i eytâma terbiyetgâh olan bir dâr'üleytâm ile istikbâl için medâr-ı ümîd ve istinâd-ı millet olan evlâtlarımızın derûnunda perverişyâb-ı kemâl oldukları bilâ-tefrîk-i cins ve mezheb umum Osmanlı mektebleri ve bundan maada İttihad ve Terakki Cemiyet-i Muhtereresine ait İzmir İttihad ve Terakki Ticaret-i Merkez Mektebi menâfiine müretteb olması hasebiyle erbab-ı mürüvvet ve hamiyyetin mezkûr piyangoya iştirâk ile ibrâz-ı müessir-i fütüvvet eyleyecekleri tabiidir. Binâenaleyh bilet almak arzu edenlerin hiç vakit zâyi etmeden mumaileyhima kollektör efendilerin idârehânelerine mürâcaat eylemeleri tavsiye olunur.

Fî Temmuz sene 1327

İzmir Osmanlı Sanâyi Mektebi ve Mekâtib-i Umûmiye menâfiine müretteb Piyango Nezâreti

Osmanlı Sanâyi Mektebi Komisyon Reisi — Maârif Müdürü

İhtâr-Bâlâda beyan olunan kollektör efendilerin idârehânelerinden başka mumaileyhima tarafından tayin edilen Dersaâdet'te Köprübaşında Vâlide Sultan Hanında 15 numarada piyangonun umûm acentası Devidas ve Ventura Bankasında;

Ve İzmir'de Girid Hanı'nda 26 numaralı mağazada "Gabây Ve Selâniko"

Ali Paşa Caddesinde Bitpazarında Sarraf "Agîn ve Çikorel"

Ve Frenk mahallesinde Yusuf oğlu Ferhânesinde 5 numaralı mağazada (Nikolaki Vilandiyadis)

Ve Çuha Bedestânında: Marmaras Karamanlidis Efendi'lerin mağazalarında satılır.

Aphrodite'nin Gerçek Kimliği

BİLGE UMAR

Bu yazı, Romalıların Venüs, Arapların Zühre dedikleri, (Kıbrıs'taki Baf'ta doğan) Yunanlı/Elen Aşk Tanrıçası Aphrodite'yi hem Anadolu'ya malediyor, hem de bizim Ana Tanrıçamız Kybele (Sibel) ile özdeşleştiriyor.

I. Giriş ve Yazının Amacı

HERODOTOS, Hellen tanrılarının adlarının Hellen'lere Pelasgos'lardan geçtiğini açıkça söyler.[1] Pelasgos'lar denen insanların konuştuğu dilin ya Luwi dili olduğu, ya da çok geniş ölçüde Luwi dili temeline dayanan bir dil (veya diller) olduğunu birçok araştırmacı çoktan farketmiştir. Bu gerçeğin onomastik (adların incelenmesine dayanan) kanıtları, benim de *Tarih ve Toplum*'da çıkan son dört inceleme yazımın her birinde, bolca sayıda, ortaya konmuştur. Hatta, son yazıda, Pelasgos adının bile Luwi dilinden türediğini göstermiş, türetiliş ögelerini ve anlamını açıklamıştım.

Herodotos'dan esinlenip, Aphrodite adını da, Luwi dili üzerine varolan bilgi birikimimizi değerlendirerek inceleyince, bu adın kökenini, anlamını; buradan da, Gülümseyen Tanrıça'nın gerçek kimliğini güvenle ortaya çıkarabileceğimiz sonucuna vardım. Şimdiki yazı, işte bu konudaki çalışmayı aktaracaktır.

II. Aphrodite'nin -Dite'sinin Aslı: Dida/Dinda, "Emziren, Besleyen" (Ana Tanrıça)

1. Bu -Dite bölümünün Hellen yazımındaki biçimi ve bundan çıkardığımız sonuç:

Aphorite adında, Latin yazımının e ile gösterdiği ses, Hellen yazımında, epsilon yâni e harfiyle aktarılmaz. O sesi, Hellen'lerin Ion boyu, (klâsik çağda e değerini almış olmakla ve bu yüzden Romalılarca Latin yazımına hep e diye aktarılmakla birlikte) eskiden a'ya yakın değer taşıyan eta (Hellen yazımındaki H) harfiyle yazıyordu. Dor boyu ise son sesi düpedüz a harfiyle gösteriyordu; keza, Aiolos boyu Hellen'lerinin yazımı da böyleydi.[2]

Oysa, Luwi dilinde d ile t'nin birbiri yerine kullanılageldiği bilinmektedir. Böylece, Aphrodite'nin -dita'sında; Anadolulu çok, çok eski bir tanıdığımızı, Ana Tanrıça'yı güvenle teşhis edebiliyoruz ve bu teşhisimizdeki güveni de, Dida/Dinda sözcüğü üzerine daha önce yapmış olduğumuz çalışmaya borçlu bulunuyoruz. Öyleyse, şimdi Dida/Dinda'yı size tanıtmanın zamanı geldi.

2. Dida/Dinda üzerine:

Eski Luwi/Pelasgos kültürünün yayılma alanı kapsamında, Ana Tanrıça ile bağlantısını ya kesinlikle bildiğimiz ya da bazı belirtilerden sezebildiğimiz pek çok yer, kent, tepe vb. adı içinde Dida yahut Dinda ögesini görmekteyiz. Önce, bunlardan birkaç örnek listeliyelim:

a) Didyma Tepeleri. Yunanistanın Thessalia bölgesindedir; "Orada Tanrılar Anası Dindymene'nin tapınağı vardı."[3] Hellen ağzında Dindymene biçimine bürünmüş sıfatın (Ana Tanrıça'nın sanı) Luwi dilindeki öğelerini apaçık görüyoruz: Dind(a)-um(a)-wana, Dinduma'sal, Dinduma'lı. Dinduma, Ana Tanrıça tapkısı yerlerinin adıdır ve Dida/Dinda kök sözcüğü ile,

Artemis Ephesia'nın tapkı heykeli (Selçuk Arkeoloji Müzesi). Roma egemenliği çağı yapıtı. Ana Tanrıça'dan gelme Artemis Ephesia'nın Dida/Dinda (Emziren, besleyen) kimliği, bol memelerinde simgeleniyor.

"halkı, insanı" anlamındaki Luwi dili takısı umna/uma'dan türetilmiştir; dolayısıyle, "Dida/Dinda insanı, halkı" demektir.

b) Didyma. Miletos güney yakınındaki ünlü tapınak kentçiğinin adı. Türetiliş öğeleri ve anlamı yukarıda belirtildi. Her ne kadar Ionia tarihinin bizce bilinen döneminde Didyma'daki tapınak Ana Tanrıça'nın yahut Artemis'in değil, Apollon'un tapınağı idiyse de, Anadoludaki Ana Tanrıça tapkı yerlerinden kimini Artemis, Aphrodite, Hekate vb. tanrıçaların değil, Apollon ya da Zeus'un sahiplendiği, birçok örneği görülen bir durumdur (o arada, Euromos'da; konuya birazdan değineceğiz).

c) Dindymon (Mysia'daki). Şimdiki adı, Kapı Dağı. Marmara Denizi güney yanında. Rodoslu Apollonios'da anılmıştır.[4] Didyma ile Dindymon'un aslının, kökeninin aynı olduğunu, günümüzden 100 yıl kadar önce, büyük bilgin Ramsay sezmiş ve yazmıştı.[5] Adın öz biçimini, türetiliş öğelerini ve anlamını yukarıda belirttik.

ç) Dindymon (Batı Phyrgia'daki). Kütahya'ya bağlı ilçe merkezi Gediz'in güneydoğu yanındadır ve şimdi Murat Dağı diye anılmaktadır.[6] Bu dağ da Ana Tanrıçanın öz yurdu sayıldığı için Dindymon adını almıştı; zaten Dindymon'ların hepsi bakımından durum böyle idi.

d) Dindymon (Orta Phrygia'daki). Ünlü Ana Tanrıça tapınağı kentçiği Pessinous'un yanıbaşındaki bu Dindymon Dağı,[7] Eskişehir iline bağlı ilçe merkezi Sivrihisar'ın güneydoğu yakınındadır ve şimdi Günyüzü Dağı adını taşıyor.

Dikkate değer ki, Hellen ağzında Dindymon biçimine bürünmüş adı, bazı Hellen yazarları dahi[8] Dindyma yahut Dindyme (son ses, eskiden e'ye yakın değerde olan eta ile) biçiminde yazmışlardır. Bu da, Didyma, Dindyma, Dindymon adlarının aslında aynı kökenden geldiğini gösterir.

e) Zizima, Zizimene. Konya'nın 30 km. kadar kuzeyinde, Laodikeia/Ladik'in (şimdi, Halıcı) 15 km. güneyindeki, adının Zizima'dan bozma olduğu apaçık belli olan Sızma köyünün höyüğünde, Michigan Üniversitesi adına David M.Robinson, 1924'de kazı yaptı ve yaklaşık İÖ 2500'den kalma, çeşitli kaplar, buluntular çıkardı. Burası, ilkçağın geç döneminde, Meter Zizimene (Zizima'lı Ana) adı altında Ana Tanrıçanın tapkı merkeziydi.[9] Anadolulu adlarda d'nin z'ye döndüğünü çok gördüğümüz için (örnek: Podandos'dan Pozantı; Nadiandos'dan Naziandos) Zizima'nın Didyma, Zizimene'nin de Di(n)dymene olduğunu güvenle anlayabiliyoruz.

Şimdi, bütün bu adlarda görülen, Ana Tanrıça'ya işaret ettiğini zaten tümevarım yoluyla sezebildiğimiz Dida/Dinda'yı daha yakından inceliyelim.

Dida/Tita'nın Luwi dilinde bir fiil (anlaşıldığına göre, "emzirmek, beslemek"); titaimi'nin "besin", titani'nin de "meme" olduğu (karş. İngilizcede teat) Laroche'un sözlüğünde[10] belirtilmiştir. Batı Anadoluda, Ana Tanrıça'nın yerini alan İÖ 1. bin yıl tanrıçalarının, örneğin Ephesos Artemis'inin, Perge'deki Artemis Pergaia'nın, Aphrodisias'daki Aphrodite türünün ve hatta, aslında Ana Tanrıça tapkısı yeri olan Euromos'da (Milas kuzey yakınında, ana yolun doğu bitişiğinde önemli kalıntıları vardır) Ana Tanrıçanın yerine geçen Zeus Lepsynos'un, bereket getiricilik, besleyicilik, nimet vericilik simgesi niteliğiyle bol memeli olduğu anımsanmalıdır. Euromos'daki Zeus tapınağında duran Zeus heykelinin tıpkı Ana Tanrıça gibi bol memeli olduğu, Euromos paraları üzerine basılmış olan, tapkı heykeli resminde görülmektedir.[11]

Luwi dilinin bu dida/tita sözcüğü, eski Hellen dilindeki bazı sözcüklere titha biçiminde ve yine "emziren, besleyen" anlamıyla geçmiştir. Örneğin, tithene, "sütanne" demekti; sözcük, *İliada*'da geçer.[12]

III. Aphrodite Adında Aphro Biçimine Bürünmüş Bölümün Aslı: Apıuwa

Böylece, Aphrodita/Aphrodite kimliğine bürünmüş de olsa, Gülümseyen Tanrıça'nın kökeninde Anadolulu Ana Tanrıça Dida/Dinda'yı tanıyoruz ve Aphrodita/Aphrodite adının, Hellen dilinde "köpük" anlamına gelen sözcükle hiç ilgisi olmayan, Hellen ağzına uydurulmuş bir Luwi dili sözcüğü olduğunu farkediyoruz. Bu adın öz biçimini tahmin etmek, artık zor değildir. Kanımca bu öz biçim, Gülümseyen Tanrıçanın doğum yeri sayılan, yâni bu Ana Tanrıça çeşitlemesinin en eski tapkı yeri olan, Kıbrıs'taki Paphos kentinin adıyla, daha doğrusu o adın Luwi dilindeki öz biçimiyle bağlantılıdır ve Paphos'un Dida'sı anlamındadır; bizzat Paphos adının öz biçimi, tıpkı bizim Foça'nın adının öz biçimi gibi,[13] Apauwa/Pauwa yâni "Sulak Yer" idi ve bundan türetilen Apauwa-Dida adı, Hellen ağzında, Aphrodita/Aphrodite'ye döndü.

Paphos'un topografyasının bu düşünceye hak verdiğini ortaya koymadan önce, Kıbrıs tarihçesinde İÖ 2. binyıl kültürünün Luwi temeline dayandığını özellikle vurgulayalım. Bunu Afif Erzen açıkça belirtmiştir:[14] "Kıbrıs'taki Amamassos, Arabanda, Melanthos, Paphos, Tamassos, Tegessos, Arsos, Nemesos, Melandra, Leukara, Asine, Pergamon, İdalion, Alampria gibi yer adları eski Anadolu diline aittir. ...Bu bize, MÖ 3. binde, arkeolojik belgelerin de (mezarlar) açıkladığı üzere, erken bronz devri iskân yerlerinde oturmuş ve bu devir kültürünü meydana getirmiş halkın Anadolulular olduğunu açıkça göstermektedir."

Aphrodite'ye adanmış ilkçağ Karia kenti Aphrodisias'da Aphrodite tapınağı (İ.Ö. 100 dolaylarının yapıtı olduğu sanılıyor) kalıntılarından bir görünüş.

Praksiteles'in ünlü yapıtı, başına ne geldiği bilinmeyen Aphrodite heykelinin (Knidos'lularca satın alınıp Knidos'daki tapınağa konduğu için, aslında o kente özgü bir Aphrodite türünü canlandırmadığı halde, Knidos Aphrodite'si diye bilinir) Roma çağında yapılmış bir kopyası. Münih, Glyptothek.

tam karşılığıdır; karş. Farsçada germe (sıcak:buradan:ılıca) ve küçültme takısı -ek. Abarna adı, Luwi dilinde ya da onun ardılı Kappadokia dilinde Aba - (a)na öğeleriyle türetilmiştir, su-kaynağı demektir.[31]

16. Abas/Abantos. Anadoluda bir akarsuyun adı. Ploutarkhos anmıştır.[32]

17. Abas/Abantos. Luwi/Pelasgos kökenli adlarla yüklü ilkçağ İllyria'sında, şimdiki Arnavutluk'ta, bir akarsuyun adı. Dio Cassius anmıştır.[33]

18. Abbassos. Sulaklığıyla, çayırlarıyla ünlü olan ve adının aslı (Polybotos;Hellen dilinde: Bol Çayırlı) bu duruma işaret eden Bolvadin'in yakınlarında bir ilkçağ kasabası. Romalı Manlius Vulso, İÖ 189'daki seferinde buraya da uğramıştı.[34] Kasabanın adı, öz biçiminde, Apasa olmalıdır, yani bu kent Apasa/Ephesos'un adaşıdır: Apa-Assa, Akarsu - yerleşimi. Bkz. aşağıda Apasa.

19. Abila yâni Ab(a)-ila, Su-Geçidi; Cebel üt Tarık Boğazının Luwi dilindeki adı. Bu konuyu daha önce incelemiştik.[35]

20. Abila (kenti) ve 21. Abilene (yöresi). Bu adları da daha önce incelemiştik[36] ve oradaki Abila yâni ab(a) - ila, Su - geçidi adının, dibinden Litani Irmağının aktığı vâdiye, dolayısiyle bir diğer doğal Su-Geçidi'ne işaret ettiğini görmüştük.

22. Abrettene. İvrindi-Dursunbey (ikincisinin Ramsay'da anılan eski adı: Bolat) arası sulak yörenin Strabon çağındaki adadır.[37] Abrettene adının sonunda, Luwi dilinin ve ardıllarının, -sal (buradan, keza, -ülkesi) anlamındaki wana/ana takısı açıkça görülüyor. Adın öz biçimi belki Abra(n)dana idi; ilçe merkezi İvrindi'nin adı buradan gelmiş olabilir (karş. İbradı). Abra'yı ve çeşitlemesi Ebra'yı, Luwi/Pelasgos dilinden gelme, hepsi de su ile bağlantılı pek çok adın içinde; örneğin, Hellen ağzında Ebros (Lâtin yazımına genellikle Hebros diye çevrilir) biçimine bürünmüş adın, yâni Meriç Irmağının Hellen'lerce kullanılan adının içinde; Abila, Tartessos, Adra, Mudra gibi Luwi kökenli adlarla yüklü İspanyanın en uzun ırmağı olan Ebro'da; aşağıda karşılaşacağımız Abrostola, Aperlai/Aprillai adlarının içinde görüyoruz. Eber Gölümüzün adı da kanımca buradan geliyor. Önce bunun, aba/apa/pa (su) öğesiyle, Luwi dilinin "büyük" anlamındaki ura sözcüğünden yahut da aynı dilin "uzun" anlamındaki ara sözcüğünden türetilmiş, "koca su" gibi bir anlamda olabileceğini tahmin etmiştim. Ancak, Aphrodite adının Aphro bölümünün aslında Apuwa yâni Ap(a) - uwa, Su - lak, Su Yeri olduğunu teşhis edince, bütün Abra, Ebra, Apr(a) vb. biçimlerinin dahi aslında Apuwa (sulak, suyu bol)'dan geldiğini anladım. Güçlü olasılıkla, Devrek Çayı, Devrekâni Çayı, Devres Çayı adları içindeki ebr/evr öğesi de buradan geliyor.

23. Abrostola. Ptolemaios'da anılan, Peutinger Tablosunda gösterilen bir Phrygia kentçiği. Ramsay'a göre,[38] baskın olasılıkla, Amorion/Hisarköy'ün 5 km. kadar doğusunda, Pınarbaşı denen yerde kaynayan güzel derenin sol yanında idi. Adındaki Abr(a) bölümüne yukarıda değindik.

24. Afa Deresi. Bitlis ili Ahlat ilçesi Adilcevaz bucağına bağlı Dizdar Köyünün bir mahallesi olarak, 1946 yönetim örgütündeki durumlarıyla Türkiye yerleşimlerini listeleyen bir yayında[39] anılıyor. Afa Deresi adındaki Afa'nın aslında Apa (su, akarsu) olduğu kanısındayım.

25. Afrin Suyu. Kıyısında ünlü Ravanda Kalesinin bulunduğu, Gaziantep ve Dolikhe/Dülük yakınlarından çıkıp Suriye'den transit geçerek Hatay ilimizde Amik Gölüne dökülen çay. Şimdi Türkiye'deki resmî adı, Burç Deresi.

Afrin adının ilkçağdaki biçimi, Herzfeld'den öğrendiğimize göre,[40] Apre'-dir. Bunun, yukarıda abrettene adı dolayısiyle incelediğimiz abra'nın aynı olduğundan kuşku duymamalıdır.

26. Apaa/Apae. Ion kenti olmuş Erythrai'yi, bu adının Anadolulu aslına yakın biçimde, Satrote diye anan Hierokles,[41] bir diğer Ion kentini, Aiolis'-deki Phokaa/Phokaia'yı (şimdi Foça) da, adının Anadolulu aslına (Pauwaka, Sulak-yer)[42] yakın biçimde Apaa/Apae diye anıyor. Apa ile Pa, Ama ile Ma, Akra ile Kra aynıdır ve gerek Luwi dilinde gerek onun yakın hısmı eski İran dillerinde A ile başlayan sözcüklerin bu A kullanılmaksızın söylenişinin örneği pek çok görülür;[43] dolayısiyle, Pauwa ile Apauwa da birbirinin aynıdır, her ikisi Sulak demektir; Hierokles Apaa/Apae derken, bu Apauwa/Apawa'yı aktarmış oluyor. Ramsay,[44] yine bir yazım hatası var ve Aigai kasdediliyor sanmıştır; aslında, tıpkı Satrote ve Helenopolis konularında olduğu gibi, yine kendisi yanılmaktadır.

27. Apa Köyü. Konya ili Çumra ilçesi Dinek bucağına bağlıdır (yeni uydurulan adı Saraycık). Oradan geçen dere dolayısiyle bu adı almış olmalıdır; söz konusu dere üzerinde şimdi ünlü (bulmacalarda sık sık sorulan) Apa Barajı vardır. Derenin adı, günümüzde, Çarşamba Suyu'dur.

28. Apaisos/Paisos. Lapseki'nin 10 km. kadar kuzeydoğusunda, kıyıda, şimdi Bayramdere denen akarsuyun üzerinde ilkçağ kenti. *İliada* bunu hem Apaisos diye,[45] hem de Paisos diye[46] anar. İkisinin aynı olduğu kuşkusuzdur.[47] Böylece Luwi dilinde apa ile pa'nın birbirine göre birer çeşitleme olduğunun kanıtı da ortaya çıkmış oluyor. Kentin adı apa/pa (su, akarsu) ve issa (Hellen ağzında issos; assa/assos'-un çeşitlemesi; "yerleşim" demektir; buradan: köy, kasaba, kent) öğeleriyle türetilmiştir, "Akarsu kenti" ya da "Derekent" demektir.

29. Apasa. Hitit belgelerinde anılan bu kentin, sonradan Ephesos diye anılan kent olduğu yaygın anıdır ve ben de bu kanıya katılmamın gerekçelerini, yakında okuyucuya sunulacak olan, dizgisi bitmiş bir yapıtımda[48] açıkladım. Apasa/Ephesos, Astarpa/Kaystros Irmağının (Küçük Menderes) kıyısındadır. Dolayısiyle Apasa adının, Apa (su; buradan:akarsu) ve assa (yerleşim, kent) öğelerinden türetilmiş, "Akarsu kenti, Irmak kenti" anlamında bulunması pek yerli yerindedir. Görülüyor ki bu kent, Apaisos/Paisos'un adaşıdır.

30. Aphaia. Hellen tarihinin arkhaik çağında, Aigina Adasının (bu adın da Luwi kökenine dikkat ediniz: Aigaına öğelerinden türetilmiştir) kendine özgü, tapkısının İÖ 2. binyıla uzandığı saptanan Ana Tanrıça çeşitlemesi. Başka yerde bilinmiyor. Adadaki Aphaia tapınağının kabartmalı taşları, Osmanlının izniyle, 1811 yılında, Almanlar tarafından götürüldü ve Bavyera Kralının onları satın almasından sonra Münih Glyptothek'inde sergilemeye konuldu.[49] Aphaia adı, Hellen dilinde "-sal" anlamını da belirten -ia takısıyla türetilmiştir, Apha'sal anlamındadır (karş. Artemis Ephesia); ancak, apha kök sözcüğünün o dilde hiçbir anlamı yoktur. Aigina'nın bir ada olmasına bakarak, bir Ana Tanrıça çeşitlemesi olan Aphaia'nın bu sanının Apa (su;burada: deniz) ile bağlantılı olduğunu, yâni Aphaia'nın "Denizsel Ana Tanrıça" anlamına geldiğini sanıyorum.

31. Aphaka. Lübnan'da, ilkçağda Adonis Irmağı, şimdi Nehr-i İbrahim denen ırmağın kaynaklarının olduğu yer ve oradaki kentçik; bugün Afka. Sözü edilen yerde bir Aphrodite tapınağı vardı; Constantinus'un buyruğuyla yıkıldı.[50] Aphaia adında, Aphrodite adında ve diğer bazı adlar içinde gördüğümüz, daha da göreceğimiz gibi bu-

Perge buluntusu, İ.S. 2. yüzyıl yapıtı Aphrodite heykeli. Antalya Arkeoloji Müzesi.

rada da Apha biçimine çevrilmiş öğe, Luwi/Pelasgos dilindeki aba/apa/pa'dan (su, akarsu) gelmedir; Aphaka, aslında Apa-ka, Su-yeri'dir.[51] Aphaka'da, tıpkı Anadolu Ana Tanrıçası gibi Aphrodite'nin de su başında tapkı görmesinin çok ilginç bir örneğiyle karşılaşıyoruz.

32. Aphas. Bugünkü Ioannina/Yanya'nın kuzey yakınlarında bir ırmağın ilkçağda Hellen ağzındaki adı. Plinius'da anılmıştır.[52] Hellen dilinde ırmak kavramı eril olduğundan ırmak adları da eril olacağı ve eril adlara özgü bitişler alacağı, -a ile bitemiyeceği için sona s eklenmiştir, fakat adın Hellen dilinde hiçbir anlamı yoktur. Aslının yine Apa (su, akarsu) olduğu açıktır.

33. Aphidna. Yunanistan'da Pelasgos yurdu Attika Yarımadasında, Kharadros Irmağının suladığı bölgenin adı.[53] Burada da bir ırmak bölgesinin adında, aslına ve anlamına yukarıda değindiğimiz Aph(a) öğesini görüyoruz. Sondaki idna, baskın olasılıkla, Luwi dilinin "ülke, ülkesi" anlamında udna/utna'sından bozmadır. Böyle idiyse, Aphidna, aslında "Su Ülkesi" demektir.

34. Aphnete'liler, 35. Aphnitis Gölü. Aphnete'liler, *İliada*'da anılan,[54] Lykia'lı Pandaros komutasında olarak Troia savaşına katılmış bir Anadolulu halktır. Bunlar, Aisepos/Gönen Çayı kıyısında yaşıyorlarmış. Strabon'a bakılırsa,[55] halka verilen bu adın, yakındaki Aphnitis Gölünden (Manyas Gölü bu adla da anılıyordu) dolayı olduğu sanılmaktadır. Oysa, Aphnitis adındaki -itis bölümü, Hellen dilinin -sal (buradan: -lılar, -halkı, -ülkesi anlamına da gelebilir) takısını karşılayan takılarından biridir (örneğin Daskylitis, Domanitis, Karalitis adlarında bu takı vardır). Demek, Aphnitis adı, Pahna biçimine bürünmüş, Hellen dilinde hiç anlamı olmayan bir kök sözcükten türetilmiştir. Bunun aslı Apana/Abana olmalıdır; bkz. yukarıda Abana.

36. Apidanos. Luwi/Pelasgos kültürü izlerinin en belirgin olduğu bir yörede, Thessalia'da bir ırmağın adı.[56] Hellen ağzında ırmak adı, dolayısiyle eril ad olabilmesi için bitişi -os edilmiş adın aslı, besbelli, Apidana yâni Apida - (wa)na, Apida'sal, Apida Irmağı'dır. Demek, ırmağın adı, ya onun bol sulu, gürü bir ırmak olduğuna işaret edecek yolda, Ap(a) yâni su, akarsu sözcüğü ile, -lı anlamındaki wanda/anda takısının çeşitlemesi inda'dan (bunun, burunsal n sesi düşmüş biçiminden; Milawanda'nın Milawada, Milada diye de söylendiğini anımsayınız) türetilmişti, ya da ırmağın ormanlık bir bölgeden geçtiğini anlatıyordu, Ap(a) - ida, Akarsu - Ormanı öğelerinden türetilmişti, Apida bölümünün aslı bu idi.

37. Appawiya. Batı Anadoludaki bir bölgenin adının Hitit ağzındaki biçimi. Bu ad, Hitit belgelerinde anılıyor.[57] Aynı belgelerden, Appawiya'nın, Seha Irmağı diye anılan bir ırmağa yakın olduğunu öğreniyoruz; çünkü, II. Mursili, bağımlı Arzawa (dolayısiyle, Luwi) devletçiklerinden birinin beyi olan Manapa-Dattas'a, Seha Irmağı Ülkesi'yle birlikte, Appawiya Ülkesi'ni de vermişti. Hitit'lerin Appawiya diye söyleyip yazdıkları adın öz biçimi, Apa-uwa (Su-lak) olmalıdır. Ülkenin lokalizasyonunu güvenle yapabilmiş değiliz. Appawiya, yukarıda sözü edilen Appia/Abya'nın bulunduğu yöre, yâni Mendemak geçmekte ve denize dökülmektedir. Dolayısiyle yöreye (A)pa - uwa, Sulak demek için pek yerinde neden vardır. Hellen dilinde hiçbir anlamı olmayan Paphos adının buradan, (A)pa - uwa'dan geldiğini güvenle kabul edebiliriz. Benzer durumu Phokaa/Phokaia adında da görmüştük. Ayrıca, Hitit belgelerinde rastladığımız Appawiya ülkesinin adıyla karşılaştırınız; bunun da aslı, Luwi dilinde Apa - uwa olmalıdır.

IV. Aba/Apa/Pa'nın Luwi/Pelasgos dilinde "Su, Akarsu" Anlamında Bulunduğunun Kanıtları

Tarih ve Toplum'da, Phokaa/Phokaia adının aslının "Sulak"(Yer) anlamında Pauwa-ka olduğunu anlatan ya-

Datça Yarımadası uçunda, Helenistik çağ yaklaşırken kurulan (yeni) Knidos kentinde, Praksiteles'in başyapıtı Aphrodite heykelinin durduğu Aphrodite tapınağının kalıntıları.

res'in başlangıç kollarından Banaz Çayının kaynağı Dumlupınar'dan biraz kuzey ilerideki, kendisi de pınarlar bölgesi olan Altıntaş yöresi olabilir.

38. Apros/Apri. Trakya'da ilkçağ kenti; sonra Theodosiopolis, şimdi (Tekirdağ merkez ilçesine bağlı bucak merkezi) İnecik. Tam burada, Ergene'nin önemli kollarından Hayrabolu Çayına katılacak olan derelerden birinin, Köy Dere'nin geçtiği, Türk Ansiklopedisi "Edirne, Kırklareli, Tekirdağ" haritasında gösterilmiştir. Dolayısiyle, Hellen ağzında Apros/Apri biçimine bürünmüş, ama Hellen dilinde hiçbir anlamı olmayan bu adın aslının dahi, Eb-

Paphos'a dönelim. Kıyısına yakın bir yerde, deniz köpüğünden Aphrodite doğmuştur denen[15] bu kentin topografyasını inceleyince görüyoruz ki, tam orada, Troodos Dağlarından inen iki ırzımın yayınlanmasından sonra, can dostum Prof. Dr. Ümit Serdaroğlu her zamankiaçık sözlülüğüyle şu değerlendirmeyi yaptı: "Senin Luwi/Pelasgos dilinden gelme tarihsel coğrafya adlarında karşılaşılan bir sözcüğün anlamı şudur sonucuna varırken bol örnek-kanıt göstermek huyun vardır; o yazında bu yola gitmemişsin, Aba/Apa/Pa'nın su, akarsu anlamında olduğunu ayrıca ve öncelikle kanıtlamaya çalışmamışsın, bunu yadırgadım, açıklamalarını alıştığım kadar güçlü bulmadım."

Bu eleştirinin üzerine şimdi yine (A)pa - uwa ile ilgili bu yeni yazıyı yayınlarken, Aba/Apa/Pa'nın (Akheron, Akheloos, Akharaka vb. adlardaki, Latinlerin aqua'sının karşılığı akha[16] gibi) su, akarsu anlamında olduğunu ayrıca ve özellikle kanıtlamamız, hem eski yazımıza kuvvet şurubu içirmek için

hem de yeni yazımızı sağlam temele oturtmak için, zorunlu oluyor. O amaçla, sevgili Serdaroğlu'nun beklediği türden yüzlerce örnek gösterebilirim; yalnız A ile başlayanların listesine bir göz atalım:

1. Apia/Appia. Anadolunun Phrygia bölgesinde ilkçağ kentçiği. Akmonia ile Kotiaeion (Kütahya) arasındaki Roma yolunun üzerinde, Kütahya ili Altıntaş ilçesine bağlı Abya (şimdi: Pınarcık) Köyü yerindeydi. Yeni adı dahi oradaki pınarla ilgilidir. Apia/Appia adının türetildiği kök sözcük Apa'nın "su" anlamını belirtiyor olması gerektiğini, daha Luwi dili üzerine hiçbir şey bilinmezken, günümüzden 100 yıl kadar önce, büyük bilgin Ramsay farketmiş ve şöyle demişti: "Appia,... su manasına gelen apa ile alâkadardır."[17]

2. Apia/Appia Ovası. Strabon yapıtında[18] anmıştır ve Thebe Ovasından (Edremit Ovası) içeride olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, onun Kaikos/Bakırçay Ovasından Temnos Dağı yâni Demirci Dağları ile ayrıldığını söylediğine göre, demek, kasdettiği, İvrindi'den Dursunbey'e kadar uzanan, sulak Abrettene bölgesidir. Zaten Abrettene adının Abr(a) bölümü dahi su'ya işaret eder, ileride göreceğiz.

3. Abaeitis/Abbaeitis. Simav yakınındaki sulak yörenin, Aba/Apa kök sözcüğüne Hellen dilinin -sal anlamındaki -itis takısını (karş. Aphnitis, Daskylitis, Domanitis, Karalitis vb.) eklemekle türetilmiş adı. Strabon'da anılmıştır.[19]

4. Abaeitis/Abbaeitis, 5. Abaeiton. Bergama kuzeyinde, Manyas Gölüne dökülen Kocaçay'ı oluşturan derelerden birinin ve bazı diğer derelerin kaynaklandığı yörede yaşayan halkın adı Abaeitis/Abbaeitis idi;[20] bunun türetiliş biçimi ve anlamı yukarıda belirtildi. Yörenin kendisinin adı, Strabon'da[21] gördüğümüz üzere, Abaeiton'dur; "Abaeitis halkının yurdu" demektir.

6. Abana. Kastamonu iline bağlı ilçe merkezi kençiğin ve orada Karadenize dökülen çayın adı. Aba/Apa (su, akarsu) kök sözcüğüne Luwi dilinin ve ardılı dillerin, -sal anlamındaki, -ülkesi anlamına da gelebilen (karş. Lukkawana, Khattiwana vb.) wana/ana takısı eklemekle türetilmiştir, Su'sal, Su Ülkesi demektir.

7. Abana Çayı. Şam yakınındaki Barada Irmağının Tevrat'ta[22] geçen tarihsel adıdır. Türetiliş öğeleri ve anlamı yukarıda açıklandı. O yörede Luwi dilinden ad bulunmasına şaşmamalıdır; Filistinde "Het Oğulları"nın (Khatti, Anadolu insanlarının) da yaşadığı Tevrat'ta açıkça belirtilir, zaten Hitit adı da oradan çıkmıştır. Luwi kökenli Ailana, Elana, Taba gibi adların Akaba/Akabe dolaylarında bile bulunduğuna daha önce işaret etmiştik.[23]

Dağlık Kilikia kıyısındaki, çok az bilinen bir diğer Aphrodisias kenti alanında, yarımadacık doruğuna tırmanırken, doğu limanına bakış.

8. Abano, Abano Terme; 9. Po Irmağı. İtalyada, Venedik ilinin Padova ilçesinde, Padova'nın güneybatı yanıbaşındaki Abano ya da Abano Terme kasabası, kaplıcalarıyla ünlüdür. Buradaki kaplıcalar, Roma çağında, Aquae Aponi (Aponi Suları) diye biliniyordu. Besbelli ki, gerek Abano gerek Aponi adlarının öz biçimi Abana'dır ve bu yöre, yukarıda anılan Abana'ların adaşıdır. Söz konusu yöre, (yine oralarda Adria kentini de kurmuş bulunan) Anadolulu Etrüsk'lerin bölgesi kapsamındaydı. Abana adındaki aba (su, akarsu) öğesinin Apone adı içinde Apo'ya dönmesi, bizi, yine aynı yöredeki Po Irmağının adı konusunda da aydınlatıyor: Po'nun öz biçimi dahi Apa/Pa olmalıdır, ama Lâtincede ve İtalyancada ırmak adları eril olacağı, -a ile bitemiyeceği için, tıpkı Arna'nın Arno edilmesi gibi,[24] Pa da Po edilmiştir.

10. Aband, 11. Seben, 12. Sapanca, 13. Keben. Gerek Aband/Abant adının, gerek Sapanca ve Seben adlarının birbirine çok yakın yörelerde görülmesi bize anlatıyor ki, suları pek bol olan söz konusu bölgenin adı, Aba - (a)nda, Suyu-bol, Su-lu idi. Gerçekten, Aband yalnız gölün değil, bölgenin ve özellikle göl güneyindeki sıradağların da adıdır.[25] Türkçeden gelmiş ve "küçük sapan"ı kasdediyor görünüşüne büründürülen Sapanca adının aslı ise, pek güçlü olasılıkla, S(wa) - Abanda öğelerinden türetilmişti; yâni, bölge adı Abanda'nın başına, Luwi dilinin "kutlu, güzel, iyi" anlamlarını belirten swa öntakısının[26] eklemekle, "Güzel sulak yöre" anlamında Sabanda adı türetilmişti. Nitekim, biliyoruz ki, gölün ve göl güneyindeki dağın adı Bizans çağında Rum ağzına uydurularak Sophon biçiminde söyleniyordu.[27] Luwi dilindeki b/p'nin Hellen ya da Rum ağzında ph'ye dönmesinin Aphrodite adı dışında bir örneğini burada görüyoruz; ileride başka örnekler de göreceğiz (Afa Deresi, Afrin suyu, Aphaia, Aphaka vb.). İlçe merkezi Seben'in adına gelince; kanımca bu ad, tıpkı Artaka'nın Erdek olmasına (Artaka, Artake, Artaki, Erdek) benzer bir değişim geçirmişti ve aslı Sabana yâni S(wa) - aba - (wa)na, "Güzel su ülkesi" idi. Toros'ları yarıp geçen Göksu (Kalykadnos, Silifke Çayı) Vâdisinin en güzel manzaralı bir yerinde bulunan, oradaki Ana Tanrıça kabartması dolayısiyle tanıdığımız Keben,[28] bu Seben'in adaşı olmak gerekir. Çünkü gerek Hitit dili gerek Luwi dili, s sesini yeğleyen satem grubu dilleriyle k sesini yeğleyen centum grubu dilleri arasında yer aldığı ve pek çok sözcüğün hem k'li hem de s'li çeşitlemesini kullandığı için (Kanda/Sanda, Kinda/Sinda vb.) swa'nın bir çeşitlemesi de kuwa'dır.

14. Abarbaree. *İliada*'da[29] anılan bir su perisi. Adın, aba (su) kavramı ile bağlantısı açıktır.

15. Abarna/Abarne. Bizans İmparatorluğunun Mesopotamia ilinde bir kentçik, bugünkü ilçe merkezi Çermik.[30] Burası ılıcalarıyla ünlüdür ve zaten Çermik, Ermenicede, ılı-ca'nın

Antakya buluntusu, Roma çağı yapıtı Aphrodite (?) heykeli. Antakya Arkeoloji Müzesi.

ken, Hitit dilinin "Su" anlamındaki watar sözcüğünü içeren bir tek ırmak adı gösterilmiştir (Watar Khinnaruwas); buna karşılık, o listedeki akarsu adlarından tam 4 tanesinde Pa öğesini buluyoruz (Astarpa, Parmaskhapa, Takarpa, Wepa). Bunun anlam ve önemini de, sevgili kardeşim Serdaroğlu'nun, bütün okurlarımla birlikte, takdir edeceğinden eminim.

Çanakkale'de, Dardanos höyüğü yakınındaki bir tümülüs'de yürütülen kazı sonucunda bulunan terracotta Aphrodite figürini. Çanakkale Arkoolji Müzesi.

ros/Hebros (Meriç), Ebro, Abrettene, Abrostola, Aperlai/Aprillai adlarında da karşılaştığımız, su-lak (suyu bol) anlamında Apa-uwa'dan bozma Abra/Ebra öğesini yansıttığı açıkça anlaşılıyor. Eber Gölü adının aslı da buraya dayanır sanıyorum.

39. Arpa Çay, Arpa Çayı (SSCB sınırımızdaki), 40. Arpa Gölü, 41. (Karia'daki) Arpasa[58] kenti, 42. Oradaki Arpasos/Harpasos Çayı, 43. Ksenophon'un[59] andığı Arpasos/Harpasos Çayı, 44. Astarpa Irmağı, 45. Takarpa Irmağı. Bütün bu adların içinde, pa öğesini de içeren, arpa bölümünü görüyoruz. Üstelik, arpa sözcüğü, akarsu ile bağlantısını göremediğimiz herhangi bir ad içinde karşımıza çıkmıyor. Buna bakarak, arpa sözcüğünün, Luwi dilinde ve onun İÖ 1. binyıldaki ardıllarından Kappadokia dilinde, tıpkı Türkçemizdeki ırmak, çay, su, dere, öz gibi, akarsuya işaret eden adlardan biri olduğunu anlıyoruz. Çok dikkate değer ki, Hitit dilinde arra, sulamak demekti; çağdaş Fransızcada da arroser, aynı anlamdadır. Arpa'nın sonundaki pa'nın "su" olduğunu zaten biliyoruz. Bunlara bakılırsa, arpa sözcüğü, herhangi bir akarsuyu değil, örneğin kayalık bir vâdi dibinde giden akarsuyu değil, Türkçedeki öz gibi, çevreye de yayılan, ötede beride birikintiler oluşturan, çevreyi sulayan akarsuyu kasdetmektedir.

Hepsi de su, akarsu ile bağlantılı, aba/apa/pa öğesinden türetilmiş tarihsel coğrafya adlarını sıralamayı, Arpa adına ve onunla bağlantılı adlara değindikten sonra, yâni daha A harfinin sonuna bile gelmeden, bu 45 örnekle kesiyorum. Son olarak anımsatayım ki, değerli meslekdaşımız Hayri Ertem'in *Boğazköy metinlerinde geçen coğrafya adları dizini* yapıtında, Hitit belgelerinde gördüğümüz akarsu adları listelenir-

[1] *Herodotos*, II 52 sonu.
[2] Anatole Bailly, *Dictionnaire Grec-Français* (inanılmaz emek urunü bir dev yapıttır) Librairie Hachette, 16. bsl., Paris 1950, "Aphrodite" maddesi.
[3] *Strabon*, 14 1 40.
[4] Apollonios, *Argonautika*, I 985.
[5] Ramsay, *Anadolunun tarihî coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, MEB yayını, İstanbul 1960, s. 249 dn.l.
[6] Ramsay, s. 149 sonu.
[7] *Strabon*, 12 V 3.
[8] Örneğin Sicilyalı *Diodoros*, III 58.
[9] David M. Robinson, "The discovery of a prehistoric site at Sızma" (*AJA* c. 21, 1927, s. 26-50).
[10] Emmanuel Laroche, *Dictionnaire de la langue louvite*, Librairie Adrien Maison-neuve, Paris 1959, s. 98.
[11] Bu paranın resmi için bkz. Aşkıdil Akarca/Turhan Akarca, *Milâs*, İstanbul 1954, Levha 59 ve ayrıca, aynı yapıtta Levha 10'daki, Zeus'un heykelini 6 memeli gösteren adak stel'inin resmi.
[12] *İliada*, V 389 (A. Erhat/A. Kadir çevirisinde, "uvey ana") ve XXII 503 (aynı çeviride, XXII 504'e alınmış olarak, "sütnine").
[13] Bkz. Umar, "Anadoluda Luwi külturünün mirasından birkaç ad üzerine" (*Tarih ve Toplum*, Ekim 1989, Sayı 70, s. 34-37'de) s. 35.
[14] Afif Erzen, "İlkçağ tarihinde Kıbrıs" (*Belleten* c. 40, 1976, s. 93-115'de) s. 100.
[15] *Odysseia*, VIII 363. Böylece, Aphrodite adı ile Hellen dilinin "köpük" anlamındaki aphros sözcüğü bağlantılandırılmak isteniyor.
[16] Bkz. Umar, "İlion adının anlamı" (*Tarih ve Toplum*, Ocak 1990, Sayı 73, s. 24-29'da) s. 25 ve orada yollama yapılan *Van Windekens*.
[17] Ramsay, s. 158.
[18] *Strabon*, 13 1 70.
[19] *Strabon*, 12 VIII 11.
[20] Ramsay, s. 158.
[21] *Strabon*, 13 IV 4.
[22] Ii. Krallar, V 12.
[23] Yukarıda dn. 16'da anılan yazımızda s. 26 No. 10.
[24] Karş. dn. 13'de anılan yazımızda s. 38 dn. 38.
[25] *Türk Ansiklopedisi*, "Abant" maddesi.
[26] Yukarıda dn. 16'da anılan yazımızda dn. 5.
[27] Ramsay, s. 205 No. 60.
[28] Aykut Taşyürek, "Silifke Keben Hitit kabartması" (*TAD* XXIII/1, 1976, s. 97-98). "Hitit kabartması" deyimi yanıltıcıdır; "Hititler çağı kabartması" denmeliydi.
[29] *İliada*, VII 22.
[30] Honigmann, *Bizans devletinin doğu sınırı*, çeviren Fikret Işıltan, Edebiyat Fakultesi yayını, İstanbul 1970, s. 33 ve s. 138 dn. 2.
[31] Arna'nın Luwi/Pelasgos dilinde "kaynak" demek olduğunu, dn. 24'de yollama yaptığımız yerde ortaya koymuştuk.
[32] Ploutarkhos, *Pompeius'un Yaşamı*, 35.
[33] *Dio Cassius*, XXXVII 3.
[34] Ramsay, s. 471.
[35] Yukarıda dn. 16'da anılan yazımızda s. 26 No. 11.
[36] Aynı yazıda No. 12.
[37] *Strabon*, 12 VIII 9; Ramsay, s. 157 sonu.
[38] Ramsay, s. 261.
[39] İçişleri Bakanlığı yayını "Meskûn Yerler Kılavuzu".
[40] Ernst Herzfeld, *The Persian Empire* (Studies in geography and ethnography of the ancient Near East), Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1968, s. 88 dn.l.
[41] Yukarıda dn. 13'de anılan yazımızda s. 34.
[42] Aynı yazımızda s. 35.
[43] Bkz. Herzfeld, s. 306 dn. 2: "Many old Iranian names appear with or without initial a: Amadoi/Mada, Amardoi/Mardoi, Asagrta/Sagartioi, Asimanu/Simanu". Keza, Luwi dilinde toprak, anakara anlamlarına gelen ve eski Hellen diline Ga, Ge biçimlerinde geçen İa sözcüğü (örneğin İawana yâni İa-wana, anakara'sal, Anakara Ülkesi; Hellen ağzında önce Iaonia sonra Ionia) eski Hellenlerde Aia biçiminde de kullanılıyordu (örnekler: *İliada*, II 162; *Odysseia*, IV 521; Aiskhylos, *Prometheus, dize 302*; Sophokles, *Elektra*, dize 95).
[44] Ramsay, s. 12.
[45] *İliada*, II 826.
[46] *İliada*, V 612.
[47] *Strabon*, 13 1 18.
[48] *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, c.I, genişletilmiş 2. bsl., s. 133-134 ve s. 159.
[49] Dieter Ohly, *Glyptothek München*, 5. bsl., München 1981, s. 47-70, özellikle s. 58-59.
[50] Benzinger, *RE* "Aphaka" maddesi.
[51] Luwi/Pelasgos dilinde ve ona hısım bazı dillerde -ka takısının, çağdaş Farsçadaki -gâh gibi, "-yeri" anlamında olduğunun ortaya konması için bkz. *Umar*, "Pelasgos'lar Üsküdar'a gider iken (Tarih ve Toplum, Şubat 1990, Sayı 74'de) dn. 27.
[52] Plinius, IV 4.
[53] Milchhoefer, *RE* "Aphidna" maddesi.
[54] *İliada*, II 824.
[55] *Strabon*, 13 1 9.
[56] Herodotos, VII 196; Thoukydides, IV 78; Euripides, *Hekabe*, dize 451.
[57] Hayri Ertem, *Boğazköy metinlerinde geçen coğrafya adları dizini*, DTCF yayını, Ankara 1973, s. 123.
[58] Şimdi Arpaz (yeni uydurulan adı Esenköy). Arpasos/Harpasos (Menderes'e güneyden gelip dökülen Akçay) kıyısında. İlkçağ surları günümüze ulaşmıştır.
[59] Ksenophon, *Anabasis*, 4 VII 18. Onbinler bugünku SSCB sınırına kadar uzanmış olamıyacağından bu Arpasos/Harpasos, şimdiki Arpa Çayı olamaz.

Eremya Çelebi'ye Göre

İstanbul'un 1660 Yangını

KEVORK PAMUKCİYAN

TARİH ve TOPLUM dergisinin 1988 yılı Haziran sayısında (s.26-29), Eremya Çelebi Kömürciyan'ın (1637-1695) doğumunun 350. yıldönümü münasebetiyle, ünlü tarihçi ve yakınları hakkında etraflı bir makalemiz neşredilmişti. Sonunda, bugüne kadar gayrı matbu kalan ve Eremya Çelebi'nin dört başlıca tarihî eserlerinden biri olan, İstanbul'un 1660 yılında vuku bulan en büyük yangınına dair elyazma kitabı hakkında da genel bilgiler vermiştik.

Bu yazımızda ise, yangının 330. yıldönümü münasebetiyle, muhteviyatının hulâsasını takdim etmek istiyoruz. İstanbul tarihi ile uğraşanlar ve ilgilenenler için, onu önce *Tarih ve Toplum*'un değerli okuyucularının istifadesine sunmayı arzu ettik.

Bu vesile ile şu hususu da kaydedelim ki, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*'nin 1957 Kasım tarihli ve 190 No.lu nüshasında (s.11-13), bilâhare İstanbul patriği olan, Meğri'li Rahip Istepannos'un (? -1673), mezkûr yangına ait tasvirnamesinin tarafımızdan yapılan tercümesi de dercedilmiştir.

Eremya Çelebi tarihini altı kısma ayırmıştır. Metinde, kâh yangından bahsetmekte, kâh onun muhtelif safhalarıyla ilgili şiirler sunmaktadır. Bilhassa manzum kısımların lisanı oldukça çetindir ve Türkçe, Yunanca ve İbranice kelimeler de ihtiva etmektedir.

Kömürciyan, 1661'de tarihçesi için lüzumlu malzemeyi toplamağa başlamışsa da, âfetin sebep olduğu hüzün ve elem devam etmesini engellediğinden, nihaî redaksiyonunu ancak 1672 yılında gerçekleştirebilmiştir.

Yangına gelince, Eremya Çelebi'ye göre Eski Takvimle 14 Temmuz 1660'da, bir Cumartesi günü, Haliç'in sol kıyısındaki Ayazmakapı denen semtte, sur dışında bulunan bir sandıkçının dükkânından başlamıştır. Şiddetli rüzgârın tesiriyle, yangın süratle büyümüş, ve az sonra kıvılcımlar surlardan içeri sıçrayarak, kerestecilerin mağazalarına sirayet etmiştir. Buradan da, iki koldan yukarıya doğru ilerleyerek, Ağakapusu'na varmıştır. Müteakiben, bir kolu muhkem Murad Paşa Sarayı'nı harab etmiş, diğer kolu ise, Süleymaniye Camii'nin yanından geçerek, oradaki çarşıları, mağazaları ve evleri, Hocapaşa denen çarşıya kadar küle çevirmiştir. Batı taraftan ise, soldan Unkapanı'na vararak, Atpazarı'na yakın Zeyrek denen tepeden yukarı çıkıp, Saraçhane'den geçip, Sultan Mehmed (Fatih) Camii'nin kapılarında durmuştur. Müteakiben, Hocapaşa'dan yukarı çıkıp, Yahudi mahallesinden geçerek, Valide Hanı'na varmıştır. Sonra da, Uzunçarşı'dan ve Eskisaray'ın duvarının karşısından içeri girerek, binaları harabeye çevirmiştir. Keza, Büyük Çarşı'ya da girerek, sabaha kadar büyük bir şiddetle devam etmiştir. Fatih ve Beyazid camilerinin etrafını harap etmiştir.

Şimalden ise Bozdoğan Kemeri'ne varmıştır. Ateşin şiddetinden şehir gündüz gibi aydınlanmıştır. Ermeni asıllı Malatyalı Kaymakam Süleyman (bilâhare Sadrazam) Segbanbaşı Tireli Mehmed Ağa ve Bostancıbaşı İbrahim Ağa yangına nezaret etmişlerdir. Onlar yer yer yangının önünü kesmeyi başarmışlarsa da, mükâfatlandırılmadıkları için bıkıp dağılmışlardır. Böylece şehrin yarısı yanmıştır.

Müteakip Pazar günü, yangın sabahtan itibaren birçok kollara ayrılarak, hızla dört bir tarafa yayılmıştır. Sayısız muhteşem kârgir köşkler, haneler, tiyatrolar ve camiler harap olmuştur. Kesif duman güneşi bile kapatmıştır. Alevlerin yüksekliği 60 arşını (yaklaşık 40 m.) bulmuştur.

Eremya Çelebi, eserinin müteakip ikinci kısmında, halkın uğradığı felâketi etraflı surette anlatmaktadır. Aynı yılın Nisan ayında, Galata'nın da büyük bir yangın âfeti geçirdiğini kaydetmiştir. Burada bulunan yedi Lâtin ve üç Rum kilisesi ile birlikte, camilerin ve havraların da yerle yeksan olduklarını yazmıştır. Aynı yılın Haziran ayında Bursa'da, Yahudilerin mahallesinde ve sair semtlerde yangın vuku bulduğunu da iş'ar etmiştir. Keza, İzmit'te ve ikinci defa Galata'da yeni yangınlar çıktığını da bildirmiştir.

Üçüncü kısımda, yangından kaçanlardan ve sığındıkları yerlerden bahsetmektedir. Birçok kimseler eşyaları ile birlikte Fatih Camii'nde barınmışlardır. Etmeydanı'ndaki Yeniçerilerin Yeni Odalar'ında, yirmi kişi eşyaları ile birlikte yanmıştır. Mefa (bugün Vefa) Meydanı'nda biriken eşyalar da heba olmuştur. Şehzade, Murad Paşa ve Cerrah Paşa camilerindeki ve Küçük Langa'daki eşyalarla, sura yakın Defterdar İbrahim'in konağındaki eşyaları ve hazinesi, keza, Büyük Langa'ya, Türklerin, Rumların ve Ermenilerin taşıdıkları eşyalar da tamamen kül olmuştur. Halk bu semtte, hepsi bir ağızdan: *"Yâ Allah bize merhamet eyle"* diye haykırmış ve sesleri tâ Yenikapı'dan işitilmiştir.

Beyazid Camii'ndeki ve Eski Saray'daki eşyalar da mahvolmuştur. Süley-

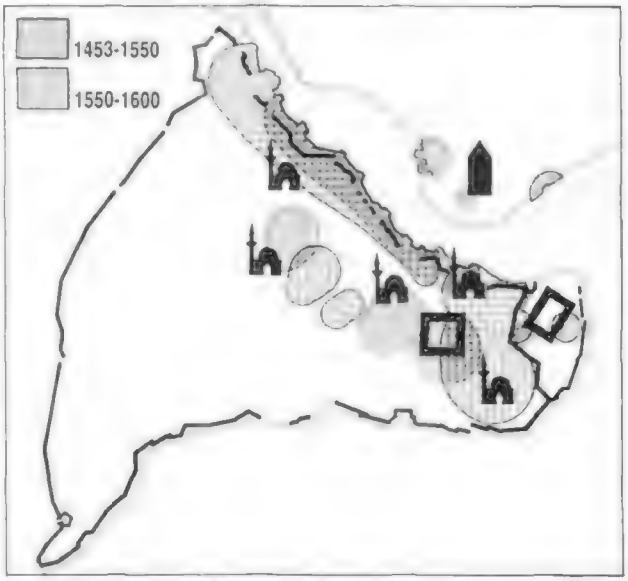

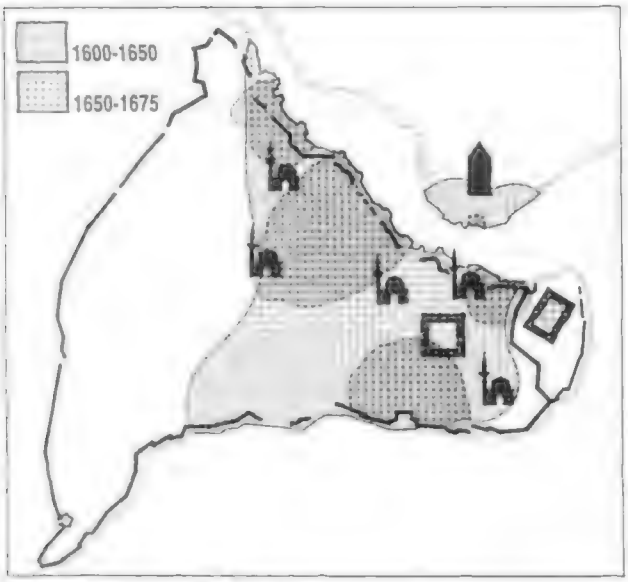

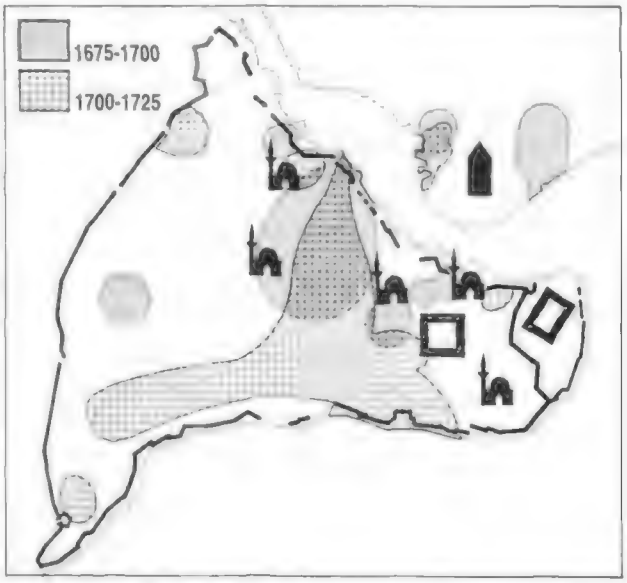

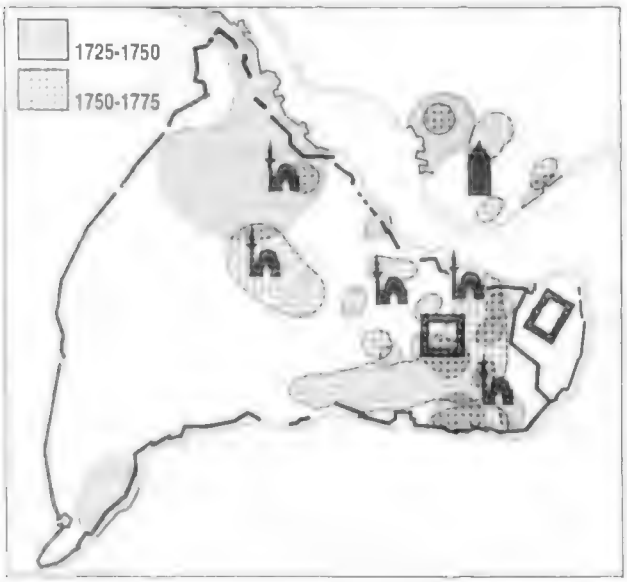

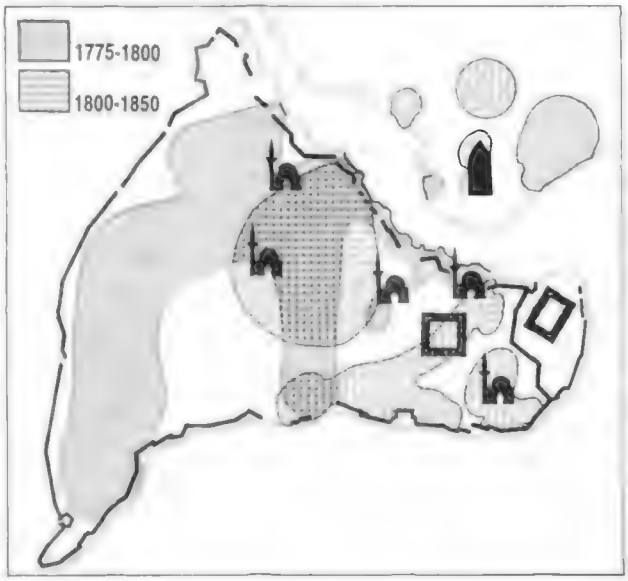

İznik (T.E.B. Yay., 1989) kitabındaki haritalardan uyarlanmıştır.

maniye Camii'nin minarelerinin külâhları meşale gibi yanmıştır. Bodrum ve Kebeciler hanlarında bulunan, büyük miktardaki kumaşlar ve kıymetli madenî eşyalar da heba olmuştur.

Balkapan Hanı'nın karşısında bulunan, ve o zamanki en yüksek ve en muhkem binası olan Papazoğlu Hanı, ki Mısır'dan ve Hindistan'dan gelen eşyalarla dolu imiş, keza Mısır'ın yüz misli kıymetinde hazineye sahipmiş, o da harap olmuştur. Çok sağlam yapılı Hoca Hanı da yanmıştır. Burada, Devlet nezdinde nüfuzlu Ermenilerden Koca Daud veya Tavit, barındığı sarnıçta haşlanarak hayatını kaybetmiştir. İnşa etmekte olduğu işbu muazzam bina yarıda kalmış ve sonradan oğlu Kirkor Çelebi tarafından tamamlanmıştır. Bu son bilgiyi Dr. Vahram Torkomyan'a (1858-1942) borçluyuz.*

Büyük Konstantin ve annesi İrene tarafından manastır olarak inşa edilen, ve yaldızlı mozaikleri onyedinci yüzyıla kadar görünen Zeyrek Camii halkla dolmuştur. Kapalıçarşı, Bedesten'deki bekçilerin bol miktarda su dökmeleri sayesinde kurtulmuştur. Ancak, içindeki bekçilerin bazıları sıcaktan haşlanarak ölmüşlerdir.

Büyük Valide Hanı'nda biriken çok kıymetli hazineler ve eşyalar, pencerelerden içeri giren kıvılcımlarla tutuşup mahvolmuştur.

Kadırga limanındaki Saray, oturaklı ve etrafı büyük bahçe ile çevrilmiş olduğundan, diğer taraftan, orada bulunan Sultan, içerden ve dışardan su ile kıvılcımları söndürenlere gümüş hediyeler dağıttığından, kurtulmuştur.

Bundan sonra yangının bir kolu aşağıya inerek, Cindi (Cinci) Meydanı'na varmıştır. Eremya Çelebi ve ailesi buraya yakın bir yere sığınmışlardır.

Pazartesi günü, eski saatle üçte rüzgâr lodosa döndüğünden, yangının istikameti değişmiştir. Bazı kimseler buradan sandalla Galata'ya geçmişlerdir.

Yangın Kumkapı'dan dışarı çıkamamıştır. Zira, İbrahim Han'ın oğlunun konağı sura bitişik olduğundan, oradaki meyhanecilerden, nekadar sirkeleri varsa, parasını ödemek suretiyle, alevlerin üzerine akıtmalarını talep etmiştir. Diğer taraftan, çevredeki köhne haneleri de yıktırarak, ikametgâhını kurtarmıştır.

Müteakiben, Eremya Çelebi, Kumkapı Meryem Ana Patrikhane Kilisesi'nin yangından kurtuluşunu anlatmaktadır. Bunda, günün Patriği Kefeli Mardiros Episkopos'un büyük payı olmuştur. Zira, tehlike yaklaşmağa başlayınca, kilisenin etrafındaki ahşap müştemilâtı tamamen yıktırmış, ve kapılarla pencereleri de taşlarla kapattırmıştır. Keza, Meryem Ana'nın kocaman bir tasvirini ana kapının üzerine astırıp, ağlayarak:

— *Yâ Allah'ın Aziz Validesi, ismini taşıyan kiliseyi Sana emanet ediyoruz,* diyerek, deniz yolu ile Galata'ya geçmiştir. Pazartesi günü avdetinde, kilisenin en ufak bir hasar görmediğini müşahede ederek, Tanrı'ya şükretmiştir. Kömürciyan'ın ifadesine göre, kilise denizde bir ada ve meydanda bir heykel gibi ortada kalmıştır.

Müteakiben yangın ilerleyerek, Rumların Kumkapı'daki Ay' Kiryaki, Ay' Yoannis, karşısındaki Ay' Nikola ve muhteşem Ayia Panayia kiliselerini yerle bir etmiştir. İşbu kiliseler de, 1645 yangınından sonra, Meryem Ana Ermeni Kilisesi gibi yeni inşa edilmişlerdi. Bilâhare yangın, yanyana bulunan Rumların Ay' Nikola ve Ermenilerin Surp Nigoğayos (Çinilihamam'ındaki) ve Surp Sarkis (Hisardibi'ndeki) kiliselerine varmıştır. Aksaray'dan gelen kol da, Rumların Ayia Panayia ve Ay' Theodoros kiliselerini harabeye çevirmiştir. Böylece, yanan kiliselerinin sayısı yediye yükselmiştir. Ermenilerin Surp Sarkis ve Surp Nigoğos'la beraber, harap olan kiliselerin sayısı dokuzu bulmuştur.

Aksaray'daki kol Batıya yönelerek, Samatya kapısına varmıştır. Diğer bir ucu da yukarıdan ilerleyerek, Cerrahpaşa'ya vasıl olmuştur. Buradan ikiye ayrılarak, Aksaray'dan Vlanga'ya yetişip, kiliselerle bütün binaları tahrip etmiştir. Az sonra alevler Ermenilerin Surp Sarkis Kilisesi'ne sirayet etmiştir. İşbu kilise, daha önce 1652 yılında da yanmıştır.

Yangının harabeye çevirdiği başlıca yerler şunlardır:

Ayazmakapı'dan Ağakapı'ya ve Süleymaniye'ye, oradan Yahudilerin mahallesinden geçerek Valide Hanı'na, Batıdan Unkapanı'ndan Zeyrek tepesine, Atpazarı'na, Bozdoğan Kemeri'ne, Büyük Karaman'a, Şehzade Camii'ne, Saraçhane'ye ve Sultan Mehmed Camii'ne varmıştır.

Pazar günü sabahleyin, tepelerden Atmeydanı'ndaki Yeniçerilerin Odalarına inmiş ve buradaki 116 odadan yedisi ancak kurtulabilmiştir. Buradan iki koldan hızla ilerleyerek, Haseki'ye, Molla Gürani'ye ve Cerrahpaşa'ya varmıştır. Sonra da, Davudpaşa Camii'nin Mahkemesi'ne, Samatya'ya, diğer Davudpaşa'nın Doğusundan Horhor'a, Aksaray'a, Vlanga'ya, Eski Saray'a, Büyük Çarşı'ya, Bedesten'e, Alipaşa'ya, İmparator Manuel'in heykeline (Çemberlitaş), hanlara, Divanyolu'na, Gedikpaşa'ya, Sultan Beyazid'e, Darphane'ye, Filsarayı'na, Kumkapı'ya, Koska Fırını'na, Gaziasker Hamamı'na (Çinilihamam?) vasıl olup, Surp Nigoğayos Kilisesi'ni de geçerek, surun deniz kıyısında, Nişanca'dan ve Vlanga'dan gelen iki kolla birleşmiştir.

Tahtakale'den geçen bir kol da, Hoca Han'ın üzerinden Yahudi mahallelerine, Mahmudpaşa'ya, Hocapaşa'ya, Bahçekapı'ya ve Demirkapı'ya varmıştır.

Pazartesi sabahı da, Atmeydanı'ndaki İbrahim Paşa'nın Sarayı'na, Kadırga Limanı'na, Çardaklı Fırını'nın yakınına ve Çatladıkapı'ya ulaşmıştır. Çemberlitaş'dan ta Davudpaşa Camii'ne uzanmıştır. Balat ve Sulumanastır (Samatya-Kocamustafapaşa) semtleri ise, bir elbisenin eskimiş kısmı gibi kalmıştır.

Yangın cem'an 42 saat sürmüştür. Ermenilerden, Musevilerden ve Rumlardan hayatını kaybedenlerin sayısı az olmuştur. Türklerinki ise, yaklaşık 3000'e yükselmiştir.

18 çarşıdan onüçü yanıp, ancak beşi kalmıştır. 45 büyük fırın, beygirle çalışan 200 değirmen, 90 erkek ve kadın hamamı, birçok saraylar, evler ve köşkler, mektepler, medreseler, 1000 mescid ve 70 cami, birçok Mevlevî tekkesi, sayısız türbeler, sebilhaneler, çeşmeler, Ermenilerin ve Rumların dokuz kilisesi, Bizans zamanından kalma birçok ayazma, 36 Musevi sinagogu, vezirlerle şehzadelerin konakları ve köşkleri harap olmuştur.

Bazı kimseler Bursa'ya, İzmit'e ve sair kıyı köylere ve kazalara dağılmışlardır. Keza, Kırım'a ve Mısır'a gidenler de olmuştur. Bazıları ise, kendi öz memleketlerine dönmüşlerdir.

Yangından sonra ekmek ve su kıtlığı başgöstermiştir. Zira çeşmelerin su yolları da hasara uğramıştır.

Eremya Çelebi, diğer Hıristiyanlar gibi, Samatya'daki Surp Kevork Kilisesi'ne sığındığını da kaydetmiştir ki, bu daha sonra olmalıdır.

İşbu muhtasar bilgilerden de anlaşılacağı veçhile, eser İstanbul'un topografik tarihi bakımından dahi ehemmiyeti haizdir. Zira, bugün mevkileri belli olmayan bazı yer isimlerine de tesadüf edilmektedir.

Yazımızın sonunda şu hususu da belirtmek istiyoruz ki, metindeki yer ve şahıs isimlerinin imlâsı aynen muhafaza edilmiştir. Bazılarının yanında ise, parantez içinde izahat vermeği lüzumlu gördük.

* *Isdambolo Badmutyun* (İstanbul Tarihi), Viyana, 1932, Cilt II., S.740-741.

Tarihte Sigorta ve Yurdumuzda Sigortaya Dair İlk Fetvalar

TURGUT AKPINAR

Olasılık hesabı gibi, doğa yasalarına dayanan bir olgunun tekil örneklerinde "kumar" kavramı ile karşılaşıyoruz. Ama (bizde yüksek enflasyon dolayısıyla yararları hayli zayıflamış olmakla birlikte) sigortasız bir çağdaş yaşam düşünülemez.

I. Giriş

YILBAŞI Milli Piyango çekilişlerinde verilen ikramiyelerin yüksekliği nedeniyle olmalı, son zamanlarda gazetelerde bu konuda sık sık haberler yayınlandı. Bunlar arasında piyango yoluyla kazanılan paranın İslam dini nazarında "haram para olduğu" şeklinde, bazı Müftilerce verilen "Fetva"lar bile görülmektedir. Bundan çeyrek yüzyılı aşkın zaman evvel benzeri bir durum, Sigortanın İslam dinine göre caiz olup olmadığı meselesinde ortaya çıkmıştı.

O yıl (1964), yıllarca ilmi çevrelerinde bulunduğum Almanyadan yeni dönmüştüm. Galiba Mayıs ayında Cumhuriyet gibi bir gazetede yayınlanan bir okuyucu mektubunu biraz hayret biraz da hiddetle okumuştum. Sigortanın İslam dinine nazaran caiz olup olmadığı soruluyordu. Bu mektubun bende yarattığı tepkide içinden yeni geldiğim çevrenin etkisi de olmuştu herhalde. Yine de adıgeçen gazeteye, soğukkanlı olmağa çalışarak bir mektup yazmış ve şöyle demiştim:

"Bir müddet evvel, Gazetenizde yayınlanan okuyucu mektuplarından birinde, İslam dinine göre Sigorta yaptırmanın caiz olup olmadığı sorulmakta idi. Biz şahsen, bugünki çağda hâlâ böyle bir konunun müslümanları tereddüde düşürmesine üzülmekle beraber, bunu sosyal bir realite olarak kabul ettiğimizden şunu belirtmekle yetiniyoruz:

1870 de İstanbulda zuhur eden büyük yangından sonra herkesin evini sigorta ettirmesi ihtiyacı belirmiş ve o yıl Şeyhülislam Kapısından sigortanın caiz olduğuna dair bir fetva verilmişti.[1] Türk Hukuk Tarihi bakımından da çok önemli olan bu Fetva bulunup neşredilirse, hem ilim alemi için bir kazanç olacak, hem de bu konuda endişe ve tereddüde düşen imanlı müslümanlar, huzura kavuşmuş olacaklardır".[2]

Bu olaydan bir süre sonra, Yönetim Kurulunda bulunduğum Anadolu Sigorta Şirketi Arşivinden, Hayat Sigortasına bazı şartlarla cevaz veren 1331 tarihli bir Fetvanın fotokopisini elde edebildim. İşte bu yazımın asıl amacı bu belge fotokopisini kamuya sunmaktır.

II- Tarihte Sigorta

Bugünkü anlamda sigorta olduğu kabul edilmemekle beraber, aynı neviden ihtiyaçların zorlaması ile doğmuş "Sigorta Benzeri" bazı müesseselerin varlığı çok eskilere dayanmaktadır. Gemilerle ve kervanlarla taşınan ticari malların, yolculuk esnasında uğradığı çeşitli zararların büyük meblağlara ulaşması ve tüccarlar için yıkım olmasından dolayı, bu zararların giderilmesi imkanları aranmış ve bazı çözüm yolları bulunmuştur. Özellikle deniz taşımacılığında o zamanın teknik imkanlarının ilkelliği, korsanların denizlerde cirit atması gibi nedenlerle, riziko pek büyük ölçülere varıyordu. Bu yüzden, sigorta ihtiyacının ilk belirdiği alanın deniz taşımacılığı olduğu söylenebilir. Fakat şimdilik tarihten öğrenebildiğimiz en eski Sigorta Benzeri bir kuruma, Hamurabi zamanında yani bundan aşağı yukarı dörtbin yıl önce Sümerler'de kara taşımacılığında rastlıyoruz. Buna göre, bir kervana mallariyle katılan tüccarlar, herbirinin, soygun, baskın gibi nedenlerle uğrayacağı zararların, müştereken, karşılanması hususunda anlaşmalar yapıyorlardı.

Roma'lıların, Kartacalılarla yaptıkları uzun süren (M.Ö. 264-146) Pön Savaşları sırasında, denizden yapılan taşımacılıkta doğan büyük zararlar nedeniyle sigortaya başvurdukları, yine Romalılarda tüccar ve esnaf birlikleri üyelerinin yangın, su baskını, hırsızlık ve

soyguna karşı veya iktisaden zayıf kimselerin cenaze masraflarının ödenmesini sağlamak için, belirli bir para ödeyerek, "kendilerini emniyete aldıkları", biliniyor.[3]

Modern anlamda Sigorta sayılabilecek ilk tatbikatın, 14. yüzyıl ortalarından itibaren, İtalyan liman şehirlerinde oluşup geliştiği kabul edilmektedir. Bunlar hakkında kısa da olsa bilgi verme, amacımızın dışında kalmaktadır. Fakat burada kendi tarihimizde rastladığımız bir müesseseye değinmeden geçemiyeceğiz.

III- Selçuklularda Sigorta

Tarihimizde, Sigorta Benzeri bir müessese, Anadolu Selçukluları Devletinde tesbit edilebilmiştir. Bizim bildiğimiz kadariyle, bu konuyu ilk olarak, değerli bilgin Fuad Köprülü, 1934 yılında Paris Üniversitesinde verdiği "Osmanlı Devletinin Kuruluşu" hakkındaki konferanslarında, ortaya atmıştır. 1935 de Fransızca olarak yayınlanan ve daha sonra Türkçesi birkaç defa basılan bu önemli eserde, şöyle deniliyor: "Selçuk hükümdarları, XIII. asırda faal bir ticaret politikası takip ediyorlardı... Anadolu Selçuklu İmparatorluğunun coğrafi vaziyeti itibariyle muhtelif beynelmilel ticaret yolları buradan geçiyordu... bütün bu yollar üzerinde emniyeti tesis ve her türlü zararlara karşı - teferruatını pek iyi bilmediğimiz- Bir Nevi Devlet Sigortası" temin eden bu devlet, transit ticaretini de elde etmeğe çalışıyordu".[4]

Ölümüne yakın yıllarda, araştırmalarının bütün ağırlığını Selçukluların içtimai ve iktisadi tarihi üzerinde topladığını yakından bildiğim değerli tarihçi Osman Turan, "Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar" isimli eserinde bu konuda daha açık bilgiler vermektedir:

"Gıyaseddin Keyhusrev, Antalyayı fethedince... yağmalanan tüccarların zararını yapılan listeye göre, alınan ganimetten ve kısmen de hazineden tazmin etmiştir. Alaeddin Keykubad'ın yine ticari maksatlarla ve kervan yollarının emniyetini temin etmek için, açtığı seferler sonunda... kazandığı zaferleri müteakip, tecavüze ve yağmaya uğrayan kervanların sahiplerine, aldığı ganimetlerden ve devlet hazinesinden bütün zararları tazmin ettiğine dair malumata da sahibiz. Bu hadiseler, bize Selçuk Sultanlarının, ister yazılı taahhüt icabı olsun, ister teamül veya sadece devletin iktisadi siyaseti ve şerefi dolayısiyle olsun, tatbikatta yabancı bir devlet veya eşkiyanın tecavüzleri karşısında ticari emtiayı tazmin ettiklerini ispat etmektedir. Bu, hukuki bir anlaşmaya ve metne tabi olmasa da ve bugünün mana ve şartlarına tamamiyle uygun gelmese de Selçukluların iktisadi siyaset ve teamül neticesi olarak, Bir Nevi Devlet Sigortası tatbik ettiklerinden artık şüphe etmemize imkan vermez".[5]

Değerli her iki tarihçinin de isabetle belirttiği gibi, burada sadece "Bir Nevi Sigorta" bahis konusu olup, bugünki anlamda bir sigorta yoktur.

14. yüzyılın ortalarından itibaren İtalyan Denizci Devletciklerinde bugün ki anlamda sigortanın doğmasında, merhum Osman Turan'ın zan ve ima ettiği gibi, "Selçuki tesiri" olduğunu sanmıyoruz. Çünkü İtalyada daha Milattan önce, Roma çağında, Sigorta benzeri müesseselerin varlığından bahsetmiştik. Kaldı ki Türkçedeki "Sigorta" kelimesinin bile İtalyanca "Sicurita" (securite, emniyet)den gelmekte olduğunu kendisi yazmaktadır. Bir etki bahis konusu ise, bu onun sandığının aksine istikamette olmuştur.

IV- Arap Ülkelerinde Sigorta

Tanınmış İslam bilgini Muhammed Hamidullah, "Sigorta müessesesi çok eski bir tarihi maziye sahibe benzemektedir", diyor. Bunun gerçekten böyle olduğunu ve Sümerlere kadar uzandığının bilindiğini yukarıda belirtmiştik. Bu nedenle ancak Milattan sonra 7. yüzyılda doğup yayılmağa başlayan İslamiyetten çok önceleri de Arap ülkelerinde bazı Sigorta Benzeri muamelelerin, sosyal ihtiyaçlardan doğmuş ve tatbik edilmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Yazıtlarda, tarih sahnesine ilk defa M.Ö. 9. yüzyılda çıktığı tesbit edilebilen Arapların,[6] İslamiyetten önce mesela 6. yüzyılda Basra körfezinde kullanıldığı bilinen deniz sigortalarından ötedenberi faydalandıkları söylenebilir.[7]

Hamidullah, sigortanın İslam dünyasındaki ilk şekilleri hakkında kısaca bilgi verirken: "Bu müessese İslamda Hz. Muhammed devrinde ilk olarak "Ma'akıl" ismi ve tabiri altında vücud bulmuştur... Halife I. Ömer zamanında, değişik ve daha gelişmiş şekillerine rastlanan bu tip müesseselerden sonra... daha ileriki devirlerde "Şimali Afrikalı müslüman tacirler, deniz kazalarına karşı bir Sigorta müessesesi kurdular fakat ben halen bunun hukuki ayrıntılarına dair bir bilgi toplayamadım" diyor.[8]

1-6 Nisan 1961 tarihleri arasında Şam Üniversitesinde yapılan İslam Hukuku Haftası'nda Sigorta konusunda belki de İslam aleminde yapılmış en geniş araştırmayı, tebliğ olarak sunan Prof. Dr. M. Ahmet Ez-Zerqa şöyle diyor: "Sigorta usulü hicri onüçüncü (ondokuzuncu) asra kadar Şark memleketlerinde bilinmiyordu. Bu asırda, Avrupa sınai kalkınmasına paralel olarak Doğu ile Batı arasındaki ticari bağ kuvvetlendi. Bu arada, ithalat akidlerini yapmak üzere memleketimizde oturan yabancı ticaret temsilcileri vasıtasiyle Avrupadan ithal edilen malların sigorta edilmesi yoluyla bu müessese İslam Dünyasına Girmiş Oldu. Bu Temsilciler, ithal edilecek mallar üzerine yapılan deniz sigortasından başlıyarak, sigorta akdini bize getirmiş oldular".[9] Modern Sigorta bakımından Arap ülkeleri gibi bir müslüman ülke olan Osmanlılarda da benzer bir durum bahis konusudur.

V- Osmanlılarda Sigorta ve İslamiyet Açısından Durum

a) Tatbik Alanı

Osmanlılarda Sigorta konusunu ilmi açıdan inceleyerek, bizim bildiğimiz ilk araştırmayı yapan Prof. Bülent Nuri Esen'e göre: "Memleketimizde sigortanın genellikle (yani yabancı ve Hıristiyanlar arasında) hangi tarihten itibaren yapılmakta olduğu kesin olarak söylenemez... Yalnız şurası muhakkaktır ki Sigortanın Müslüman Türkler tarafından kullanılması pek yenidir. Ne Fatih ne Kanuni Süleyman zamanı Kanunnamelerinde Sigortaya dair bir tek kelime yoktur. Gerçi bu devre ait olan 1569 tarihli bir Ahitnamede "Selâmetlik Resmi"nden bahsolunmakta ve Sefere çıkacak gemilerden böyle bir verginin alınacağı yazılmakta ise de bu verginin sigortada olduğu gibi, hasar halinde ödenecek tazminata karşılık verilen bir prim gibi telakki edilmesine imkan yoktur." (Vaktiyle) Sigortanın Türkiye'de de Yabancılarla, Gayrımüslimler tarafından başvurulan bir teminat usulü olduğundan şüphe edilemez. Zira, XVII. yüzyıl sonuna ait ve Ermeni veya Yahudi tacirlerle, yabancı şahıslar arasında çıkan ihtilafları halleden bazı Garp memleketleri Mahkemelerinden verilmiş kararlar, Sigortanın Türkiye'de de tatbik edildiğini ortaya koymaktadır. Bundan başka, "Liman Odası"nın salahiyetleri hakkındaki metinlerden, bu merciin Sigorta anlaşmazlıklarına da bakacağı anlaşılıyor. Bu itibarla, müessesenin memleketimizde kullanılmakta olduğunda tereddüde yer yoktur".[10]

Bülent Nuri Esen, müslüman Türkler arasında sigortanın hiç rağbet gör-

memesinin sebeblerini incelerken, onların ticaret (özellikle dış ticaret) ile uğraşmamaları, uğraşsalar bile yabancıların sahip oldukları imtiyaz ve muafiyetlerden faydalanamamaları gibi ekonomik nedenlerle ve İslam dininde sigortanın "yasak ve haram" olmasına bağlamaktadır. Müslümanların ve Türklerin ticari hayatın hep dışında kaldığı gibi yerleşmiş bazı yanlış kanaatleri bir an için kabul ederek, bu çevrede, ticaret alanında sigortanın büyük bir sosyal gereksinme olmadığını kabul etsek bile, Yangınları ile meşhur İstanbulda daha düne kadar, yangın sigortalarının dahi gelişip yaygınlaşamamasının sebebini ancak dini inançlarla açıklıyabiliriz.

Bilindiği gibi, yabancı sigorta şirketleri, reklam amaciyle, sigorta ettikleri binaların görünen bir yerine "bu bina şu sigorta şirketince sigortalanmıştır" levhası koyarlardı. Buna mukabil müslüman evlerinin binlercesinin cephesinde (Ya Hafız) yazılarını gören bir yabancının, şaşkın şaşkın bakınarak, "Ne büyük Sigorta Şirketiniz varmış?" dediği, latife yollu anlatılır. Bugün bile Bayezid Camiinin arkasındaki sahaflar çarşısında (Ya Hafız) levhaları bulmak mümkündür. Lalelide eski harikzadeler (yangından zarar görmüşler) için yaptırılan ve şimdi de lüks bir otel haline getirilen binanın üstünde iki muhteşem (Ya Hafız) yazısını ana caddeden geçenler görebilirler. Malum olduğu gibi, Hafız, yani koruyucu, saklayıcı sıfatı, Allahın sıfatlarından biri olup, bu yazı ve levhalarla yangın felaketine karşı Tanrının koruyuculuğuna sığınılmaktadır. Oldukça yakın bir tarihte, çıkan bir yangında, elindeki "Yangın Duasını" alevlere karşı bir hortum gibi tutan, çaresiz bir vatandaşın hikayesinden gazetelerde uzun uzun söz edilmişti. Bütün bu samimi ve fakat zavallı davranış ve inanışlar yüzünden, memleketimizde sigortaların tam anlamiyle yerleşip, gelişmesine imkan olmadığı açıktır.

Halkın bu konudaki inanış ve davranışları hoş görülebilirse de din alimlerinin Sigortanın gerçek şekline, pek az istisna dışında, cevaz tanımamalarına ne demeli? İslamiyet nazarında sigorta meselesini bazı yetkili İslam bilginlerine dayanarak, özetlemeğe çalışalım.

b) Şeriat Açısından Sigorta

İslami açıdan Sigortaları incelemeğe geçmeden, bugün memleketimizde Sigorta denilince akla gelen üç nevi müesseseyi ayırmak gerekir. Bunların başında, Sosyal Sigortalar denilen ve işçi, esnaf v.b.'nın emeklilik haklarını sağlayan müesseseler gelir ki, bunlar Devletçe kurulmaktadır. Diğer bir grup ise, karşılıklı dayanışma amaciyle, belirli meslek sahipleri arasında kurulan Sigorta, "Yardımlaşma Sandıkları"dır. Bunlarda üyelerden kesilen paraların belli esaslara göre yine onlara dağıtılması bahis konusudur. Bugün gerçek anlamda Sigortadan maksad ise Sigorta Şirketlerine ödenen belirli primler karşılığında yaptırılan sigortalardır ki bunlarda, riziko yani tehlikenin doğması ihtimalleri birtakım hesaplamalarla ortaya çıkarılmakta ve buna göre bir prim tahsili yoluna gidilerek, tehlike gerçekleştiğinde sigortalının zararı ödenmektedir. Sigorta şirketinin amacı kâr etmektir. Sigortalının amacı ise zararının ödenmesini sağlamaktır. Bu nevi sigortalar modern ekonomik hayatın artık vazgeçilmez önemli kurumlarından biridir.

İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu, birinci ve ikinci cins sigortayı caiz gördükleri halde üçüncüyü İslamın esaslarına aykırı bulmaktadırlar. Onlara göre böyle bir Sigorta, İslamiyet açısından, kumar ve bahis (bahsi müşterek) mahiyetinde sayılmaktadır.[11] Prof. Ez-Zerqa'nın dediği gibi, bunun kumarla ilgisi, bahisle ilişiği anlaşılmaz bir şeydir. Hayat Sigortası yaptırmanın ömrü, istediği gibi verip, alan Allahın iradesine karşı gelmek olduğu şeklindeki fikir ise büsbütün esassız görünmektedir. Hayat Sigortası yaptıran kimse, bununla belirli süre ölmemeyi garanti etmek için değil, sadece ölürse varislerine, belirli bir süre sonunda sağ kalmışsa, kendisine önceden kararlaştırılmış bir paranın ödenmesi için sigorta yaptırmaktadır. Yine Prof. Ez-Zerqa'nın

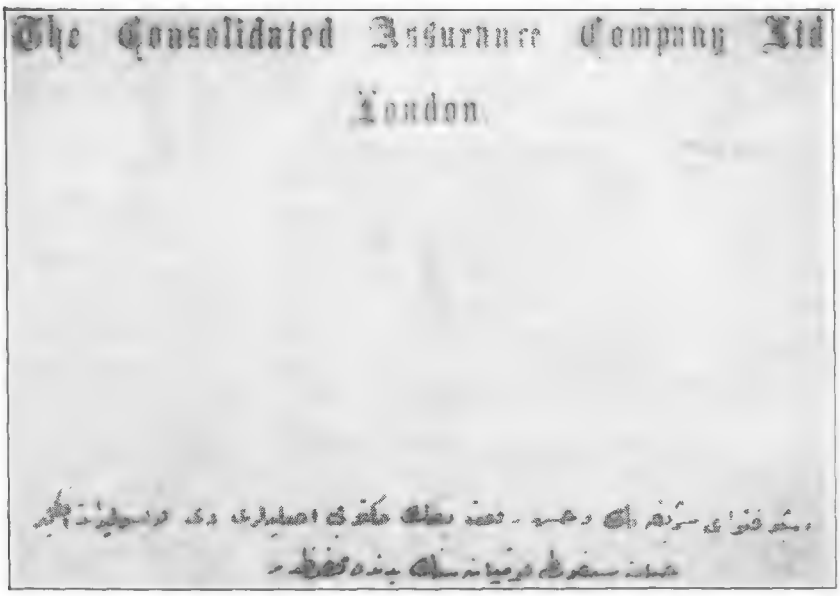
The Consolidated Assurance Company Ltd
London

vurguladığı gibi bazı İslam alimleri modern sigortanın mahiyetini bile anlamadan birtakım sathi bilgilere dayanmaktadırlar.[12]

Bugün Arap müslüman alimleri arasında sigortanın her türlüsünün İslam dini açısından caiz olduğuna inananlar azınlıkta olmakla beraber, mevcuddur. Bunların başında Ez-Zerqa gelmektedir. Onun bu konudaki geniş açıklamalarını ve muhalif fikirleri, Hayreddin Karaman'ın çevirdiği "İslama Göre Banka ve Sigorta" isimli eserde bulmak mümkündür.

c) Osmanlı Döneminde Sigorta İle İlgili Fetvalar

Sosyal kurumları doğuran, sosyal ihtiyaçlardır. Osmanlılarda da müslüman ahali arasında, sigorta ihtiyacını ortaya çıkaran İstanbulun ötedenberi pek sık ve yaygın yangınları olmuştur, diyebiliriz. Ahmed Rasim, sadece 1818 yılında Ocak ayından Ağustosa kadar 7-8 ay süresince 73 yangın çıktığını yazıyor.[13] 19. yüzyılın sonuna doğru memlekete üşüşerek şube açan ve herhangi bir kontrol ve disiplinden uzak çalışan Sigorta Şirketlerinin durumu içler acısı idi. "Sigorta Rehberi" ismiyle 1942 de anonim olarak (herhalde Sigorta Şirketleri tarafından) yayınlanan ve baştaki tarihçe kısmının bu işi gayet iyi bilen bir uzman tarafından yazıldığı anlaşılan kitabın ilgilenen herkes tarafından okunmasını tavsiye ederiz. Yabancı Şirketlerin bu durumu ve Sigortanın gittikçe daha fazla ihtiyaç duyulan bir müessese haline gelmesi sebebiyle, bu konuda hukuki hükümlerin de yavaş yavaş konulmağa başladığı görülüyor. Biz bu konudaki mevzuatın oluşma ve gelişmesini bir tarafa bırakarak, meseleyi İslam dini bakımından halletmeğe çalışan ilk fetvalara gelmek istiyoruz.

11 Rebiülevvel 1287 (11 Haziran 1870) de Beyoğlu'nda çıkan ve ilk çıktığı sokağın adına izafeten "Feridiye Yangını" diye isimlendirilen büyük felaketin etkisiyle Şeyhülislam Kapısından sigortanın caiz olduğuna dair bir fetva alınabildiğini, Bülent Nuri Esen kaydediyorsa da ne onun kitabında ne de başka bir yerde bu Fetvanın metnine raslıyamadık. Bu Fetvayı bulmak için Müftilikte yaptığımız bir teşebbüs de vaktiyle çıkan bir yangında bütün evrakın yanması nedeniyle sonuçsuz kaldı. Yetkili bir zat bize bunun Yıldız Arşivinde bulunabileceğini söyledi. Yıllarca evvel de yazdığımız gibi bu Fetva bulunabilirse hukuk tarihimiz ve sosyal hayatımız için çok aydınlatıcı bir belge, ortaya çıkarılmış olacaktır.

Yangın Sigortası ile ilgili olduğu anlaşılan ve metni bilinmeyen bu fetvanın dışında, Hayat Sigortası hakkında daha sonraki tarihlerde verilmiş iki Fetvanın metni bilinmektedir. Şimdi bu iki Fetva hakkında biraz bilgi verelim.

Union Sigorta Şirketi, (müslüman müşterilerinin de Hayat Sigortası yaptırmakta terreddüd etmemesini temin için) Sultan Ahmed'de Kapıağası Mahallesinde 3 numaralı hanede sakin Mahmud Celaleddin adında bir müşterisini, Hayat Sigortasının helal olup olmadığı hakkında bir fetva istihsal etmek için Şeyhülislam Kapısına sevketmiştir. 23 Teşrinievvel 1327 tarihini taşıyan Bab-ı Meşihata verilen istida ile altında "Fetva emini tarafından verilen fetvanın suretini buraya derç ediyoruz" şeklinde bir girişle ilk defa SİGORTA REHBERİ isimli anonim kitapta yayınlanan bu fetva metni, daha sonra Hukuk Profesörü sayın Hocam Bülent Davran tarafından, Mukayeseli Medeni Hukuk Dersleri eserinde de basılmış, son olarak da Hayreddin Karaman'ın çevirdiği "Banka ve Sigorta" isimli esere alınmıştır. Fetva ilgiliye 25 Zilkade 1329 tarihinde yani imzalanmasından üç gün sonra ita olunmuştur.

Bizim bu yazıda yayınladığımız fetvanın metni de yukarıda bahsedilenin aynıdır. Hatta başında "Mukaddema Mahmud Celaleddin"in başvurusundan da söz edilmektedir. Bu defa müşteriyi teşvik eden Şirketin The Consolidated Assurance Company Ltd. London olduğu anlaşılmaktadır. Dilekçe sahibi ise "Boğaziçinde Kandillide sakin Giritli Dava Vekili Hasan Rıfat"tır. Bu zatın Şirkete yazdığı mektup ile Fetva metninin fotokopisini burada yayınlıyoruz. Sanırım Sigortaya dair orijinal bir Fetva metninin (ki dilekçe altına dercedilmiştir) fotokopisi ilk defa yayınlanmaktadır. Eğer öyle ise bu yazıyı yazmakla ulaşmak istediğimiz amaç gerçekleşmiş olmaktadır.

Sözlerimize son vermeden ufak bir hususu daha belirtmeden geçemiyeceğiz. Acaba Fetvaya göre Hayat Sigortasının ancak Yabancı memlekette kain bir Şirketle yapılması halinde geçerli daha doğrusu meşru ve helal olacağı hükmünün gerekçesi nedir? Bunu eski bir Mısır Müftisinin açıklamalarından çıkarmaktayız:

Osmanlılar zamanında Anadoludan kendisine bu mevzuda bir Fetva sorulmuş, o da buna bir risale ile cevap vermiştir (Mısır, Nil Matbaası 1324/1906). Cevabın özeti şudur: "Bu (Sigorta) fâsid bir akittir, bunda sigorta şirketi veya yabancı sigortacı, İslama göre, borçlu olmadıkları birşeyi borçlanmaktadırlar. Netice itibariyle: Sigortacı, zayi olan malın bedelini İslam ülkesinde değil de yabancı ülkede verirse, müslümanın bunu alması helâldir. Çünkü bu bir Harbi'nin malını hıyanet ve zulüm olmaksızın, rızasiyle yabancı ülkede almaktan ibarettir, başka durumlarda almak helâl değildir..."

Eski Mısır Müftisinin bu fetvasına karşı, bugünki Arap Profesör bile isyan etmekte ve şöyle demektedir: "Merhumun, mevzuu ele alış ufku oldukça dardır".[14]

1906 yılındaki bu fetva veya fetva mahiyetindeki risalenin, İstanbuldaki Meşihat Dairesince bilindiği tahmin edilebilir. Bu yüzden, bugün için bize çok ters gelen bir şekilde, Sigortacının ya-

bancı memleketteki bir Şirket olması şartı konulmuştur. Yahutta mustakillen aynı sonuca varılmıştır.

Böyle bir dinî hükmü okuyacak Türk Sigorta Şirketleri Yöneticileri Cumhuriyetin laik bir Devlet olmasının kıymetini herhalde şu anda daha iyi hissedeceklerdir. Aksi halde bütün müslümanların Sigortalarını ancak Yabancı bir Şirket kanalıyla yaptırmaları gerekecekti.

[1] Esen, Bülent Nuri: Sigorta Bilgisi, Ankara, 1945, s.11 : Osmanlılarda Sigortanın Başlangıcı, (Türk Hukuk Tarihi Dergisi, Müdür: Fuad Köprülü, Ank. 1944 s.227)

[2] Akpınar, Turgut: Sigortanın İslam Dinine Aykırı olmadığı 1870 tarihli bir Fetva İle Halledilmişti: Cumhuriyet Gazetesi 21 Mayıs 1964

[3] Manes, Alfred: Handwörterbuch der Staatswissenschaften: "Versicherung" Hrsg. L.Elster, A. Weber, F. Wieser Bd. VIII. s.620-32 Jena, 1928 Principles and History (of) Insurance, in: Encyclop. of the Social Sciences VIII. c. 95 vd.

[4] Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara, 1959, s.53.

[5] Turan, Osman: Türiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, TTK Yy. Ankara 1958, s.126 vd. Selçuk Kervansarayları, TTK. Belleten 39, s.473 vd.

[6] Klengel, Horst: Zwischen Zelt und Palast, Leipzig, 1972, s.89.

[7] Esen: Osmanlılarda Sigortanın Başlangıcı, s.223 (Desjardins C.6.No 1290 dan naklen)

[8] Hamidullah, Muhammed: Modern İktisat ve İslam, İst. 1963 Yağmur Yy. 35 vd.

[9] Ez-Zerqa M.Ahmed: İslama Göre Banka ve Sigorta (Kollektif Eser) içinde Çev. Hayreddin Karaman, 2. Bası, İst. 1981, s. 153

[10] Esen: Sigorta Bilgisi, s.10

[11] Krüger Hılmar: Fetwa und Sıyar, Wiesbaden, 1978, s.49 Müellif burada, Snouck Hurgronje, Ignaz Goldziher, Schacht gibi en yetkili Orientalistlere atıfta bulunuyor.

[12] Ez-Zerqa, M. Ahmed: İslama Göre Sigorta s.160

[13] Ahmed Rasim: Osmanlı Tarihi (Meydan) İstanbul, 1966-67, s.362

[14] Ez-Zerqa: a.g.e., s.157 dipnot no:4

Yabancı Memleketteki Şirketlerde

Hayat Sigortası Yaptırmağa Cevaz Veren Fetva
Dilekçe tarihi (Müracaat-İstida): 29 Zilkade 1331 tarih ve Fetvahane-i Ali /3657 nolu İstida
2 Zilhicce 1331'de Fetva (cevap) veriliyor.

"Bu husus hakkında mukaddema *Mahmud Celaleddin mührünü havi 22 Teşrini evvel 1327 (Rumi) tarihli istidaya 22 Zilkade 1329 tarihinde havale buyrulan işbu arzuhal mütalaa olundu*:

Derunu arzuhalde muharrer akd-i mezkur dar-ı İslamda olmayıp da berveçhi meşruh, memaliki ecnebiyede kâin bir Sigorta Şirketi ile icra edildiği takdirde, Şirketi mezkure rızasiyle vereceği ziyadeyi yani maksudunaleyh sigorta bedeli ne miktar meblağ ise o meblağın gerek akidi mezbur ve gerek veresesi tarafından ahzı HELAL OLUR DEYU TAHRİR KILINMIŞTIR ol babda emr-ü ferman Hazreti menlehülemrindir.

Takdım ve itası: 2 Zilhicce 1331

Dersaadet'te mukim The Consolidated Assurance Company Ltd. London Kumpanyasının Şark Müdüri Umumisi Fritz (?) Cenaplarına

Efendim,

Hayatımı, müdüri umumisi bulunduğunuz The Consolidated.. İngiliz kumyanyasına sigorta ettirmem için memurlarınız tarafından vukubulan müracaatlar(ı) bugüne kedar neticesiz kalıp çünkü Şer'an mani olduğunu zannedilerek kendilerine karşı tarafımdan cevabı red vermiş idim. Hakikaten bir adam ailesinin saadeti halini düşünmek hali hayatında en mukaddes bir vazifesi olduğu tabii bulunduğundan şu hal hergün zihnimi işgal etmekte idi. Bu kere Fetvahane-i Aliyeden istihsal ettiğim ve leffen takdim kılınan Fetvayı Şerife üzerine Sigorta kumpanyası ile bir akid icra edersem manii şer'isi olmadığı hatta vefat etsem bile vereselerime irsen intikal eden sigorta mebaliği helal olduğunu, şer'an bir mahzur olmadığını kanaat hasıl ettiğim cihetle The Consolidated İngiliz Hayat Sigortasına bin lirayı Osmaniye mukabil ve 20 sene müddetle hayatımı sigorta ettirmek için memurlarınızdan birinin tarafıma gönderilmesi veyahut sizinle görüşüp lazımgelen akdi icra etmek üzere müsait zamanınızın lutfen iş'arı ile ihtiramatı mahsusamın kabulü rica olunur efendim.

21 Teşrinievvel 1329
Boğaziçinde Kandilli'de sakin Giritli Dava Vekili
Hasan Rıfat

Not: İşbu Fetvayı Şerifenin ve Hasan Rıfat Beyin mektubu asliyeleri The Consolidated.. İngiliz Hayat Sigorta Kumpanyasının yedinde mahfuzdur.

Hawaiili Bir Çiçek "Plumeria" 100 Yıldır Mersin'de

SEMİHİ VURAL

VATANI Hawai olduğu söylenen PLUMERIA ağacı ve çiçeği pek bilinmez bizde. Ama hepimiz görmüşüzdür, filmlerde, broşürlerde veya Gauguin'-in Hawai'li kızlar tablolarında. Yabancı gelmez gözümüze. İlkokulda bile görüp tanıdığımız ilk çiçek resimlerinden biri odur. Basit ve beş yapraklı, çok güzel kokar, ful'ü anımsatır kokusu. Güney sahillerimizi gezenler bitkiyi dış yapısından kauçuğa benzetirler. Kauçukla yeni dünya (malta eriği) arası bir ağaçtır görüntüde. Zaman zaman balkonlarda fıçılarda izlenir, bir sokak satıcısının arabası yanını süsler teneke kutuda. Bakarsınız bir bankanın bahçesinde ağaç olmuş.

Amerikan iç savaşı sırasında pamuk tarlalarının yakılıp yokedilmesi barut sıkıntısına yol açar. Barutun hammaddesi pamuktur. Bu nedenle insanlar belli iklim kuşağında yeni pamuk ekim alanları aramaya yönelirler.

Amerika'dan yola çıkan gezgin ve araştırmacılar yeni bölgeleri dolaşırlar. İşte ÇUKUROVA böyle keşfedilir.

Gemilerin uğrak yerlerinde, limanlarda ihtiyaç giderilir, erzak ve su alınır. Bu arada çeşitli bölgelerden hayvan ve bitkiler de alınır. Gerek ihtiyaçtan, gerek tutku ve sevgidendir, bu. Ya da anısıdır oranın. İşte bu gelenek hâlâ sürüyor. Tahiti'li kızların turist ve ziyaretçilerin boyunlarına taktığı çiçekler de, işte bu "PLUMERIA". Kimbilir, kaç kişi ne zorlu yolculuklarla taşımıştır bu çiçeği Anamur'a, Alanya'ya ya da Mersin'e.

Betonlaşan kentlerde yeşil alanlar ortadan kaldırılırken pek çok bitki ve hayvan türü de yok oluyor bu arada. Sayın Cengiz Bektaş'ın dediği gibi kedi bile kalmadı kentlerde. Peki bu kayboluşa seyirci mi kalalım? "Bir çiçekle yaz olmaz" misali. Zaten ilgi odağı sınırlı insanımız böyle bir konuyla ilgilenir mi? Kimlerle, hangi kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmalıyız?

Kuşlar, kaplumbağalar, saz horozu, kardelen için fırtınalar koparılabiliyor, Kelaynaklar kurtarılabiliyor veya korunabiliyor.

Neden olmasın?

Merhaba PLUMERIA!

Merhaba yeşil sever, ağaç sever çiçek sever halkım.

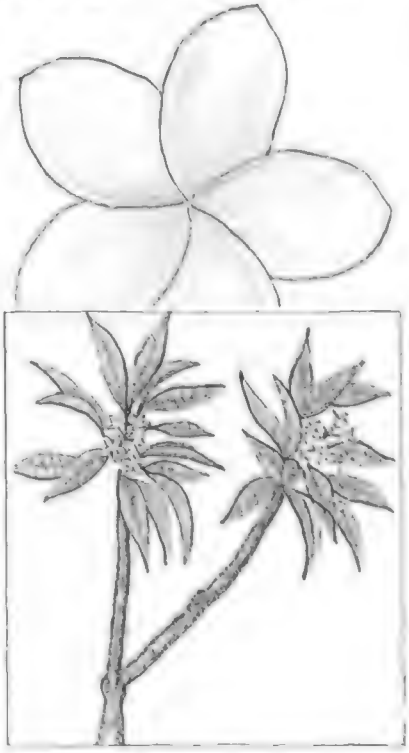

Frangıpanı-Plumeria

Dogbane ailesinden (Apocynaceae) Tropik Amerika'ya özgü yaklaşık 40 değişik bodur ağaççık ve odunsu bitkiye verilen genel isimdir. Bunlardan yedi türü çiçekli olup Plumeria grubunu oluşturur. Dört türü ise en yaygın biçimde üretilmektedir.

Plumeria Rubra denen Meksika ve Batı Hint Adaların (Amerika) da yetişen Frangipani'ye, genellikle güzel kokulu rubi çiçeklerinden dolayı "kırmızı yasemin" de denir.

Diğer türleri beyaz, sarı, pembe çiçek açarlar.

Orta Amerika'ya özgü bir bitki olmakla birlikte bütün tropik kuşakta yetişmektedir. Sürekli rüzgârlı ve keskin güneş alan ülkemiz güney sahillerinde, çok seyrek görülür.

İlk kez 100 yıl kadar önce pamuk tarımı için ÇUKUROVA'ya (Mersin'e) gelen Amerikalı misyonerlerin getirdiği sanılmaktadır. Anamur ve Mersin'-de büyük saksıda yetişen bitki toprakta uygun koşullarda 8-10 metre yüksekliğe kadar büyür.

Lateks cinsi (kauçuğumsu) bir sütü vardır.

Gövdesi odunumsu, dalları etli, yumuşak ve dekoratiftir.

Yaprakları büyük ve almaşıktır.

Parlak koyu yeşil yapraklarla ağacın orta kısmını açıkta bırakarak dalların uç kısımlarında kümeler halinde çiçekleri oluşur.

5 çenekli olan bu çiçekler mumlu bir görünüşte olup sap bağlantıları tüplüdür.

8 cm büyüklüğe erişebilirler.

Plumeria'nın özsuyu zehirlidir veya böyle olduğu söylenir.

Güzel kokulu sarı beyaz, pembe, kırmızı veya mor çiçekleri yıl boyu açabilir, ama genelde bitkinin yaprak döktüğü zamanda bol açarlar.

Bu dört türü en yaygın biçimde üretilmektedir. Baharda tepe çeliği alındığında kolaylıkla kök vermektedir.

Adını, Fransız botanikçisi Charles Plumier'den alan çiçek güzel kokusu nedeniyle de üretilmiş ve parfümeri sanayiinde kullanılmıştır.

KAYNAK:

Encyclopedia International
Encyclopedia Americana
Meydan Larousse

Numismat (Parabilimci) Cüneyt Ölçer (1925-1990)

TÜRKİYE'NİN ilk mühendislerinden Şefik Beyin torunu, ziraatçi ve nafıacı Burhanettin Beyin oğlu olan Cüneyt Ölçer, 1948'de İTÜ'nden Yüksek İnşaat Mühendisi çıktı. Karayolları Genel Müdürlüğü'nde ve başka kamu görevlerinde uzun yıllar çalıştı.

Bir "hobby" olarak para (sikke, daha sonraları kâğıt para da) koleksiyonları yapmaya başladı. Ömrünün sonuna kadar amatörlük heyecanını korumakla birlikte, alanında önemli bir uzman oldu. Beylikler ve Osmanlı sikkeleri hakkında yayınlar yaptı, ciddi katkılarda bulundu. İngiliz, Amerikan, Macar ve Romen Numismatik Dernekleri üyesi ve 1970'ten beri de Türk Numismatik Derneği Başkanı idi.

12 Eylül öncesinde, bir yıl kadar Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü görevinde bulunan Cüneyt Ölçer, dergimizin çıkışından itibaren yazarımız ve yakın dost-ağabeyimiz oldu.

Cüneyt Bey, bilinçli bir koleksiyoncu olduğu kadar, yaşamın tadını çıkarma konularında da gerçek bir *connaissevre*'dü.

İlk evliliğinden yetişkin bir oğlu ve kızı olan merhum, İbrahim Paşa Sarayı'ndaki Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nin müdiresi Dr. Nazan Ölçer'le evliydi. Kendisine rahmet, yakınlarına başsağlığı diliyoruz.

Tarih ve Toplum'da çıkan "Paralarla Tarih" yazıları:

- "Y.Bayezıd'ın Oğullarının Sikkeleri," Sayı 3 (Mart 1984), s.44-47.
- "II. Murad Dönemi Sikkeleri," Sayı 4 (Nisan 1984), s.13-16.
- "II. Mehmed Dönemi Sikkeleri," Sayı 5 (Mayıs 1984), s.13-17.
- "Ufak Değerli Osmanlı Kâğıt Paraları," Sayı 21 (Eylül 1985), s.46-56.

Cüneyt Ölçer'in ayrıca, 1976'da yayımlanmaya başlayan *Türk Numismatik Derneği Bülteni*'nde 40 makalesi; Orhan Şaik Gökyay, Robert Anhegger, İbrahim Artuk armağanlarında ve çeşitli dergilerde yazıları çıkmıştır.

CÜNEYT ÖLÇER'İN KİTAPLARI

1966 : Son altı Osmanlı padişahı zamanında İstanbul'da basılan gümüş paralar.
1967 : Bursa'da tarihî köprüler ve kurumun 1966 yılı çalışma raporu ile bilançosu (Kazım Baykal ile birlikte). Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, sayı 13.
1968 : Yıldırım Bayezıd'ın oğullarına ait akçe ve mangırlar.
1970 : Sultan Mahmud II zamanında darp edilen Osmanlı madeni paraları.
1972 : Sovyet Rusya Müzelerindeki (Moskova ve Leningrad) nadir Osmanlı madeni paraları.
Rare Ottoman coins at Soviet Russian Museums (Moskow and Leningrad).
1973 : Cumhuriyet Dönemi Türk kağıt paraları (2. baskı 1983). İş Bankası Yayınları.
1975 : Nakışlı Osmanlı mangırları.
1977 : Türk Nümismatik Derneği Yayınları, özel sayı no.1.
1978 : Sultan Abdülmecid devri Osmanlı madeni paraları.
Ottoman coinage during the reign of Sultan Abdülmecid Han.
1979 : Sultan Abdülaziz Han devri Osmanlı madeni paraları.
1982 : Karaman Oğulları Beyliği madeni paraları.
Coinage of the Karamanids.
1984 : Avrupa Müzelerinde nadir Osmanlı madeni paraları.
1985 : Aydın Oğulları Beyliği paraları.
1985 : Darphane Müzesi. Osmanlı madeni paraları kataloğu.
1986 : Sultan Murad V ve Sultan Abdülhamid II dönemi Osmanlı madeni paraları.
1987 : Sultan Mehmed Reşad ve Sultan Mehmed Vahdettin Dönemi Osmanlı madeni paraları.
1989 : Sultan Yavuz Selim Şah bin Bayezıd Han dönemi Osmanlı sikkeleri.
1989 : Osmanlı Bankası aracılığı ile yapılan Osmanlı Devleti borç anlaşmaları-Belgeler. Les Contrats des Dettes Publiques entre l'Etat Ottoman et la Banque Impériale Ottomane-Documents.
1989 : Osmanlı Bankası aracılığı ile yapılan Osmanlı Devleti borç anlaşmaları - Metinler. Les Contrats des Dettes Publiques entre l'Etat Ottoman et la Banque Impériale Ottomane - Textes.

Cüneyt Ölçer'in 1989'da yayımlanan son kitaplarından ikisi.

Jöntürkler'in erken bir bildirisi

II. Meşrutiyetin ilânından evvel II. Abdülhamid'e ve onun istibdad yönetimine karşı Paris'te fikrî mücadeleyi yürüten başlıca iki cemiyet vardır. Bunlar, Prens Sabahaddin'in "Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" ile Ahmet Rıza Bey'in "Terakki ve İttihat Cemiyeti"dir.

1907 yılında Paris'te ikincisi toplanan Jöntürk Kongresi ise, bu iki Cemiyetin yanısıra Ermeni Taşnaksutyon Cemiyeti ve diğer muhalif grupları bünyesinde toplayan önemli bir Kongredir[1]. Kongrenin toplanma önerisi kimi kaynaklara göre Terakki ve İttihat Cemiyeti'nden, bazı kaynaklara göre de Ermeni Taşnaksutyon Cemiyeti'nden gelmiştir.[2]

Kongrenin toplanacağı günlerde ortalıkta birtakım söylentilerin dolaştığı dikkati çeker. Bu söylentilerde padişahın ağır hasta olduğu ve bu sebepten dolayı da tahtın yasal vârisi olan Mehmet Reşat'ın yerine oğlu Burhaneddin'in geçirileceği yayılmaktadır[3]. Bunun üzerine, Terakki ve İttihat Cemiyeti, Kongreye kabul ettirmek üzere belirlediği esaslara, saltanatta veraset usûlünün değiştirilmemesi şeklinde bir isteği de dahil eder[4]. Cemiyet, aynı zamanda altı Avrupa Devleti'nin hükûmetlerine müracaat ederek veraset sisteminin değiştirilmesine izin verilmemesi gerektiğini bildirir[5].

İşte elimizdeki bildiri, söz konusu söylentilerin ve bu konuda Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin düşüncelerinin somut bir belgesidir[6].

[1] *Bu gruplardan bazıları şunlardır: Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi, Ahd-i Osmanî Cemiyeti, Hilâfet* Gazetesi yazı kurulu.
[2] Bkz. İ. A. Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jöntürkler*, s.234. 2. Y.Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*, C. I, S.388, 389. 3. S.Akşin, *Jöntürkler ve "İttihat ve Terakki"*, s.65.
[3] Y.A. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, s.246.
[4] Akşin, *a.g.e.* s.66.
[5] Petrosyan, *a.g.e.* s.247.
[6] Her ne kadar bildiride imza, işaret, cemiyet adı veya amblemi yoksa da, meseleye yalnızca "Terakki ve İttihat Cemiyeti"nin vâkıf olması, bu konuda ikinci Jöntürk Kongresi'nde kabul edilmesi amacıyla öne sürdüğü öneriler, bizi bu olasılığa yöneltmiştir.

USÛL-İ VERÂSET-İ SALTANAT'IN TEBDÎLİ MES'ELESİ VE MİLLET

USÛL-İ verâset-i saltanat'ın tebdîl olunacağı hakkında bir müddetden beri tevâtür eden efkârın sıhhatlerine inanılacak derecede ehemmiyet kesb ettikleri hissediliyor; zîrâ tebdîl-i verâset mes'elesinde bir manî-i şer'i olmadığına dair Şeyh-ül-İslâm'ın rivâyet olunan fetvâsı üzerine vâris-i saltanat olarak şehzâde Burhaneddin Efendi'nin intihâb edilmiş olduğu ve pederinin hastalığı esnasında vekâlet-i saltanat-ı seniyyeyi yeniden der-uhde edeceği işitilmektedir.

Devlet-i âliyye'nin ibtidâ-i teessüsünden beri bu mes'elede icmâ-i ümmet ittifâk-ı içtihad-ı ulema ile ittihâz edilmiş bulunan altıyüz senelik ahkâm-ı kanûniyyenin esas-ı meşruunu, "Bildiğimiz" Cemaleddin Efendi'nin "tebdîl-i usûl-i verâset-i saltanatta bir mânî-i şer'î yoktur" demiş olmasıyla hôd-ser-âne tahrîf ve tebdîle hiç kimsenin salâhiyyet-i kanûniyyesi olmadığı ve olamayacağı ne kadar bedîhî ise, ahkâm-ı şer'iyyede bir hakkın te'sisi veya ibtâli hükmü câiz olabilmek için eshâb-ı hukuk ve devâînin müdâfaa-i da'vâ hususundaki hürriyet-i kat'iyye-i şahsiyye ve fikriyyeleri şurut-u esâsiyyedendir. Binâenaleyh Şeyh-ül-İslâm Cemaleddin Efendi'nin bu bâbdaki "fetvâ-yı fikrî"si bir fetvâ-yı şer'î olamaz.

Bundan başka hayat-ı siyasî-i devletin ruhu makamındaki ahkâm-ı muazzele-i kanûniyye, arzu-yu şahsîye müstenid ve öyle her nâgeh-zuhûr bir hadnaşînâsın mel'âbe-i fikriyyesi hükmünde değil, belki heyet-i ictimâiyye-yi siyasîyyemizin doğrudan doğruya hayat-ı medeniyyesine aîd bir keyfiyyet sarîhan tabîiyye olduğu için milletin malıdır.

Millet, bir çok esbâb ve mütâlaâtın hüccet-i şer'iyye ve kanûniyyesiyle verâset-i saltanat kanununun tebdîline sâî efkâr-ı istibdâd-cûyâneye karşı mukavemet etmeye hazırlanıyor.

Esbâb ve mütâlaât-ı mezkûrenin başlıcaları şunlardır:

1. Verâset-i saltanat kanununun terakkiyât-ı medeniyye ile mütenâsiben ta'dîl veya tebdîlini mucib hakikî esbâb-ı mücbire-yi siyâsîyye olmadıkça millet, bu bâbdaki tasavvurât-ı fikriyyeyi indiyeyi devletin kavânîn-i esasiyyesine mugayeretinden nâşî muzırr ad eder, kabul etmez ve şiddet ile rededer.

2. Verâset-i saltanat kanununun ta'dîl veya tebdîlini mûcib esbâb-ı hakikiyye-i siyâsîyye zuhûr ettiği takdirde esbâb-ı mezkûrenin terakkiyât hâzırayı medeniyyeye göre tetkiki ile ona göre ittihâz olunacak ahkâm-ı kanûniyyenin lüzum veya adem-i lüzumunu tayin etmek hakkı millete, milletin meb'ûslarına râci bir hakk-ı sarîhdir.

3. Hîn-i hâcette şûrâ-yı devletin tebdîl-i verâset-i saltanat hususundaki mukarrerâtı ile mukarrerât-ı mezkûrenin isâbet ve lüzumunu izah ve ispat eden esbâb-ı siyâsîyyeyi Meclis-i Meb'ûsân tasdik etmedikçe mevki-i tatbike vaz' edilememeleri devletin kavânîn-i siyasiyyesi ilcââtındandır.

4. Devlet-i aliyye, ahkâm-ı siyâsiyyeyi düveliyyenin taht-ı tasdiklerinde bir hükûmet-i meşrûta-i medeniyyedir. Binâen-aleyh müzmin ve münten bir maraz-ı mühlike mübtelâ bulunan pâdişah-ı hâzırın müstebidâne geçen zaman-ı idaresindeki hükûmet-i mutlakayı kanun tanıyamaz ve tabiî bu müddet bir fâsıla-yı saltanat gibi addedilecektir.

5. Emrâz-ı intâniyyenin bilâ-istisna istihâlât-ı maraziyye-i dimâğiyyeyi intac ettiği bedîhiyyât-ı fenniye sırasında olduğu için Abdülhamid'in çoktandır emr-i idare-i hükûmette sıhhat-i tâmmei fikriyye ile hareket etmemekte bulunmuş olduğu tebeyyün etmiş bir hakikattir.

6. Tebdîl-i verâset mes'elesinde alâka-dâr menfaat ve pâdişah-ı alîl-i hâzırın saye-i himayesinde mütegallib bazı eşhas-ı sefilenin arzu-yu fikrî ve zâtîleri makasid-i gayr-ı meşruaya müstenid ve binâen-aleyh bil-hâssa bâdî-i endişedir.

7. Milletin hukuk-u siyâsiyye ve medeniyyesine rağmen otuz seneden beri devam eden idare-i mutlakanın seyyiât-ı kat'iyyesinden tevellüd eden muharebattan ve iğtişâşat-ı dahiliyyeden millet müteneffirdir. Vicdan-ı insaniyyet ve arzu-yu medeniyyete tamamen mugayir olan seyyiâtı ile usûl-i idare-i mutlakanın Abdülhamid'den sonra bekâ ve devamını istilzam ve te'mine sâî hâdimin istibdâdın efkâr-ı cinâyet-kârânesine millet iştirak edemez ve bu bâbdaki teşebbüsat-ı hafiyelerinden nâşi erbâb-ı i'tisâfî cezasız bırakamaz.

8. Milleti bu bâbda tedâbir-i mahsu-

اصول وراثت سلطنتك تبديلى مسئله سى

و

ملت

اصول وراثت سلطنتك تبديل اولنه جغى حقنده بر مدتدن برى تواتر ايدن افكارك صحتلرينه اينانيله جق درجه ده اهميت كسب ايتدكارى حس ايديليور ، زيرا . تبديل وراثت مسئله سنده بر مانع شرعى اولمديغنه دائر شيخ الاسلام مك روايت اولنان فتواسى اوزرينه وارث سلطنت اوله رق شهزاده برهان الدين افنديك انتخاب ايدلمش اولديغى وپدرينك خسته لغى اثناسنده وكالت سلطنت سنيه يى بكيدن در عهده ايده جكى ايشيدلمكده در .

دولت عليه نك ابتداى تأسسندن برى بو مسئله ده اجماع امت واتفاق اجتهاد علما ايله اتخاذ ايدلمش بولنان آلتى يوزسنه لك احكام قانونيه نك اساس مشروعتى . بالديكمز جمال الدين افنديك [illegible]

تبديل اصول وراثت سلطنتده بر مانع شرعى يوقدر [illegible] اولمسيله خودسرانه تحريف وتبديله هيچ كيمسه نك صلاحيت قانونيه سى اولمديغى واوله ميه جغى نه قدر بديهى ايسه احكام شرعيه ده بر حكمك تأسيسى ويا ابطالى حكمى جائز اوله بيلمك ايچون [illegible] حقوق ودولتك مداومهٔ دعوى خصوصنده كى حريت [illegible] وفكريه لرى شروط اساسيه دندر . بناءً عليه شيخ الاسلام جمال الدين [illegible] بو بابده كى فتواى فكرى [illegible] بر فتواى [illegible] اوله مز .

بوندن ايسه حيات [illegible] دولتك روحى [illegible] كى احكام معنويهٔ قانونيه ، آرزوى شخصى [illegible] ناشئسلك ماميهٔ فكريه سى [illegible] بلكه هيئت [illegible] مزلت طوغريدن طوغرى به حيات مدنيه [illegible] صريحهٔ [illegible] .

ملت ، بر چوق [illegible] حجت شرعيه وقانونيه سيله وراثت سلطنت قانونك تبديله ساعى افكار استبداد جويانه يه قرشى مقاومت ايتمكه حاضرليور .

اسباب ومطالعات مذكوره نك باشليجه لرى شونلردر :

١ — [illegible] دولتك ترقيات مدنيه ايله متناسباً تعديل وتبديلى موجب حقيقى اسباب سياسيه اولمديغنجه ملت ، بو بابده كى تصورات فكريهٔ عنديه يى دولتك قوانين اساسيه سنه مغاير تلقى [illegible] قبول ايتمز وشدت ايله رد ايدر .

٢ — وراثت سلطنت [illegible] تعديلى موجب اسباب حقيقيهٔ سياسيه ظهورا [illegible] اسباب مذكوره نك ترقيات حاضرهٔ مدنيه يه كوره تدقيق [illegible] اتخاذ اولنه جق احكام قانونيه نك لزوم ويا عدم لزومنى [illegible] حق ملته ، ملتك مبعوثلرينه راجع بر حق صريحدر .

٣ — [illegible] تبديل وراثت سلطنت خصوصنده كى مقرراتى ايله مقررات مذكوره نك اهميت ولزومنى [illegible] مبعوثان تصديق ايتمد كجه [illegible] قوانين اساسيه سى اجرا [illegible] .

٤ — [illegible] تحت تصديقلرنده [illegible] بر مرض مهلكه مبتلا [illegible] سنده كى حكومت [illegible] .

٥ — مرض [illegible] نك بلااستثناء اختلالات مرضيهٔ دماغيه يى [illegible] ولديغى ايچون عبد الحميدك چوقدندر امور ادارهٔ حكومتده صحت تامهٔ فكريه ايله حركت ايتمه مكده بولنمش اولديغى تعيين ايتمش بر حقيقتدر .

٦ — تبديل وراثت مسئله سنده علاقه دار منفعت وپادشاه

Şehid-i mazlum Midhat Paşa'yı iğfal ederek otuz sene evvel makam-ı saltanata geçen Abdülhamid, kabul ve tasdik ettiği kanûn-i esâsî'yi lağv etmenin çaresini daha o vakit düşünmüş ve kanûn-i esâside padişahın mukaddes ve gayr-i mes'ûl olduklarını tasrîh(e) muvaffak olmuştur. İşte kanundaki bu gayr-i mes'uliyyet-i şâhâne değil midir ki evvelâ hürriyet-perverân-ı millet sonra da hayat-ı vatan aleyhine teveccüh etti? Düvel-i muazzamadan ma'dûd olan devlet-i aliyyenin hazain-i servet-i tabiiyyesiyle Avrupa, Asya ve Afrika kıt'alarındaki memâlik-i münbîte ve vâsiasını kemal-i hürriyet ve saâdet ile işdeki hissiyat-ı istibdâd-vîrânesinin tarih-i milliyemizde bıraktığı dehşetengiz lehce-i zulûm ve ızdırab bizim için ne kadar müellim ve iğrenç ise tarih-i umumî-i medeniyyetde de o kadar çirkin ve o kadar menfur bir şâibe-i insaniyyetdir. Âlem-i medeniyyetin "Kızıl Pâdişah" lâkabıyla yâd ettiği bir müstebidin talih-i hayat-ı millîmizde otuz senedir îka etmediği felâket ve icad etmediği sefalet kalmamış iken, nihayet âkibet-i hayatına vâsıl olduğu bir esnada da hissiyât-i mütehevvire-i me'yûsânesiyle vatanımızı kül kömür etmeğe azm'ediyor! O vatan ki zaten perîşân-ı hâl içinde eski bir mezara dönmüş.

ha ittihâzına sevkeden sebep, tebdîli usûl-i verâset hakkında bir müddetden beri şâyi olan ve bütün Avrupa matbûâtını işgal eden rivâyet-i mükerrere-yi hükûmetin ne dahilde ne de haricdeki gazetelerde resmen tekzib etmeyişidir. Bu sükût keyfiyyeti iltîzam ettiğini gösteriyor.

MÜTÂLÂA-İ HUSUSİYYE

Devlet-i aliyye'nin otuz seneden beri ma'rûz bulunduğu ahvâl-i siyâsiyyenin te'sîrât-ı vahimesiyle pek meşgul bir vaziyette kaldığını millet biliyor. Abdülhamid'in meşhurâne gayz-ı efkâr için-

gal eden otuzdört milyon yiğidin otuz sene evvelki halleri ile onsekiz milyona tenezzül eden bugünkü perişanî-i hallerini düşünmekte ne tâkatsuz âlâm-ı fikriyye hissediliyor?

Ağlanacak bir hal değil midir ki Abdülhamid'in ibtida-î cülûsunda devlet-i aliyye'nin en güzel ve en büyük bir vilâyeti iken eyyam-ı ahire-i istibdadında devlet-i aliyyeden Gudan daha mühim bir vilâyeti nez' ve gasba çalışan bir devlet teessüs ve terakki etmiş bulunsun ve daha dünkü Tuna vilâyeti iken bugünkü Makedonya'yı elimizden almağa çalışan bir Bulgaristan, Avrupa'daki vilâyetlerimizi senelerce kanlı vukuât içinde bıraksın da biz hâlâ perişanî-i idaremizdeki sefâlet ve terakkisizliği hissetmiyor gibi görünelim?! Altıyüz senelik ihtimat ve mesai-i cansiperâne ile teessüs eden bir saltanatın hey'et-i muazzamasını otuz senelik hükûmeti esnasında yarı yarıya müzmahil ve perişan eden Abdülhamid'in ta Tuna boylarından Habeşistan'lara kadar darmadağın ettiği Bosna Hersek'ler, Teselya'lar, Girid'ler, Mısır ve Kıbrıs'lar gibi kıtaât-ı mühimmeyi vatandan ayırdığına mükâfâten olacak ki usûl-i verâsetimizin saltanatın tebdîlinde fırıldak çeviren erbâb-ı i'tisâf, izzet vicdan-i millet ve âhkam-ı kanûniyyeyi hiçlik mertebesinde tahkir ederek hakk-ı saltanatı Abdülhamid oğluna bağışlamağı azmetmiş! Elânayn ihtilâlleri, Arnavudluk isyanı, Makedonya'nın hali ortada dururken ne harîsane hayasızlık, ne bî-fütur cesarettir ki hiçbirinde bir endişe-i mes'uliyyet bile görülmüyor! Millet, bekâyı hayatından emin olmak ve henüz elde bulunan memâlik-i Osmâniyyeyi adaletsizlik, zulm ve sefâlet ve ızdırab yüzünden gayb etmemek için bu cesur alçakların meram-ı hıyânet-perverânesini aslından mahvetmek ve erbâb-ı cesareti cezalandırmak hususundaki tedabiri nazar-ı dikkate almağa mecburiyyet-i kat'iyye hissediyoruz!

Şuarâ Tezkirelerinin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar:

Divan Şairlerinin Meslekî Konumları

MUSTAFA İSEN

Adları bilinen üç bini aşkın Divan Şairinin meslek dağılımı istatistikleri, bu şiir türünün bir şehirli edebiyatı olduğunu doğruluyor. Bu şairlerin tamamına yakınının din bilgini ve kamu görevlileri olmasına karşılık, "ehl-i hiref"in çok düşük bir oranda kalması, Osmanlı toplumundaki uğraşların önem sıralamasını yansıtmaktadır.

BELLİ bir meslekte şöhret kazanmış kişilerle özellikle şairlerin biyografilerinden söz edip eserlerinden örnekler veren çalışmalar olarak tanımlanabilecek *Tezkire* türü, kendi dönemlerinin şair ve yazarlarını toplu ve müstakil olarak ele alan yegâne eserlerdir. Bir başka ifadeyle bu çalışmaların amaç ve fonksiyonu, sadece devrin şair ve yazarlarını tanıtmaktır.

Tezkireciler, eserlerine almaya değer gördükleri şairlerin resmî ve özel hayatları yanında, imkânlar ölçüsünde, ele alınan bu hayatın çeşitli ayrıntılarına inmeye çalışırlar.[1] İşte tezkirecilerin şairler üzerinde en çok durdukları yönlerden biri de onların meslekleridir. Hemen belirtmek gerekir ki şairin mesleğine dair verilen bilgi, çağının tezkireciye sağladığı haber imkânları, şaire zaman ve çevre olarak yakınlığı ile tezkirecinin bu konuya göstereceği alâka ile sınırlıdır. Bazı tezkirelerde bu durum, mesleğin kısaca söylenip geçilmesinden ibaretken, özellikle şairlerin toplumsal ve psikolojik yönlerine dair ayrıntılı bilgiler vermeyi seven Âşık Çelebi'de meslekle kişilik arasındaki uygunluk ya da çelişkiye kadar gider.[2]

Bu çalışma yukarıdaki ana başlık altında düşünülen bir dizi araştırmanın ikincisi olup[3] tezkirelerin verdikleri bilgilere dayanarak Divan şairlerini sosyal çevreleri, yani meslekî konumlarıyla ele alıp değerlendirmeyi amaçlamaktadır.[4]

Bilindiği gibi, tezkirelerin pek azı yayımlanmıştır. Tezkireleri değerlendirecek çalışmalar da çok yetersiz olduğu için Divan Edebiyatı'nın şair kadrosu bir takım tahminî sayılarla ifade edilmeye çalışılıyordu. Bibliyografyada sıralanan eserlerin değerlendirilmesinden elde edilen verilere göre Divan şairlerimizin sayısı *3182*'dir. A.Sırrı Levent tarafından tahminî olarak 3000 civarında verilen rakam,[5] tezkireler esas alındığında bizim verdiğimiz sayıya ulaşmaktadır. Tabiatıyla tezkirelere girememiş isimlerle bu sayı daha yukarılara doğru tırmanacaktır. Tezkirelerden edinilen bigilere göre şairlerin meslekî dağılımları alfabetik olarak şöyledir:

Alaybeyi	:	3
Aşçı	:	3
Âteşbâz	:	1
Attar	:	3
Ayakkabıcı	:	3
Beylerbeyi	:	14
Beylikçi	:	1
Bezzâz	:	2
Canbaz	:	1
Cerrâh	:	3
Çavuş	:	5
Çuhadarağası	:	1
Dânişment	:	63
Defterdâr	:	72
Demirci	:	1
Dividdâr	:	1
Elçi	:	8
Emîn	:	18
Esnaf	:	3
Hâcegân	:	85
Hakkâk	:	2
Hattat	:	63
Hekîm	:	21
Helvacı	:	2
Hoca	:	10
İmam-Hatib	:	45
Kadı	:	539
Kapdân-ı Deryâ	:	2
Kapıcıbaşı	:	10
Kasap	:	1
Kâtip	:	397
Kaymakam	:	19
Kazasker	:	50
Kazzâz	:	1
Kethüdâ	:	38
Kolağası	:	1
Mâbeyinci	:	1
Mahyacı	:	1
Marangoz	:	1

Mektupçu	:	38
Memur	:	24
Mesnevihân	:	7
Miftahağası	:	7
Miralay	:	2
Muarrif	:	1
Muhâsib	:	28
Mukâbeleci	:	1
Mukâtaacı	:	1
Musahhih	:	2
Musâhib	:	10
Mutasarrıf	:	5
Müderris	:	449
Müezzin	:	1
Müfettiş	:	7
Müftü	:	21
Mühürdâr	:	11
Müneccim	:	2
Müteferrika	:	3
Mütevellî	:	11
Müsteşâr	:	5
Nâib	:	5
Nakkaş	:	7
Na'thân	:	2
Neyzenbaşı	:	1
Nişancı	:	16
Odabaşı	:	1
Pâsbânbaşı	:	1
Padişah-şehzâde	:	18
Reîs	:	1
Reîsü'l-küttâb	:	17
Remmâl	:	1
Ressâm	:	2
Rûznâmeci	:	15
Sahhâf	:	6
Sancakbeyi	:	21
Saraç	:	1
Sarrî	:	2
Sekbanbaşı	:	1
Sikkezenbaşı	:	1
Silahdar	:	1
Silahşör	:	1
Sipahî	:	46
Subaşı	:	2
Şehnâmeci	:	2
Şekerci	:	2
Şeyh	:	160
Şeyhülislâm	:	31
Takkeci	:	5
Tavukçubaşı	:	1
Terzi	:	3
Teşrifatçı	:	3
Tüfekçibaşı	:	2
Türbedâr	:	2
Vâiz	:	12
Vakanüvis	:	17
Vâlî	:	10
Vekilharç	:	1
Vezîr	:	41
Yeniçeri	:	22
Yorgancı	:	1
Zâim	:	1

108

Bu tasnifi en çok şair ihtiva eden meslekler açısından ise şöyle sıralayabiliriz.

Kadı	: 539	% 16.9
Müderris	: 449	% 14.1
Kâtip	: 397	%12.5
Şeyh	: 160	% 5
Hâcegân	: 85	% 2.7
Defterdâr	: 72	% 2.3
Danişmend	: 63	% 2
Hattat	: 63	% 2
Kazasker	: 50	% 1.6
Sipahî	: 46	% 1.4
İmam-hatib	: 45	% 1.4
Vezir	: 41	% 1.3
Kethüdâ	: 38	% 1.2
Mektupçu	: 38	% 1.2
Tezkireci	: 38	% 1.2
Şeyhülislâm	: 31	% 1
Muhasebeci	: 28	% 0.9
Memur	: 24	% 0.8
Yeniçeri	: 22	% 0.7
Hekîm	: 21	% 0.7
Kaymakam	: 19	% 0.6
Emîn	: 18	% 0.6
Sancakbeyi	: 18	% 0.6
Reîsü'l-küttâb	: 17	% 0.5
Vakanüvis	: 17	% 0.5
Nişancı	: 16	% 0.5
Rûznâmeci	: 15	% 0.5
Beylerbeyi	: 14	% 0.4
Mühdâr	: 11	% 0.3
Mütevellî	: 11	% 0.3
Hoca	: 10	% 0.3
Kapıcıbaşı	: 10	% 0.3
Musâhib	: 10	% 0.3
Vâlî	: 10	% 0.3

Burada verilen tasnife dikkatle bakıldığında bazı mesleklerin birbirleriyle yakın ilişkiler içinde olduğu kolayca görülecektir. Örneğin kâtiplik mesleğini ele alalım; hâcegân, tezkireci, ve daha sonraki dönemlerde, Fatih'de karşımıza çıkan memur ifadesi. Veya danişmend, kadı, nâib, müderris tabirleri. Bunlar ve bunlara benzeyen başka bazı meslekler vardır ki onları daha geniş mânâda gruplandırmak, daha sonra yapılacak değerlendirmeler için gereklidir. Bunları, ilmiyye mensupları, saraya mensup olanlar, asker şairler, esnaf ve serbest meslek erbabı, din adamları ile şeyh ve dervişler gibi alt başlıklar halinde tasnif ettim. Hemen belirtmek gerekir ki, bu tasnifte karşılıklı tedâhüller ortaya çıkabilir. Bu gruplara dahil olanlar da şöyle sıralandılar:

İlmiyye Sınıfı	Toplam Sayı: 1147	Yüzdesi: % 36

Kadı
Naib
Kazasker
Şeyhülislâm
Danişmend
Müderris
Hoca

Bürokratlar:	Toplam Sayı: 892	Yüzdesi: % 28

Elçi
Emin
Kâtip
Hâcegân
Defterdâr
Vezîr
Kethüdâ
Mektupçu
Tezkireci
Muhasebeci
Memur
Kaymakam
Reîsü'l-küttâb
Vakanüvis
Rûznâmeci
Mühürdâr
Mütevelli
Kapıcıbaşı
Valî

Saray Mensupları:	Toplam Sayı: 60	Yüzdesi: 1.8

Padişah ve şehzâdeler
Beylikçi
Çavuş
Çuhadarağası
Kapıcıbaşı
Mâbeyinci
Miftahağası
Nişancı
Odabaşı
Tavukçubaşı
Teşrîfatçı
Tüfekçibaşı
Vekilharç
Mukâbeleci
Şehnâmeci

Askerler:	Toplam Sayı: 117	Yüzdesi: % 3.7

Alaybeyi
Beylerbeyi
Kapdan-ı Deryâ
Kolağası
Sancakbeyi
Sekbanbaşı
Silahdar
Silahşör
Sipahi
Subaşı
Yeniçeri
Müteferrika

Esnaf ve Serbest Meslek:	T.Sayı: 117	Yüzdesi: % 3. 7
Aşçı		
Âteşbâz		
Attar		
Ayakkabıcı		
Bezzâz		
Canbâz		
Cerrâh		
Demirci		
Hattat		
Helvacı		
Kasap		
Kazzâz		
Mahyacı		
Marangoz		
Remmâl		
Ressâm		
Sahhâf		
Saraç		
Sarraf		
Takkeci		
Terzi		
Tüccâr		
Yorgancı		
Din Adamları:	Toplam Sayı: 62	Yüzdesi: % 0.8
Muarrif		
Müezzin		
Müftü		
Na'thân		
Vâiz		
Şeyhlik ve Dervişlik:	Toplam Sayı: 182	Yüzdesi: % 5.7
Şeyh		
Mesnevîhân		
Türbedâr		
Neyzenbaşı		

Şunu hemen belirtmek istiyorum, verilen yüzdeler toplandığında başlangıçta söylenen 3182 şairin aşıldığı görülecektir. Bu şuradan kaynaklandı; bir şair daha önce ya da daha sonra başka bir göreve atanmış olabilir. Bu gibi durumlarda şairin yaptığı bütün görevler, ayrı ayrı fişlenip değerlendirildi. Daha açık anlatmak gerekirse Sehî'de danişmend olarak anılan şair, Latîfî'de müderris, Hasan Çelebi'de kadı, Riyâzî'de kazasker veya şeyhülislâm olarak karşımıza çıkabilir. Dolayısıyle bu şair, beş ayrı görevde değerlendirilmiş oldu. Aynı şeyleri başka mesleklerdeki şairlerin bir kısmı için de söyleyebiliriz.

Listemize yeniden dönecek olursak, kadılığın şair meslekleri içinde ilk sırayı aldığı görülecektir. Normal olarak yüksek öğrenimle ulaşılan kadılık, yargı işleri yanında belediyeye ait meselelerin de sorumluluğunu gerektiriyordu. Bu yüzden Osmanlılar döneminde yaygın mesleklerdendir. Ayrıca kadılık mesleği bu isimlerin bir kısmının yegâne mesleği olması yanında bazılarının birkaç görevinden biridir.

Kadılıktan sonra en çok görülen ikinci şair mesleği, müderrisliktir. Kadılıktan % 2 oranında daha az tercih edilen bu mesleğe girenlerin de daha önce veya daha sonra kadılığa ya da başka yüksek ilmiye mesleklerine atandıklarını belirtmek gerekir. Müderrislik de kadılık gibi yüksek öğrenim gerektiren mesleklerdendir.

Kadılık ve müderrisliğe yakın oranda tercih edilen üçüncü meslek ise kâtipliktir. % 12, yani kadılıktan % 4, müderrislikten % 2 daha az bir sayı. Bu mesleği seçenlerin bazıları tezkirelerde "küttâb" yahûd "ehl-i kalemdendür" gibi ifadelerle verilirken, bazan da kâtipliklerinin türü açıkça belirtilir: Hızâne-i âmire kâtipliği, berât kâtipliği, iskele kâtipliği, mukâtaât kâtipliği vb. gibi.[6] Bunların içinde en çok adı geçen divan kâtipliğidir. Benzer görevler olmasına rağmen tezkirecilik ve eminlikleri, ayrı başlıklar altında ele aldım.

Bu üç meslek dışında kalanlar, tabloda da görüldüğü gibi daima küçük sayılarla temsil edilmişlerdir. Bundan dolayıdır ki, ben, ikinci aşamada tek tek meslekler üzerinde değil, meslek grupları üzerinde duracağım. İlmiyye sınıfı, genel sayı içinde % 36'lık bir rakamla yine ilk sırayı almaktadır. Bu gruba giren şair sayısı ise 1147'dir. İkinci sırada 892 şair ve % 28'lik bir oranla bürokratlar sınıfı gelmektedir. Asker şairlerle, esnaf ve serbest meslek erbabı 117'şer şair ve % 3.7 ile üçüncü sırayı paylaşıyorlar. Bunları ise şeyh ve derviş şairler, onların ardından saray mensupları, alt sırada ise din görevlileri gelmektedir.

Bilindiği gibi Divan Edebiyatı, bir şehir edebiyatıdır. Dolayısıyle benzeri bütün edebiyatlarda görüldüğü gibi onun kaynakları da orta sınıflardır. İstatistik bilgiler çağdaş Avrupa'da da edebiyatçıların çoğunun orta sınıflardan geldiğini gösteriyor. Çiftçi çocuklarına eski İngiliz edebiyatında pek seyrek rastlanmaktadır.[7] Divan edebiyatının içinde gelişip büyüdüğü Osmanlı devletinde Batılı anlamda sınıflar bulunmadığı açıktır. Ama gene de soralım: Acaba sosyal çevre, sosyal ideolojiyi ve bu ideolojiye bağlılığı tayin eder mi? Bir başka şekilde soracak olursak Divan şiiri, bir saray şiiri midir? Eğer soruya cevabımız evet ise, şairin sosyal mevkiinin, ideolojisine ve sosyal sınıfına bağlılığında ne tür bir rol oynar? Yani Divan şairi, hizmetlerinde bulundukları kimselerin düşüncelerini ve zevklerini mi benimsemişlerdir?

Bu sorulara yeniden istatistik bilgilere dönerek cevap verelim. Divan Edebiyatı, tablolarda kolayca görülebileceği gibi toplumun hemen bütün kesimlerinden gelen temsilcilerden oluşmaktadır. Zikredilen 108 meslek, herhalde toplumda karşımıza çıkabilecek mesleklerin tamamına yakın bir sayıyı ifade etmektedir. Bu Divan şiirinin, toplumun, özellikle de şehir hayatının her kesiminden gelen kişilerle temsil edildiğinin göstergesidir. Dahası bu şairler arasında küçümsenmeyecek oranda esnaf şairler de bulunmaktadır. Yalnız şunu hiç unutmamak gerekir: Bu edebiyat, bir saray şiiri değilse de, Tanpınar'ın tabiriyle "büyük bir saray istiaresi etrafında dönmektedir."[8] Yani Divan şiiri, muayyen hayalleri, müşterek temleri, beyit estetiği üzerine kurulu yapısı, dili ve biraz oyun tarafıyla "her noktası bir birine cevap veren kapalı bir âlemin ifadesidir." Bu müşterek özelliklerinden dolayı hangi sosyal sınıftan gelirse gelsin, şair, derhal umumî havaya uymakta ve artık altı asır devam etmiş bu muhteşem koronun bir elemanı olmaktadır. Tanpınar'ın ifadesiyle "tek bir benliğin geniş zaman içinde konuşmasıdır."[9] Bu yüzdendir ki Divan şiirinde asıl başarı, orijinal konu ya da hayaller yanında söylenmişi daha güzel söyleme üzerine kurulmuştur. Bu yüzdendir ki, onda nazirecilik bir bünye zaruretidir. Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unu, Türk edebiyatında yazılan on beş'in üzerindeki *Leylâ vü Mecnun*'a üstün kılan bu özelliktir.

Tezkirelerde şairlerin mesleklerine dair verilen bilgiler arasında zaman zaman meslekle mahlâs arasındaki ilişkiye tezkirecilerin dikkatlerini de aşar nitelikte olduğu görülmektedir. Bu tasnifen sonra mesleklerin mahlâs seçimine önemli derecede etki ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bir kaç örnek vermek gerekirse pek çok hekîm şairin Şifâyî, yine pek çok kâtibin Kâtibî, şekercilerin Kandî mahlâsını kullandıklarını söyleyebiliriz.

Meseleye bir edebiyatçı gözüyle baktığımızda şöyle bir soru gelir aklımıza: Acaba mesleklerin şairin imaj dünyası, daha genel bir ifadeyle şiir dünyası üzerinde herhangi bir etkisi söz konusu mudur? Bu konuya tezkireciler dikkat etmiş ve aydınlatıcı bilgiler vermiş midir? Ya da örnek şiirlerle bu mesele-

ye değinmişler midir? Az raslanmakla birlikte bu konularla ilgili bilgiler zaman zaman karşımıza çıkar. Eski şiirimizde şekil ve konuca farklılık gösteren belli şekil ve türler, yani gazel, kaside, terci', terkîb, muammâ ve tarih düşürme üzerine güzel örnekler verenler hakkında tezkirecilerin bazan "gazel şairiydi, kaside ustasıydı usta tarihler yazardı" gibi değerlendirmeler yaparken bunda mesleğin payını sezdiren ifadelere raslarız. İşte bir örnek: Gelibolulu Âlî (1541-1600), Edirneli Emrî'nin (Ö.1575) hayatını imaretlerde muhasebecilik yaparak geçirdiğini ve zihninin sürekli hesap işiyle uğraşması yüzünden şiirlerinin lirizmden uzak olduğunu belirtir. Emrî, âşıkhane duygularını şiire dökmek yerine, mana oyunları ile zenginleştirilmiş muhayyel şiirler yazmaktadır. Divan şiirinde bu tarzın gidebileceği türler de kuşkusuz, muamma ve tarihti. Âlî onun bu yönü için "hayâl-engîz eş'ârda ve fenn-i muammiyât-ı nâmdârda kalmışdur. Mesnevî semtinden behredâr ve kasâîd-gûyluk tarîkında kâmkâr olamayup haddeng-i kemân-ı kemânını zemîn-i eşâr sermenziline salmışdur. Ve ol vâdîye karîb olmagla gâhî mumamiyât u târih üslûbunda dahi behresin almışdur"[10] diyor. Bu tür örnekler az olmakla birlikte, mesleğin şairin şiir dünyasını etkilemede rol oynadığını açıkça gösteriyor.

Sehî Tezkiresi'nden göstereceğim bir kaç örnek şiir, konuyu daha da pekiştirecek sanırım: Hayatını canbazlık yaparak kazanan Süvârî'nin elimizde iki beyiti var.

Halka-i zülfünde cân u dil muallaklar döner
Birbirine karşı oynar san iki canbâzdur[11]

Âşıkların sevgilinin saçına asılması mazmunu, Divan şiirinde çok raslanan bir benzetmedir. Ama bunu karşılıklı oynayan iki canbaza teşbih etme ile beyitte geçen "halka, muallâk, dönmek, oynamak ve bizzat canbaz" kelimesi, meslek etkisinin dışında ne ile açıklanabilir.

Yine Sehî'de, okçuluğuyla tanınan Garîbî'den söz edilirken verilen örnek beyite bakalım:

Tîr-i âhumdan sakın kim kâmetüm yây eyledün
Gâfil olma dostum tîr-i kemânumdan benüm

Beyitte geçen "tîr, yây, ve kemân" kelimeleriyle yapılan benzetmeleri, yine mesleğin getirdiği etkiyle izah etmek gerekecektir. Bunu tabiî karşılamak da gerekir. Zirâ, insan benzetmelerini gündelik hayatından seçmek zorundadır.

Toparlayacak olursak, istatistik bilgilerle sunduğumuz veriler, bize Divan şiiri kadrosunun, toplumun çeşitli kesimlerinden gelmekle birlikte daha çok orta sınıfça temsil edildiğini gösteriyor. Ama hemen her alanda gayet hâkim bir rengi olan Osmanlı medeniyeti, bu farklı kesimleri kendi tonu altında bütünleştirmiş ve şairlerin de benzer bir çizgide eserler vermelerine sebep olmuştur.

[1] *Türk Ansiklopedisi*, C.31, s.162.
[2] Harun Tolasa, *16. yüzyıl'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, İzmir, 1983, s.83.
[3] Mustafa İsen, "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar-1-Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış", *V. Milletlerarası Turkoloji Kongresi, Tebliğleri*, İst. 1985, s.145-152.
[4] Çalışma şu kaynakların taranmasıyla ortaya çıkmıştır: Abdurrahman Hıbrî, *Enîsü'l-müsâmirîn*, İ.Ü.Ktp. Ty. 451. Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, Millet Ktp. A. Emirî Târih, 774. Akif, *Mir'ât-ı Şi'r*, Âlî, Mustafa, *Künhü'l-ahbâr, Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, İnceleme-Metin (Doktora Tezi, Haz. Mustafa İsen) A.Ü.Araştırma Merkezi-Erzurum. Ali Şir Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, Topkapı S.Revan 808. Ârif Hikmet, *Tezkire*, Millet Ktp, A.Emirî Târih, 789. Âsım, *Zeyl-i Zübdetü'l-eş'âr*, İ.Ü., Ktp. Ty, 2401, Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-şuarâ*, İ.Ü. Ktp. Ty. 2406. Belîg İsmail, *Nuhbetü'l-âsâr li-zeyli Zübdetü'l-eşâr*, İ.Ü, Ktp. Ty. 1182.
Belig İsmail, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, Topkapı S.Hazine, 1877. Beyânî, *Tezkire*, Millet Ktp. A.Emirî Târih, 757. Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-i Mevleviyye*, Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi Eki 109. Fâizî, *Zübdetü'l-eşâr*, İst. 1269. Cüftî, *Teşrîfatü'ş-şuarâ*, İ.Ü. Ktp. Ty. 1533. Hasan Çelebi, *Tezkire* (Yay. İ. Kutluk), Ank. 1978-1981, 2C. Latîfî, *Tezkire*, Kayseri Raşid Efendi Ktp. 1160. Mûcib, *Tezkire*, İ.Ü. Ktp. Ty. 3914. Râmiz, *Âdâb-ı Zurefâ*, Millet Ktp. A. Emirî, Tarih, 762. Rıza, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp., 3724 Sâdikî, *Mecmaü'l-havâs*, İ.Ü. Ktp. Hâlis Efendi, 4085. Safâyî, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 2549. Sâlim, *Tezkire*, (A.İnce, Salim Tezkiresi, Yüksek Lisans Tezi), A.Ü.Araştırma Merkezi, Erzurum. Sehî, *Heşt-Behişt*, Sehi Bey, Tezkire (Yay. M.İsen), İst. 1980. Şefkat, *Tezkire*, Millet Ktp. A.Emirî Târih, 780 Yümnî, *Tezkire*, Millet Ktp. Târih,
[5] Harun Tolasa, *16. yüzyıl'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, İzmir, 1983, s.108
[6] R.Wellek-A.Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri* (çeviren A.Edip Uysal) Ank. 1983, s. 126
[7] A.Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1985, s.5.
[8] A.g.e., s.21
[9] *Künhü'l-ahbâr*, İ.Ü. Ktp. Ty 5959, 385 ab.
[10] Sehi Bey, *Tezkire*, İst. 1980, s.208
[11] A.g.e., s.201.

İletişim'den Yeni Çıktı

Belçika'nın yetiştirdiği en büyük tarihçi olan Henri Pirenne, "Ortaçağ Tarihi" konusunda dünyanın önde gelen otoritelerinden sayılmaktadır. Pirenne'nin yapıtları arasında özel bir yeri olan *Ortaçağ Kentleri*, Ortaçağ Batı Avrupası'nda ekonomik canlanma ve kent uygarlığının doğuşunu ele alırken; tüccar sınıfının oluşumu, toprak köleliğinin ortadan kalkışı, burjuvazinin doğuşu ve belediye kurumlarının ortaya çıkış sürecine ışık tutmaktadır. Pirenne'nin bu önemli çalışmasını, Şadan Karadeniz'in özenli çevirisiyle sunuyoruz.

İletişim Yayınları • Klodfarer Cad. İletişim Han Cağaloğlu 34400 İSTANBUL • Tel: 516 22 60 (3 Hat)

Cumhurbaşkanı'nın Tarafsızlığı Sorunuyla ilgili D.P. Dönemi Belgeleri

OSMAN DOĞRU

Cumhurbaşkanı'nın Partisi İçindeki Konumu:

1950 yılında yapılan seçimler Türkiye'deki parti sisteminin de temellerini atmış, sonuçta iki partili bir siyasal yapılanma oluşmuştur. Seçimlerde çoğunluk sisteminin uygulanması, iktidar partisinin daima büyük çoğunlukla meclisteki temsilini sağlamıştır. Bu oluşum, iktidar partisi içindeki radikal tavırlara karşı parti disiplininin kolaylıkla uygulanmasına olanak vermiştir, ama, parti içindeki bölünmeler küçümsenmemiştir. Parti içindeki bölünmenin bir sonucu olarak iktidar partisinin mecliste çoğunluğu yitirmesi sorunu, siyasal sistemin istikrarı bakımından kaygı verici bulunmuştur.

Bu dönemin iktidar partisi genel başkanı, parti içi dayanışma ve disiplini sağlamadaki güçlüğü, Cumhurbaşkanı'nın önüne bir sorun olarak getirmiş, bu sorunun çözümünde Cumhurbaşkanı'nın aktif katkısı beklenmiştir. Disiplin ve dayanışmayı sağlama sorununun çözümü, birlikte gözden geçirme ve tedbir alma usulüne bağlanmıştır.

İktidar partisi içindeki dengelerin kurulmasında önemli bir yer tutan hükümetin kuruluşu ve istifası ile hükümet üyelerinin atanması ve görevden alınması, Cumhurbaşkanı'nın bir ön iznini gerektirmiştir.

Kasım 1955'de Demokrat Parti Meclis grubu hükümeti kıyasıya eleştirmiştir. Başbakan bu olayı, hükümete karşı bir güvensizlik olarak nitelemiş, eleştirilerin odağında kendisinin yer aldığını görmüş ve kendisinin, dolayısıyla da hükümetin istifasını hazırlamıştır.

Ne var ki, Cumhurbaşkanı Başbakan'ın istifasını yerinde görmeyerek kabul etmemiştir. Parti içi gelişmeleri izleyen, hükümete yönelen eleştirileri ve eleştirenleri analiz eden Cumhurbaşkanı, Demokrat Parti Meclis grubu ile hükümet arasında bir uygun formülün bulunmasını sağlamıştır. Buna göre, tüm bakanların istifa etmelerine karşın Başbakan görevde kalmış, yeni hükümet üyeleri atanmıştır. Böylece Cumhurbaşkanı, güven yitiren bir Başbakana yeniden hükümet kurma görevi vermek yükümlülüğü ile karşılaşmamıştır.

Cumhurbaşkanı'nın Partilerarası Mücadeledeki Konumu:

Partilerarası iktidar mücadelesinde Cumhurbaşkanı'nın tavrının iki konu çevresinde geliştiği görülmektedir. Birincisi, milletvekilliği genel seçimleri; ikincisi özellikle iktidarın son dönemlerine doğru meydana gelen güvenlik olaylarına ilişkindir.

Seçimlerle ilgili olarak, erken seçim tarihinin ve koşullarının saptanması, bu süreçte, muhalefetin iktidar mücadelesine karşı alınacak önlemler, Cumhurbaşkanı'nın da gündemini oluşturan konular olmuştur.

Cumhurbaşkanı, seçimlerin zamanında yapılıp yapılmaması konusunda zemin yoklamasında bulunmuş, zamanında yapılacağına ilişkin beyanı yayınlanmıştır. Ancak bu beyan, Başbakan'ın itirazı ile karşılanmış, bu konuda parti kademelerinin de görüşünün alınması gerektiği belirtilmiştir. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı, iktidarı kendi partilerinin kazanması bakımından seçimleri öne almakla zamanında yapmak arasında bir fark olmadığı sonucuna varmıştır.

Aynı konu bu kez iktidarın son günlerinde yeniden gündeme gelmiştir. Seçimin zamanı ve koşulları hakkında Başbakan'ın halka söylevi ile basına söyledikleri arasındaki küçük fark, Cumhurbaşkanı tarafından not edilmiştir. Seçimlerin bir an önce yapılması görüşüne karşılık, Cumhurbaşkanı'nın kazanmaya müsait bir zeminde yapılmasına dair temkinli görüşü ağır basmış, Başbakan'ın duruma ikinci görüş lehine açıklık getirmesi istenmiştir.

Öte yandan partilerarası iktidar mücadelesinde, muhalefetin bir tebliğine karşı bir tebliği Cumhurbaşkanı'nın da uygun bulması gözetilmiştir. Yine bu mücadelede parti olarak alınacak tedbirlerin, Cumhurbaşkanı ile Başbakan tarafından birlikte düşünülmesi ve saptanması usulü yürütülmüştür.

İktidar döneminin son aylarında yoğunlaşan güvenlikle ilgili olaylara karşı önlem alınmasında Cumhurbaşkanı'nın etkinliği görülmüştür. Mart 1960'da Kayseri'de meydana gelen olaylara Cumhurbaşkanı tarafından konan teşhis kabul görmüştür. Cumhurbaşkanı'na göre olaylar, muhalefet partisinin siyasi tahrikinden kaynaklanan bir ayaklanma hareketidir. Bu harekete karşı, Başbakan'ın bir mücadele vasıtası, bir tedbir olarak gördüğü, durumu kamuoyuna anlatan bir tebliğin yayınlanması, Cumhurbaşkanı tarafından yeterli görülmemiştir. Cumhurbaşkanı'na göre daha etkin bir tedbir alınmalı, sıkıyönetim ilân edilmelidir.

Ne var ki, Cumhurbaşkanı sıkıyönetimi asayişin sağlanması için değil, siyasi nüfuzun ve zararlı propagandanın önlenmesi için düşünmektedir. Bunu da sağlayacak olan, sıkıyönetimin adli otoritesidir. Ancak bu otorite eli ile müsbet ve adil bir sonuca ulaşılabilecek, muhalefeti cesaretlendiren iç karışıklıklar etkin bir yaptırım ile önlenebilecektir. Oysa, Cumhurbaşkanı'na göre adli otorite istenilen sürat ve nitelikte çalışmamaktadır; öte yandan muhalif basın olayları tahrif etmektedir.

Cumhurbaşkanı'nın bu iki kuruma, adliyeye ve basına yönelttiği eleştiri, hükümet başkanında yankısını bulmuştur. Bu olayların hemen ardından, Nisan ayı ortasında ünlü Meclis Tahkikat Komisyon kurulmuştur. Başbakan Demokrat Parti Meclis grubunda bu komisyonunu kuruluşunu, Cumhurbaşkanı'nın basını ve Adliyeyi eleştirirken kullandığı gerekçeler, hatta sözcüklerle savunmuştur.

Tüm bunların gösterdiği ise şudur:

Cumhurbaşkanı uygulanan parti ve hükümet politikalarına kayıtsız kalmamış, aksine bu politikalara katılmış, zaman zaman yönlendirici bir tavır göstermiştir. Bunun da 1924 Anayasal sistemi içinde bulunabilecek basit bir nedeni vardır: Cumhurbaşkanı, yeniden seçilebilmek için, önce seçmenine karşı kendini siyasal bakımdan sorumlu hissetmiştir. Her ne kadar Anayasa Cumhurbaşkanı'nı sorumsuz olarak görmüş ise de, sorumluluk esası pratikte geçerli olmuştur. İşte bu nedenle Cumhurbaşkanı, kendisini seçen meclis çoğunluğunun korunmasını, bunun için de hükümet politikalarının başarısını gözetmiştir.

Yassıada yargılamalarında temel dava olan "Anayasayı ihlâl davası"nda Cumhurbaşkanı (1) numaralı sanık olarak yargılanmıştır. Bu davada Cumhurbaşkanı partilerarası mücadeledeki konumu ile kavranmıştır.

Anayasayı İhlâl Davasının Gerekçesine Göre:

"Cumhurbaşkanlığı makamı, partiler üstünde kalması ve tarafsızlığa riayet edilmesi icab eden en yüksek bir makamdır. Sakıt ve sabık Cumhurbaşkanı Celal Bayar, makamın bu icaplarına riayet etmemiş, bilakis bazen hükümet başkanı, bazen parti başkanı gibi hareket etmiş ve olayların içine girmiş, anamuhalefet partisini susturmayı, 'karınca gibi ayağının altında ezmeyi' ve dolayısıyla partisini murakebesiz bıraktırmayı bir gaye bilmiştir. Kanun yoluyla anayasa ağır şekilde muhtelif tarihlerde ihlal edildiği halde, Anayasa'nın 35. maddesindeki kanunların tekrar tetkikini sağlayan hükmünü, bu selahiyet zayıf da olsa, hiç tatbik etmemiştir."

"D.P. rumuzlu baston kendisine hediye edilmiş olsun, bu bastonla memleket dahilinde, kısa müddet için de olsa, gezmesinin tarafsızlığını bozacağını derpiş etmesi icab ederken bundan sakınmamış, bilakis partiler arasında bir ahenk kurulmasını hiç bir zaman arzu etmediği vakıalarla anlaşılmıştır."

Cumhurbaşkanı'na ilişkin mahkumiyet karar gerekçesi, yine aynı davada yargılanmakta olan bazı bakanların ve Meclis Başkanı'nın günlüklerine; bir avukatın, bir hukukçu profesörün, köşkteki bir muhafız Emniyet Başkomiserinin ifadelerine dayandırılmıştır.

Siyasal niteliği, Türk kamuoyunda yaygın kabul gören Yassıada yargılamaları içinde Cumhurbaşkanı'nın konumu, tarafsızlık ve partilerüstülük içinde düşünülmüştür. Ne var ki, bu düşüncenin Anayasal dayanakları gösterilememiştir. Çok partili demokratik parlamenter yaşamda Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığı varsayılmış ve hüküm bu varsayım üzerine kurulmuştur.

Burada sunulan belgeler, 1950-1960 döneminde Cumhurbaşkanı'nın iki tür ilişkideki konumu bakımından kavranmasına yardımcı olur:

(Riyaseticumhur Umumi Katipliğine-Florya)

Belge No: 1025
12.8.1955

Pek Muhterem Reisicumhurumuza,

Madde 1- İstanbul'dan Ankara'ya döndüğüm andan itibaren, maruf tabirince başımı kaşıyacak vaktim olmadı, desem caizdir. Geceli gündüzlü son derece yorucu mesai içinde günlerimiz geçti. Bunların neticesi olarak umumi efkara akseden taraflarını müşahede ve takip buyurmuşsunuzdur. Hadiselerin üzüntü verecek taraflarına mukabil müsbet ve muvaffakiyet ifade edenler çoktur. Hasıla ve neticeden memnunuz.

Madde 2- Muhalefetin seçimlere iştirak etmiyeceği hususunda, vaktiyle İstanbul'da iken Zatı Devletlerine maruzatta bulunmuş olduğumu derhatır buyuracaksınız. Kolayca takdir olunacağı gibi bu karar esas itibariyle Meclisi Umumi seçimlerinde kahharî [ezici] bir hezimete uğrayacaklarını iyice anlamış olmalarından ileri gelmektedir. Aynı zamanda bu karar ne derecelere kadar kötü hareket etmekte olduklarını ortaya koymaktadır.

Madde 3- İki muhalif partinin ne derecelere kadar şirretçe (kötü) bir mücadeleye girişmiş oldukları aşikar görülmektedir. Bazı hususlarda kat'i karar almış görünüyorlar. Bizim de bilmukabele gerek Hükümet gerek Parti olarak vaziyete kat'i teşhis koymamız ve neticelere varmamız lazımdır, kanaatındayız.

Madde 4- Bugün en mühim mesele, partimiz içinde tam tesanüdü temin etmektir. Parti içindeki tesanüdü bozucu hareketlerin umumi siyasi hayatımızı istikrarsızlığa ve binnetice perişanlığa götüreceği muhakkaktır. Memlekette her sahada nizamın muhafazası ve milli menfaatlerin korunması bakımından büyük bir vebal (günah, sorumluluk) ve mesuliyet Demokrat Parti iktidarının omuzlarındadır. Her zaman olduğu gibi serinkanlılıkla ve memleket uğruna hiç bir fedakarlıktan kaçınmayarak tarihi vazifemizi yapmakta devam edeceğiz.

Madde 5- Irak Kralı ve Veliahdı Hazretlerinin memleketimizde bulunmaları ve bugünlerde İzmir'e seyahatı ve onu müteakip memleketimizden ayrılmalarının mukarrer olması Zatı Devletlerinin şu sıralarda Ankara'da başımızda bulunmanıza mani teşkil ediyor. Ancak bir kaç gün sonra hadiseleri beraberce gözden geçirerek daha büyük bir emniyet ve huzuru kalple ve sarsılmaz bir iman ile vazifeye devamımız mümkün olacaktır.

Madde 6- Memleket dahilinde Zatı Devletleri ile birlikte yapmayı tasarladığımız seyahatı, Kral ve Veliahd Hazretlerinin avdetini müteakip kararlaştırmak münasip olacaktır.

Madde 7- Herhangi bir mesele hakkında ayrıca öğrenilmek istenilen noktalar varsa veya herhangi bir emir ve arzunuz mevcut ise iş'ar (yazı ile bildirme) buyurulmasını rica eder, en derin hürmetlerimle ellerinizden öperim.

Başvekil
Adnan Menderes

Başvekâlet Hususi Kalem Müdürlüğü 12.8.1955 tarih ve 285 sayılıdır.

12.8.1955 tarih ve 22,30 da, 13.8.1955 tarih ve 3,10 da alınan iki telgraf halindeki şifre 13.8.1955 tarih 4,30 da çözülmüştür.

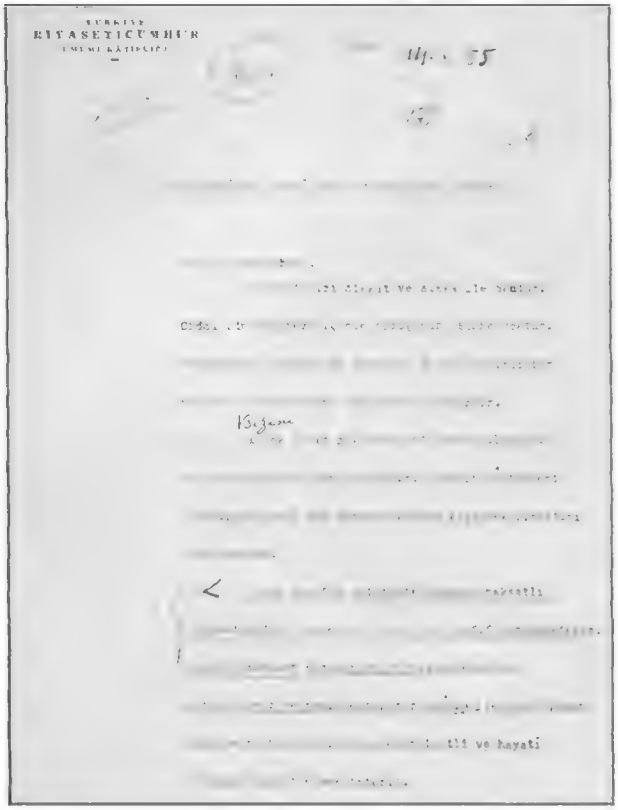

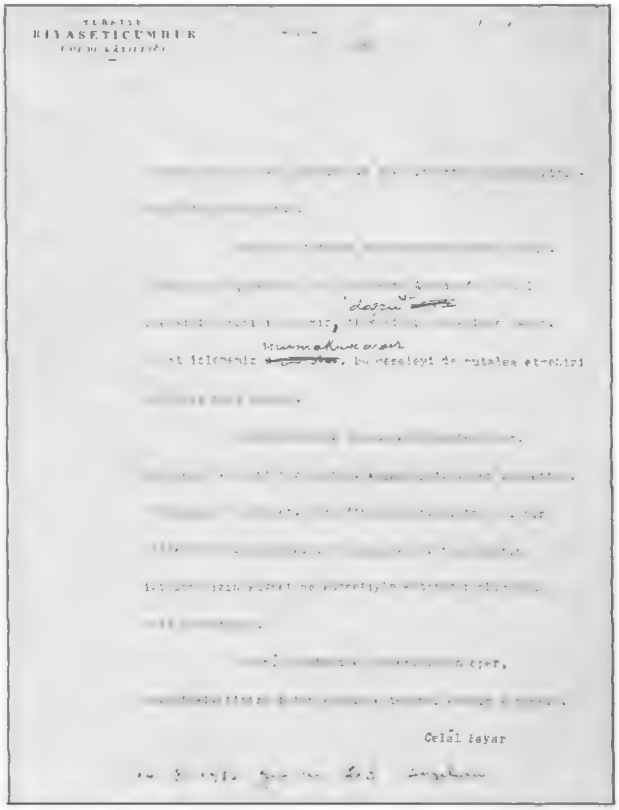

Belge No: 5126
24/25.11.1955

Pek Sayın Cumhurbaşkanımıza,

1- Seyahatimiz ve neticeleri çok iyi oldu. Yarından sonra Ankara'da olacağım. Bizzat tafsilatı ile arz ederim.

2- Memlekete gelir gelmez Grubumuzda cereyan eden münakaşaları öğrendim. Memleketi dışta temsil ederken ve memleket menfaatlarını korumak için uğraşırken üç günlük gaybubetime(başka yerde bulunma) dahi tahammül edemiyerek nezaket ve usul icaplarını dahi unutarak bu derece şiddetli bir münakaşanın grubumuzda yer almış olması Hükümetimizin Grubumuzu tatmin edememiş olduğunu, diğer tabir ile grubumuzun itimadını kaybetmiş olduğunun delilini teşkil eder.

3- Partimiz, İktidarımız, Memleketimiz içten ve dıştan bu derece hücum ve taarruzlara maruz iken Grubumuzda itimadı şüpheye düşürecek öylesine bir münakaşanın zuhur etmiş olması benim için, Partimizin dıştan ve Partimize karşı tevcih edilegelmekte olan son derece şiddetli ve kesif hücumları önlemek ve karşılamak şevkini kaybetmiş bulunuyor. Bütün husumetli cereyanların tesadüm (çarpışma) noktasında ve mihrakında (odak) ben bulunuyorum. Derin bir memleket sevgisi ile ve yüksek alicenap ve vatanperverane hislerinizin icabı himaye ve teşviklerinizle devam etmekte olan bunca üzüntü ve ızdıraplara artık tahammülüm kalmadı.

4- Bu his ve düşüncelerimi vazifemden af edilmek ricası ile yarın yazılı olarak huzurunuza takdim etmiş olacağım. Bugüne kadar hakkımda ibzal (esirgemeden bol bol verme) buyurmuş olduğunuz itimadı çok aşan muhabbetinizin meydunu (borçlusu) şükranı olarak Başvekillik vazifemden ayrılmaklığıma müsaadenizi ellerinizden öperek rica ederim.

Adnan Menderes

Sayın Adnan Menderes, Başvekil,

1- Bağdat'daki kıymetli muvaffakiyetinizden dolayı tebrik ve teşekkürümüzü bildirir, hoşgeldiniz derim.

2- Grup müzakereleri hakkındaki intibaınızın tam ve doğru malumata istinad etmediği kanaatındayım. Muhlis Ete ve Hamit Şevket müstesna olmak üzere, diğer hatipler, sizin de benim de daima şikayet ettiğimiz bir takım vakalar üzerinde durmuşlar, iktisadi siyasetimizin umumi gidişi hakkındaki mutabakatlarını bildirmişlerdir. İstizah teklifini ileri süren Hüseyin Ortakçı'nın hüviyetini de pek iyi bilirsiniz. Bu sebeple Hükümetin istifası asla bahis mevzuu olmamak icab eder.

3- Partinin umumi vaziyeti ciddi olmakla beraber, süratle alacağımız tedbirler sayesinde bunun da çaresini bulacağımızdan eminim.

4- Daha mesajınızı almadan evvel vaziyeti size etrafı ile izah için arkadaşımız Ethem Menderes'i yarın sabah hemen İstanbul'a göndermek kararını almıştım. Kendisi yarın size mülaki olacaktır.

5- Alacağımız tedbirleri kararlaştırmak üzere süratle Ankara'ya gelmenizi bekler, gözlerinizden öperim.

Reisicumhur
Celal Bayar

Not ettiren: Nöbetçi Yaveri Bnb. Ertuğrul Çokdeğer

Başvekalet Kalemi Mahsus Müdürü
Muzaffer Ersu'ya saat 2,45 de telefonla not ettirildi.

Belge No: 1022
Mart 1956

Sayın Reisicumhurumuza,

Milli Müdafaa Vekilinin asaleten tayini ve E.H. Umumiye Reisliği (Genelkurmay başkanlığı) meseleleri hakkında müsteşar vasıtasıyla emirlerinizi telakki ettim.

1- Şemi Ergin'in vekalete asaleten tayini hususunda daha evvel maruzatta bulunmuş ve Zatı Devletinizde bunun Vekiller Hey'etinde küçük bir değişiklik ile beraber yapılmasını ve Bay Şemi Ergin tayin olunurken Bay Samet Ağaoğlu'nun Devlet Vekili olarak İktisadi ve Mali Koordinasyon işlerini üzerine alması ve onun yerine de Sefi Kurtbek'in getirilmesi tensip buyurulmuştu.

Yine tensip buyuracak olursanız bunun Meclis açıldıkton sonra yapılması ygun olur kanaatindeyim. Mesele sadece Bay Şemi'nin asaleten tayini olsa idi bunun derhal ve hareketten evvel yapmak gayet kolay ve basit idi.

2- E.H.U. Reisliği meselesine gelince:

Orgeneral Baransel'in hariçte bir vazifeye tayini suretiyle yerine başka bir zatın getirilmesi keza tensip buyurulmuş ve Orgeneral'in hariçte bir vazifeye tayini hususu da tarafı Devletlerinden der'uhde buyurulmuştu. Hal böyle olunca her iki meselede seyahatimden evvel ne yapmamı tensip buyurursanız iş'ar buyurulmasını rica ederim.

3- Bay Hüsnü Barazi meselesinde de bir neticeye varılmasını düşünüyorduk. Ben kendisi ile irtibatın devam ettirilmesini temin edecek bir formülün veya tesviye [sonuca bağlama] şeklinin bulunmasına taraftarım. Kendisi iki gün içinde memleketine dönmeyi arzu ettiğinden, buradan müsbet olarak ayrılmasını ehemmiyetli sayarım. Binaenaleyh tensip buyurulduğu takdirde Hariciye, Dahiliye ve Milli Müdafaa Vekilleri ile Milli Emniyet Hizmeti Reisini davet buyurarak, meselenin tarafı Devletlerince hal buyurulmasını ve kendisi ile avdetinden evvel bir temasın yapılmasını lüzumiu görmekteyim.

Bu üç mesele hakkında ve ayrıca Pakistan seyahatim münasebetiyle de her hangi bir emir ve arzularınız var ise iş'arına intizaren [bekleme] ellerinizden öperim.

Başvekil
Adnan Menderes

Belge No: 1021
12 Haziran 1957, saat: 10.15
İstanbul'dan telefonla

Sayın Reisicumhurumuza,

1- İç siyasette mücadelelerin sıklet merkezini adeta yaklaşmış bulunan umumi seçimlerin hangi tarihte yapılacağı meselesi teşkil ediyor. Daha önceden seçimlerin öne alınabileceği hususu zımni veya sarîh ortaya atılmış olmasından dolayı vaziyeti hiç de kendi lehlerine görmeyen muhalefet partileri bir takım gösteriş ve nutuklara rağmen telâş içindedirler. Seçimler öne alınsa da, vaktinde yapılsa da, neticesi inşallah elbette partimizin lehine olacaktır. Seçimlerin zamanında yapılacağı veya öne alınması meselesi, hakikatte siyasi mücadeleler üzerinde büyük bir tesire haizdir. Muhalefetin, ölçüsüz hücumları ve rejim buhranı mevcut olduğu iddiaları, velhasıl bütün siyaset boğuşmalarının seçimlerin yapılacağı tarihe göre ayarlanması bir emri tabiîdir.

Ancak türlü sebepler memleket için ve bizim için seçimlerin bir müddet öne alınmasını icap ettirir. Bilhassa dış politikada ve dış münasebetlerimizde seçimleri büyük bir ekseriyetle kazanıp bir takım tereddütleri, sahte iddiaları, tereddütlü vaziyetleri bertaraf etmek ve yeni bir kuvvetle memleketin iç ve dış meselelerini tanzim etmek imkanını elde edebilmek, üzerinde ehemmiyetle durulacak bir meseledir.

2- Seçimlerin yaz sonunda veya sonbaharda yapılması bu itibarla hayırlı ve faydalı görünmektedir. Ancak hem aramızda görüşmek ve arkadaşlarla da istişarede bulunmak hem de önümüzdeki bir ay içindeki inkişafları yakından takip etmek lüzumu vardır. Hatta bu hususta mebus arkadaşlarla, parti teşkilat ve kademeleri ile de pek açık olmamak şartıyla temaslara başlamış bulunmaktayım.

3- Bu sabah gazetelerde Zatı Devletlerinin seçimlerin zamanında yapılacağı hususunda kat'i ifadeli bir beyanları intişar etti. Evvela bu beyanatın gazetelerde görüldüğü şekilde olup olmadığı hususu tabiatıyle ilk tereddüt mevzuunu teşkil eder. Binaenaleyh bu pek mühim meselede uzunca düşünüp tetkik ettikten ve görüştükten sonra neticeye varılmak üzere, şayet bu beyanat kat'i ifadeli değil ise mevzuun henüz katileşmediğini işrabedecek [içerme] bir izah ve tefsirin tensip buyurulduğu takdirde, tarafı devletlerinden yapılmasını istirham ederim.

4- Şu anda serd ve beyanı müşkül ve fakat şifahen arz ve izah edeceğim diğer mucip sebepler de mevcuttur. Bu mülahazalarımı ve onların neticesi olan istirhamımı bütün mucip sebepleriyle ve etrafı ile takdir buyuracağınızdan eminim.

5- Derin tazimlerimle arz ederim.

Adnan Menderes

Belge No: 1020
12 Haziran 1957

Sayın Adnan Menderes

Başvekil

Bugünkü Mesajınızı tayyareye binmek üzere iken aldım.

1- Ben de seyahatimi bahis mevzuu ettiğiniz mesele hakkında sağlam bir kanaat edinmek için yapmaya karar vermiştim.

2- Ziyaret ettiğim muhitlerdeki müşahedelerim bana seçimleri öne almakta veya zamanında yapmakta seçimi kazanmak bakımdan bir fark olmayacağı intibaını verdi. Umumi efkar lehimize görünmektedir ve iktidarı tutmaktadır.

3- Şu halde meseleyi buyurduğunuz gibi arkadaşlarımızla rahatça mütalaa etmek pek ala mümkündür.

4- Gazetelerde okuduğunuz bana ait beyanat doğru değildir. Ne öne alınması ve ne de zamanında yapılması için kat'i beyanatta bulunmadım. Yazıları, ekseriyetle olduğu gibi sansasyonel havadis vermek heveslerinin veya yanlış anlayışlarının mahsulüdür.

5- Bu sabah ziyaretime gelen İzmir'li gazete sahiplerine doğrusunu yazmalarını söylemiştim. Anadolu Ajansına da söyleyeceğim. Konya yolu ile Cuma günü Ankara'da bulunmak istiyorum. Gözlerinizden öperim.

Reisicumhur
Celal Bayar

Belge No: 4177
3.11.1957

Pek Sayın Cumhurbaşkanımıza,

Büyük Millet Meclisinin 15 günlük tatil kararı alması üzerine, sanki memleketin mukadderatına vazilyet bir ikinci Büyük Millet Meclisi, sanki bir ikinci karargâh gibi, Halk Partisi Meclisi bir beyanname neşrediyor ve bu tebliğinde Büyük Millet Meclisinin kararına hücum ediyor. Yüksek malumlarıdır ki, Büyük Millet Meclisi muhalefet gruplarını da ihtiva eder. Ekseriyetle verdiği kararlarla onları da ilzam eder ve Türk Milletinin yegâne ve hakikî mümessili sıfatıyla millî iradenin kaynağını teşkil eder.

Bütün bu hakikatlerden mütegafil görünerek şimdiye kadar takip ettikleri ve bilhassa son zamanlarda şiddet ve vuzuh verdikleri yıkıcı faaliyetlerine devam eden Halk Partisi Muhalefetinin işi büsbütün azıtmak niyetinde olduğunu aşikar olarak görmemek mümkün değildir. Böyle bir demokrasi anlayışı dünyanın hiç bir tarafında görülmemiştir. Takip olunan gaye memleketi anarşiye götürmektir, tatbik edilen usuller yıkıcı ve ihtilalci usullerdir.

Seçimlerde Halk Partisi tarafından icra edilmiş olan şiddetli tazyik ve memlekette yaymış bulundukları umumi tedhiş havası nazara alındığı takdirde Halk Partisinin bugün almakta olduğu vaziyet ve hususiyle bahis mevzu Parti tebliği üzerinde ehemmiyetle durmanın, tedbir almak gibi bir siyasi ve idari ihtiyaçtan ziyade bir vatanpervertik vazifesi haline gelmiş bulunduğunu Yüksek Makamlarına arzetmek isterim.

Uzun senelerdir memlekette devam edegelmekte olan son derece şiddetli ve heyecanlı siyasi mücadelelerin milletimizin asabı üzerinde ehemmiyetli surette tesir ve tahripler ika ettiğinde şüphe yoktur. Seçimlerden sonra biz bu son derece tehlikeli gidişin önüne geçemeyecek olursak Partimiz ve iktidarımız için değil, fakat memleket için şayanı teessür neticelerle karşılaşmak mevkiinde kalacağımızdan haklı olarak endişe ediyorum.

Bütün bu mülahazalarla, Grup Reisimiz Hayrettin Erkmen'den telefonla rica ettim. Grup İdare Heyeti toplanarak Halk Partisi Meclisinden, yani diğer karargâhdan yayınlanmış bulunan tebliğe Grubumuz adına İdare Heyeti sıfatıyla bir tebliğ yayınlamak lüzumunu kendisine söyledim. Grup İdare Heyetini toplayıp böyle bir tebliğ hazırlayacaklar. Dahiliye ve Adliye Vekâleti Vekili ile beraber Hayrettin Erkmen bu şifreyi yazmakta olduğum anda Adliye Vekaletinde meseleyi görüşmektedirler. Bilahare de Grup İdare Heyetini toplayıp meseleyi tezekkür ederek bahis mevzuu tebliği kaleme almaya çalışacaklardır. Bu maruzatım ile meselelerin ciddiyetini yüksek makamınıza iblağ (ulaştırma) etmiş bulunuyorum. Ayrıca maksadım Zatı Devletlerinden icap eden yüksek alâka ve arkadaşları davetle arzettiğim meseleler ve bir tebliğ neşri hususu emir ve teyid buyurulursa çok yerinde olacaktır, kanaatindeyim.

Vaziyeti olduğu gibi bütün ehemmiyeti ile ve arzetmekte olduğu bütün tehlikeli ihtimallerle derpiş (göz önünde tutmak) ve mütalaa etmememizin çok muhataralı (zarar) neticeler vereceğini düşünüyorum.

Cevap ve irşadlarınıza intizarda bulunduğumu en derin tazimlerimle arzederim.

Başvekil

Belge No: 1038
2 Eylül 1959

Pek Sayın Reisicumhurumuz,

1- Lutuf buyrulan mesajlarına arzı teşekkür ederim.
2- İki üç gün evvel, Akşam gazetesinde Aziz Nesin'in yazdığı bir fıkra üzerine tarafı Devletlerinden nazarı dikkatimiz çekilmişti. Temasa geçildi, hüsniyet gösterdi ve bundan böyle yazmıyacaklarına söz verdi.

Malumat hususlu için hürmetlerimle arzederim.

Adnan Menderes

Belge No: 204
28 Mart 1960, saat 03.15

Sayın Adnan Menderes

Başvekil-İstanbul

Yeşilhisar vak'ası üzerinde durdum. Kayseri meb'uslarını ve Dahiliye Vekilini dinledim. Hadise, emsali gibi, doğrudan doğruya C.H.P.'nin siyasi tahrikinden ibarettir. Şimdiye kadar kangren halinde devam eden mahud [bilinen] Gaziantep mes'elesinin bir eşidir.

Binlerce kişinin hükümeti temsil eden resmi memurlara, yani Devlet otoritesine karşı aşiret zihniyetini temsil eden bir kıyamı [ayaklanma] harekettir.

Bana ifade edilenler arasında şayanı dikkat olan ayrıca bazı mes'eleler vardır. Bunları Zatı Devletlerine de bildirdiklerinden emin olduğum için tafsilata girişmiyeceğim. Yalnız ehemmiyetli olan ikisine işaret etmek istiyorum. Bunlardan birisi İnönü'ye atfen söylenen söz ve harekettir. Demek ki, bu yolda yapılan propaganda ve tahrikler memlekete yapılmakta ve bazı bedbaht vatandaşların zihninde yer bulmaktadır.

İkincisi, geçenlerde nümayiş şeklinde istifa eden Albay Bahri Yazır ve arkadaşı aynı makuleden [kategori] müstafi bir kaymakamın sözleridir. Bunlar, Devletin istiklalinin mahvolduğu ve kadın ve çocuklarımızın Amerikalıların kucağında namuslarının berbat edildiği ve memlekette Devlet otoritesinin Amerikalılara intikal ettiği tarzındaki konuşmalardır. Ayrıca bugün Keskin'de C.H.P.'nin bir kongresindeki konuşma mevzuu da nazarı dikkatimi çekmiştir. Vatan cephesinin bugünkü nüshasında intişar eden bu konuşmanın Albaykinin bir eşi olduğundan şüphe etmemekteyim. Bütün bunlara karşı bizim aldığımız tedbir, onların sözle hücumlarına mukabil bizim de sözle müdafaamızdır. Buna ise artık halk alışmış görünmektedir. Bundan başka, şimdiye kadar Gaziantep mes'elesi, Rıhtım hadisesi ve buna benzer Adliyeye intikal eden davaların hiç birisi neticelenmemiştir. Bu da cür'etin artmasına başlıca vesile teşkil etmektedir. Adliye işlemiyor;matbuat hadiseleri tahrif ediyor, karşımızdakiler mutedidir [aşırı zulüm yapan]. Lafla mukabele etmek istiyoruz. Bence, şimdi içinde bulunduğumuz bu vaziyet mes'elelerimizi halle kafi değildir. Daha kat'i kararlar almak zarureti karşısında olduğumuzu görüyorum. Yarın elli mebus-ile buhran içerisinde ve heyecan içinde bulunan bu mıntıkaya, yani Kayseri'ye gideceklerdir. Bunun, bugünkü şartlar içinde neticesi ne olacaktır? Bu da teemmüle [etraflıca düşünme] şayandır.

Düşündüm; size ilk tedbir olarak, Yeşilhisar'ın veya Kayseri vilayetinde, şimdilik idarei Örfiye ilanını teklif ede-

ceğim. Kanaatimce bu güne kadar, askeri mahkemelerde mes'eleleri layıkıyla idrak edip muvaffakıyet göstermediler. Onun için şimdilik, diyorum. Fakat burada idarei Örfiye teşkili halinde müspet ve adil bir netice elde etmek imkanı var mıdır? Çünkü müspet ve adil bir netice alınamadığı takdirde işler daha fena bir mecraya dökülecektir. Bunu tetkik etmek ve öğrenmek için Milli Müdafaa Vekili arkadaşımla görüştüm. Ordu kumandanını buraya davete karar verdik. Onunla bizzat konuşacak ve ondan sonra kat'i teklifimizi Zatı Devletlerine bildireceğim.

Muhabbetle gözlerinizden öperim.

Reisicumhur
Celal Bayar

Not: Bu suret sabık Başvekil'in odasından ve kasasından zuhur eden Arap harflerle yazılmış ve imzasız bulunan aslının aynıdır.

Belge No: 203
28 Mart 1960, saat 08.50

Sayın Celal Bayar,

Reisicumhur-Ankara

Yeşilhisar hadisesi ve buna benzer diğer hadiseler, C.H.P.'nin bir ihtilal teşebbüsü, hiç değilse, hadise ve kargaşalık çıkarmak gayretini sarih olarak göstermektedir. Bunlar, haddizatında, memleket nam ve hesabına elem verici olmakla beraber, iktidarı ve umumi efkarı C.H.P.'nin maksat ve hareketleri hakkında vuzuha götürecek ve tenvir edecek mahiyettedir.

Gönderilen mesajı, mevzuu şayanı teessür olmakla beraber memnuniyetle aldım. Zatı Devletlerinin bu yakın ve ciddi alakayı göstermeniz ve hadiseleri tıpkı şahsen benim kanaatıma uygun olarak mütalaa ve ifade buyurmanız bir taraftan beni cidden memnun etti. Esasen Yeşilhisar hadisesini öğrendiğimden itibaren büyük bir hassasiyet ve dikkatle vaz'iyeti takip etmekteyim. Hatta düğün gecesi, şayet ayağımdan mustarip olmasaydım, C.H.P.'nin katibi Umumisinin tebliğini öğrendikten sonra ve C.H.P. Heyetinin Yeşilhisar'a gönderilmesinin takarrür etmesi üzerine, gece de olsa, bizzat kendim tayyare ile hadise mahalline gitmeyi çok arzu ederdim. Şayet bu mümkün olsaydı, mes'eleyi kökünden halledecek tedbirleri şimdiye kadar bulmuş ve hal yoluna girmiş olurdu. Halbuki o gece üç vekil arkadaşın vak'a mahalline hareket etmeleri hususunu da derpiş etmekte olduğumu Zatı Devletlerine iblâğ ve bir neticeye varılmasını arzettiğim halde, maalesef anlaşılıyor ki, Adliye Vekili arkadaşın ve diğer bazı rüfekanın [arkadaşlar] mes'eleyi büyültmek ve adli netice alamamak mülahazasıyla böyle bir hareketi münasip görmedikleri neticesi ile karşılaştık.

Şu ana kadar bizim aldığımız tedbirleri pasif mahiyette olmuş ve alel'ade usuller çerçevesi içinde bir müdafaa hareketi halinde kalmıştır. Hatta bu mevzuda hükümetçe hiç bir tedbir alınmamış olduğu da iddia olunabilir. Sadece Radyo Gazetesinde vaziyeti umumi efkara şimdiye kadar görülebilenlerden çok daha çık olarak, ihtilal ve kıyama teşebbüs hareketleri karşısında bulunduğumuz etrafıyla açıklanmış oldu. Bunun dahi hemen ve atiyen tedbir almak arzusunda olduğumuzu açıklayacak mahiyette bulunmasından başka, yeni hareket ve tedbirlerimize mesnet teşkil edecek bir açıklama olarak da ehemmiyetli sayılması icabeder.

Dün Mazlum Kayalar arkadaşımız hadise mahallinden gelip, beni orada olan bitenler hakkında etrafıyle tenvir etmesi üzerine, meseleler üzerinde tedbirsiz kalmış olduğumuz hakikatı nazarımda bir defa daha sabit oldu. Bunun üzerinedir ki, Dahiliye Vekili arkadaşımla gece müteaddit konuşmalarımız oldu. Bu konuşmalarda kendisine telkin etmek istediğim fikir şu idi: Kayseri Vilayet makamından evvelki gün yapılan tebliğ Yeşilhisar'da cereyan eden hadiseleri aksettirecek mahiyette olmamıştır ve Yeşilhisar hadisesi bu tebliğin çerçevesini çok aşan bir ciddiyet ve vehamet arzetmektedir.

Umumi efkardan hakikatları gizlemek, ancak karşı tarafı daha da teşvik eder. Sonra, umumi efkardan bir noktayı dahi gizlemek hakkımız değildir. Türk Milleti, bir Balkan komitesi haline getirilmiş bulunan C.H.P.'nin kötü niyet ve hareketleri hakkında, etrafıyla ve vakit geçirilmeden tenvir edilmelidir.

İşte bu maksatla, Dahiliye Vekilinden oraya gönderilen Heyetin avdeti münasebetiyle ve şimdiye kadar elde edilmiş neticeleri bularak hemen ikinci bir tebliğ neşrini istedim. Bu tebliğde bin kişi civarında bir Halkçının hükümet konağını basmak ve Savcıyı döğmek veya öldürmek teşebbüsüne geçtiklerinin ve bu asi kitlenin hükümet konağına girmelerinin bir tesadüf eseri denilecek şekilde zorla önlenmiş olduğunu ve Yeşilhisar'da bir müddet nizamın tamamıyla muhtel olarak anarşinin hakim olduğunu ve bu arada bir takım elim hadiseler cereyan etmiş olduğunu tebliğe derç etmenin lüzumuna işaret ettim. Bir defa bu tebliğ neşredilmekle üç günden beri kaybedilmiş olan tedbir alma müddet ve imkanlarını tekrar ele geçirmek ve mes'eleyi arz ettiğim görüş ve ölçülerle yeni baştan ele almaya şürû [başlama] etmenin lüzumu bu suretle de tezahür eder kanaatındayım. Yapılacak böyle bir tebliğ üzerine ve bu tebliği tavzihan ve mümkün olursa alınacak tedbirlere de işaret edilmek suretiyle Yeşilhisar hadiseleri ve buna benzer teşebbüsler hakkında daha sarih ve daha açık neşriyata başlamak ve devam etmenin tedbirlerden biri telakki edilmek değerini taşımakta olduğuna kaniim.

Örfi idare ilan etmek bir tedbir olarak benim de ilk andan itibaren zihnimdedir. Ancak yine irat buyurulan mülahazalar sebebiyle ben de tereddüt içinde kaldım. Hülasa tedbir alınmak, harekete geçilmek, mes'eleyi yeni baştan ele almak ve memleketi bu gibi mezbuhane [boğazlanır gibi] olduğu kadar tehlikeli veya son derece zararlı tahrik ve kıyama teşvik teşebbüslerinden behemehal ve kat'i surette korunmanın yolu bulunmak icab eder, kanaatındayım. Şu anda buradaki Vekil arkadaşlarımdan Mazlum Kayalar'ı çağırdım, vaziyeti bir defa daha gözden geçireceğiz. Dahiliye Vekili arkadaşımı telefonla aradım; şimdi görüşeceğim. Zatı Devletlerinin de mesajlarında ifade buyurulmuş olan mütalaalar ve görüşler dairesinde, orada, mes'ul ve alakalı arkadaşlarla hemen, yani Dahiliye Vekili, Milli Müdafaa Vekili ve tensip buyurulduğu takdirde hadise mahalline giden Cemal Göktan, Jandarma Umum Kumandanlığı Kurmay Başkanı ve Adliye Vekaleti Müsteşarı gibi zevatla da mes'ele hakkında tetkikat yapılması ve icapların emir buyurulmasını bilhassa rica ederim. Her şeyden evvel bilhassa Adliye Vekiline mes'elenin ehemmiyetini telkin etmek ve derhal tedbir alınması ve harekete geçilmesi hakkında ikna edilmeleri zaruri görülüyor.

Şimdi burada varacağımız neticeleri hemen arza müsariat edeceğim. Zatı Devletlerinin de emir ve iş'arlarına anbean intizarda olduğumu tazimlerimle arzederim.

Başvekil
Adnan Menderes

Not: Bu suret sabık Başvekilin odasından ve kasasından zuhur eden arap harflerle yazılmış ve imzasız bulunan aslının aynıdır.

Belge No: 205
30.3.1960, saat: 21.20

Pek Sayın Cumhurbaşkanımıza,

1- Dahiliye Vekili arkadaşımızdan vaziyet hakkındaki görüş ve mütalaa-i Devletlerini etrafı ile öğrenmiş ve hadiselerin Ankara'da cereyan tarzını kendisinden uzun uzun dinlemiş bulunuyorum.

2- Derhal arzedeyim ki hadiselerin üzerimde bıraktığı intibalar ve tedbir olarak düşünebildiklerim ile Zatı Devletlerine atfen Dahiliye Vekili arkadaşımın bana anlattıkları arasında şayanı hayret bir mutabakat mevcuttur.

3- Örfi İdare ilanı tedbirlerden biridir. Vakit geçmiş olmasına rağmen, yeni bazı inkişaflar için bu tedbir vaziyet için iltifata şayan görünür. Hatta Örfi İdare mahkemelerinde müsbet neticeler tam olarak alınmamak ihtimali karşısında bile bu tedbirlerin yine de tesir ve kıymeti olduğuna kaniim. Esasen tedbirin alınması ile yani Örfi İdarenin ilanı ile mahkeme neticelerinin alınması arasında geçecek zaman içinde vukua gelecek türlü inkişaflar, bu tedbirin diğer tedbirler ile takviye etmek veyahut bunun yerine başka tedbirler vazetmek imkanı zaten alınması da kıymetlendirilecektir.

4- İşte bu mütalaalar iledir ki, Ordu müfettişi paşayı bugün sabahtan itibaren takip ettik. Şu anda kendisi ile görüşebildik. Yarın akşam Ankara'da olacağını söyledi. Tabiatıyla Zatı Devletlerine neticeyi arzetmek için mülaki olacaktır.

5- Paşadan bir cümle ile edindiğimiz malumata göre ciheti askeriyeyi idare ile sıkı mesai fikrinde bulunması bir tedbir olarak münasip edeceğine paşa Zatı Devletlerine arzedecektir.

6- Örfi İdarenin vaz'ı asayişi temin maksadına matuf olmayıp fikrimce daha ziyade manevi asayiş ve siyasi tesirleri bakımından mühimdir. Ordu müfettişi yine zannıma göre asayişin muhafazası, onun böyle bir tedbire lüzum olup olmadığı, daha ziyade, ciheti üzerinde durmaktadır. Mes'ele böyle alınınca tabiatıyla Örfi idare tedbirine lüzum olmadığı neticesine varılır.

7- Asayişin muhafazası endişesi ile hareket etmek ve onu temin etmiş olmakla pasif tedbir almak ve müdafaada kalmak manasına gelir. Halbuki memleket asayişi oldukça ağır bir darbe yemiş bulunuyor.

8- Mesele böylece kabul olununca, yani müdafaada da ve pasif kalınmak yolu kabul olunduğu takdirde iş Adliyece alınacak neticeye kalır. Bu bahisle iki nokta ehemmiyetle üzerinde durulmaya değer.

I- İşe el koyan Adliye cihazı davayı şahsi hakaretler veya tecavüzler zaviyesinden alıp müsbet halde tecavüzün hükümet kuvvetlerine gelip dayanmış olduğuna ve bir ayaklanma mahiyetinde bulunduğunu her nasılsa adli otorite her zaman olduğu gibi maalesef kavrayamamıştır.

II- İkinci nokta ise, meselenin idari tahkikatta bir müddet için devamı ile bazı neticeler almak mümkünse (idiyse) (de) anında adalete intikal ettirilmek suretiyle tahkikatın kısa netice vermiş olmasına sebep verilmiş bulunmasıdır.

9- İşte maruz bu iki nokta adli takibattan bir netice zuhur etmiyeceği kanaati ile bizleri şimdiden endişelendirmek icabeder.

10- Binaenaleyh Zatı Devletlerine mülaki olduğumda bu meseleleri kendisi ile görüşmek ve yanlış bir mebdeden hareket etmekte ise onu tashih ettirmek imkanının henüz mevcut bulunduğunu arzetmek isterim.

Seçimler hakkındaki mütalaayı Devletlerini de Sayın Gedik'ten öğrenmiş olduğumu istidraden arzedeyim. Bu hususta da isabet buyurulduğuna kaniim.

11- Dün, bugün, Bayram olduğu için, belki yarın da mücadeleye bir ara vermiş gibiyiz. Ancak hemen başlamak ve mücadeleyi şiddetle devam ettirmek, atiyen ceryanı hale göre vukuu melhuz [düşünülebilen] hadiseler karşısında vaziyete hakim olmak bakımından son derece ehemmiyetli sayılmak icabeder. Seçim sathı mailinde önümüzü en küçük teferruatına kadar iyiden iyiye görebilmek, melhuz olanı, hatta gayri melhuzu iyice istikşaf etmek mevkiindeyiz. Tıpkı Zatı Devletleri gibi işi oluruna bağlamak kararında olmadığımı arzeder, hürmetle ellerinizden öperim.

Başvekil

Belge No: 205
30.3.1960, saat: 23.30

Sayın Başvekil Adnan Menderes,

Mesajınızı şimdi okudum. Verdiğiniz malumata teşekkür ederim. Tamamıyla mutabıkım. Malum zatın yarın akşam Ankara'ya döneceğini ben de biliyordum. Hangi mütalaa ve mülhaza ile avdet ederse etsin, kendisini tenvir eder, kararı biz işin icabına göre veririz. Ben esasen alacağımız tedbirin maddi asayişten ziyade muzır propagandalara karşı olacağını ve bir çok yerler için buna lüzum olduğunu düşündüğümüzü ve ayrıca da işler sür'at isterken Adliyenin içinde bulduğu ataleti bertaraf etmek istediğimizi kendisine söylemiştim. Yarın akşam görüştükten sonra esas fikrimi Zatı Devletlerine arzederim. Muhabbetle gözlerinden öperim.

Celal Bayar

Fotokopilerinde arap harfleriyle yazılı notlar bulunan vesikaların yeni harflere çevrilmesi tarafından ve katip Necla Budak'a dikte ettirilmek suretiyle yazdırılmıştır. 15.9.1960

Katip
Necla Budak

5. No.lu Y.
Soruşturma
K. Üyesi
Fahri Ar

Belge No: 4176
31.3.1960, saat: 21.00

Çok Sayın Başvekil Adnan Menderes,

Orgeneral şimdi geldi. Görüştük. Netice olarak dün akşam söylediğim gibi, tafsilatını size mülaki olduğum zaman anlatırım. Vereceğiniz karara intizar edecektir. Umumi meselelerimiz hakkında sizinle görüşmek istiyorum. Eğer sıhhi durumunuz hemen buraya gelmeye müsait değilse ben yarın sabah erkenden karayolu ile oraya geleceğim. Gözlerinizden öperim kardeşim.

Celal Bayar

Belge No: 1033
16 Mayıs 1960, Ankara

Sayın Başvekil Adnan Menderes,

1- İzmir seyahatiniz başarılı ve akisleri, beklediğimiz gibi çok feyizli olmuştur.

2- Kıymetli nutkunuzun bir yerinde aynen "Bütün bunlara karşı iktidarımızın tutumu ise bu arızaları sür'atle bertaraf ederek seçimlere gitmek ve millet iradesiyle davaları halletmek yoludur", diyorsunuz. Arızaları bertaraf ettikten sonra tutulacak yol şüphesiz buyurduğunuz istikamettir.

3- Bugünkü Hürriyet gazetesinde ise yabancı ajans ve gazete muhabirlerinin "Bu hadiseler hakkında ne düşünüyorsunuz?" sualine karşı size atfen yazdıkları cevabî beyanatta, "bütün bunları bir kenara bırakarak mümkün olduğu kadar çabuk seçimlere gideceğiz", kaydı vardır. Muhabirler herhalde aradaki farkı anlamamış olacaklardır.

4- Muhabbetle gözlerinizden öper, başarılarınızın devamını dilerim kardeşim.

Reisicumhur
Celal Bayar

Belge No: 1032
16.5.1960, saat: 00,50

Pek Sayın Reisicumhurumuza,

Ecnebi gazeteciler ile görüşmemi nakleden Hürriyet gazetesinde bana atfen, bunların hepsini bir tarafa bırakarak süratle seçime gideceğiz, şeklinde bir ifade yazılmış olduğunu göndermek lûtfunda bulunduğunuz mesajın 3. maddesinde mevzuu üzerine dikkatimi çekmek arzu buyurduğunuz anlaşılıyor.

Pek haklı olarak anlatmak istediğiniz gibi benim sözlerimin anlaşılmasında bir yanlışlık olmuştur.

Şüphe yok ki, hakiki maksat ve düşüncelerim, o gün söylemiş olduğum nutukta olanlardır ve maksadım bu arızaları bertaraf ettikten sonra seçime gitmek istiyoruz, cümlesinin ifade ettiği mânâya tam tetabuk eder. Bunun biraz daha tavzihi icabederse, bu olan hadiselerin hesabı görüldükten sonra, zemin ve vasat salim bir hale getirildikten sonra derhal seçime gideceğiz, şeklinde anlamak icabeder.

Bu ciheti yarın bu şekilde Matbuat Umum Müdürüne tavzih ettireceğimi tazimlerimle arzederim.

Adnan Menderes

İletişim'den Yeni Çıktı

(...) Bizim edebiyatımızda, belli bir çağın arka odalarını, harlı kor parçalarını görüntüleyen kitapların hemen hemen yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Bunların içinde hiç kuşku yok, Refik Ahmet Sevengil'in *İstanbul Nasıl Eğleniyordu* (1927) adlı kitabı başı çeker. (...) Sevengil'in kitabı neşeli paytondur. Yazar, ilk kalabalıklaşmanın ve eğlence odaklarının Haliç kıyılarında kırıtmaya başladığını açıklamakla girişir. İstanbullulara ilk kahveyi içirttikten sonra da Sultan Süleyman çağındaki ünlü yosmaları, sarhoşların baskınlarına uğrayan kadınlar hamamını anlatır. Bu panoramik gezi sırasında, ilk tütünün İstanbul'a ne zaman geldiğinden açıldığı gibi, Kâğıthane âlemleri de savsaklanmaz. Bir sürü fırdolayından sonra ise kitabın ağırlık noktası meddahlar, ortaoyunculara ve de tiyatroculara kaydırılır ki, bu bölümlerde şeker-şerbet edilenler de bize ilerdeki günlerin Sevengil'ini, 5 ciltlik *Türk Tiyatrosu* yazarını muştular. (...) *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*'yu bugünkü dile *Sami Önal* kazandırmıştır. Bunu yaparken de aslına bağlı kalmaya büyük bir dikkat göstermiş, anlatımın akıcılığına ise hiçbir biçimde gölge düşürmemiştir.

Salâh Birsel

İletişim Yayınları • Klodfarer Cad. İletişim Han Cağaloğlu 34400 İSTANBUL • Tel: 516 22 60 (3 Hat)

19. yüzyılda iktisat kitapları

"TANZİMAT fermanı"nın ilânından sonra iktisadî fikir hareketleri, özellikle 1863 yılından itibaren, Osmanlı Türkleri arasında kendini göstermeye başlamıştır.

Bir taraftan gazetelerle *Mecmua-i Fünun* gibi dergilerde ekonomi üzerinde makelelere bol bol rastlanırken; diğer taraftan da çeviri ve te'lif yapıtlar da okuyucuya sunuluyordu.

Bu kitaplar yayın tarihleri bakımından şöyle sıralanabilir.

İlm-i tedbir-i menzil	Çeviren: Sahak ef. 1851
İlm-i emvâl-i milliye	Yazan: Mehmed Şerif 1863
Ekonomi fenn-i idare	Çeviren: Mehmet Midhat 1869
İlm-i tedbir-i servet	Çeviren: Ahmed Hilmi 1869
Ekonomi politik	Yazan: Ahmed Midhat 1874
Sevdâ'i sa'y ve amel	Yazan: Ahmed Midhat 1878
Teşrîk-i mesâi ve tefrîk-i mesâi	Yazan: Sakızlı Ohannes Paşa 1879
Mebâhis-i ilm-i servet	Yazan Nuri 1881-1882
İlm-i servet	Münif Paşa'nın takrirlerini kitap haline getiren: Mahmud Esat 1884
İlm-i servet	Yazan: Ahmet İhsan 1885
Hal'ul ukad	Yazan: Ahmet Midhat 24.12.1889'dan itibaren yayınlanan (8) mektup
Defter-i muktesid	Yazan: Süleyman Sudi 1891
İktisat yahut ilm-i servet	Yazan: Akyiğit Musa 1896
İlm-i servet veyahut iktisat	Yazan: Akyiğit Musa 1897
İlm-i iktisat	Yazan: Mehmed Câvid 1897

Yapıtların Ana Karakteri

Yukarıda isimleri saptanan yapıtların yayın tarihlerine dikkat etmek gerekir. Bu takdirde görülecektir ki, ikinci sırada yer alan Mehmed Şerif Bey'in "Emvâl-i millîye"siyle Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın ekonomik görüşleri daha bilimsel bir biçimde anlatılmaktadır. [Bkz. *Tarih ve Toplum*, sayı:71, Kasım 1989]

Bu derslerde doğrudan değilse de, ekonomik ve sosyal konuların kazanmış olduğu içerikleri yönünden, M. Sadık Rıfat Paşa'nın, bizce temelini atmış olduğu "kılıncın ikiz kardeşi kalemin kuvveti" ile kamuoyu ve onun temsilcisi "Millet Meclisi" fikri olgunlaşmaktadır. [Bkz. *Tarih-Toplum*, Sayı:60, Aralık 1988] Hele Alman İktisatçısı (Hobner)den çevrilen bir yapıtın bu olgunlaşmada bir hayli etkili olduğunu düşünebiliriz.

Hobner'den Aynı Yıl İçersinde İki Çeviri

1. Alman İktisatçısı Hobner'in, Fransızcaya "Halka dair ekonomi politik küçük kitabı" ismiyle çevrilen yapıtını "Şurây-ı askerî" memurlarından Ahmed Midhat Bey 1869 yılında Türkçeye kazandırmıştır. Çevirmen bu işi yapmakla güttüğü amacı kendisine ait olan önsözünde şöyle belirtmektedir:

"Cümlenin malûmudur ki, şimdiye kadar Türkçeyi nakil ve tercüme olunan ekonomi politik ilm-i Arabî ve Farisîde hayli ders görmüş ve belki fenn-i kitâbette gereği gibi ilerlemiş olan kimselerin anlıyabileceği derecede olmakla, bunlardan ancak yetişkinler yararlanabilip halkın anlaması ise mutlaka hocadan okumaya muhtaçtır ve zaten bu ilmin Türkçede hocası nâdirattan ve bulunanlar dâhi ehl-i iktidardan bulunduğu cihetle halkın okuyabileceği suretle hoca tedariki müşküldür. Böyle en mühim olan bir ilimden halkın mahrum kalmasına... gönlümüz razı olmamıştır."

Sorulu yanıtlı olan yapıt, gayet açık ve anlaşılır bir dil ile çevrilmiştir.

Mehmet Midhat Bey, ayrıca kitabına Fransız çevirmenin de önsözünü aynen almıştır. Çevirmenin bu hareketi, Fransız'ın önsözündeki düşüncelere katılmış olduğunu gösterir. Bu takdirde, Türk İktisat Tarihi yönünden "İşçinin toplumlarda tarihsel yeri üzerindeki ilk düşünce, bu suretle kendini göstermiştir" diyebiliriz:

"Amele takımının, Milâddan önceki dönemlerden itibaren (esir)ler olduğuna; işçilerin zaman gelişimi içinde, üretimde gerçek yerlerini almış olduklarına işaret edilerek, şöyle denmektedir; "işte bunun için yani serbestlik gelip kendilerini güzelce idare etmek işçiye kaldığı için amele takımına, ekonomi ilminin aslı üzerinde bilgili olması pek lâzımdır..." (s.4)

O tarihe, yani 1869'a kadar işçinin

tarihsel süreç içerisindeki sosyal ve ekonomik durumuna, Osmanlı Türkiye'sinde doğrudan ilişilmemiştir. Ancak, bu noktada, M.S. Rıfat Paşa'nın halkın eğitim ve öğrenimi üzerindeki düşüncelerini anımsamak gerekir.

M. Midhat Bey'in, yukarıya alınan görüşleri benimsemiş olması, ayni zamanda yapıtın mahiyeti ile de uyum halindedir. Özellikle kitabın (13)üncü bab'ında "makine"; (15)inci bab'ında "zengin ile fakir"; (16)ncı bab'ında "yoksulluk ve bunun sebebleri" üzerindeki düşünceler gözönünde tutulmalıdır.

2. Aynı yıl içinde, Hobner'in aynı kitabı Almanca aslından, "İlm-i tedbîr-i servet" adıyla, Bâb-ı âli Tercüme Odası memurlarından Ahmet Hilmi Bey tarafından çevrilmiştir.

Bu kitabın ikinci çevrilişindeki amacı, daha çok bilimsel bir mahiyet kazanmaktadır. İktisat biliminin, uygarlığın ilerlemesiyle eriştiği önemin çok yüksek olmasından dolayı batı okullarında okutulan böyle bir yapıtın çevrilmesi zamanının geldiğine işaret edilmiştir. Burada saptanan amaç, hukuk ve ekonomi bilimlerinin artık Osmanlı Türkiye'sinde de "herkes" tarafından bilinmesi gerektiğine dairdir.

İki Çeviri Arasında Bazı Farklar

İki çeviri arasında önemli olan birkaç fark, çevirmenlere ait önsözlerden ileri gelmektedir.

a. İlk çeviride, özgürlüğüne kavuşmuş olan işçinin iktisat bilimini okuyup öğrenmesini sağlamak çabası üstün gelir ki, ikinci çeviri önsözünde bu husus açıklığa kavuşturulmayarak, bu bilmin "herkesçe" okunup öğrenilmesi amacı ön plâna alınmıştır. Bu "herkesçe" deyimine işçilerin de dahil olduğu şüphesizdir. Ancak bu husus ilk çevirideki önsöz kadar açık ve seçik değildir.

b. İkinci fark; bilim yönünden ekonomik olayların açıklanması meselesidir. Bu husus, ilk çeviride hemen hemen yok gibidir. İkincisinde ise, Ahmet Hilmi bey, önsözün ağırlığını, ekonominin bilimsel yönden izah şekli üzerinde toplamış bulunmasıdır.

Yapıtın Temel İlkeleri Hakkında

Yapıtın, Alman müellifi tarafından kaleme alınış nedeni, fukaralığın ortadan kaldırılarak insanların iktisadî refaha kavuşmalarını sağlamaktır. Bunun için de, bilgili bir çalışma taraftarlığı ileri sürülmüştür. Özellikle müellif merhamet ve şefkate dayanan fukaraya yardım usulüyle fakr-ü zaruretin ortadan kaldırılacağı kanısında değildir.

Bu konuda şöyle deniliyor: "Muhabbet ve merhamet fakirliği ortadan yoketmek için genellikle hakkında zannolunan kuvvete mâlik değildir. Fakirliği yok etmek için, evvelemirde ânın nedenlerini yoketmek gerekir" [Ahmet Hilmi çevirisi, s.38, bend:15].

Bu sebeblerin, müellifçe, en önemlisi şudur: "savaş ve ihtilâl ve teşevvüş ve zulüm ve ziyade haksız tevzi olunan vergiyi mucib olan hamakat ve su-i ahlâktan neş'et eder. İşbu beliyeler sây ve amele mâni olup sây ve amelden husule gelecek yararları mahvederler. Binaenaleyh, bunlar fakirliğin ve umumî ve en kuvvetli nedenleridir" [Aynı yapıt, s.39 bend:17].

Bu genel sebepten başka, halkın cehaleti savurganlığı ve tembelliği de fakirliğin nedenleri olarak ileri sürülmüştür. Fukaralığa karşı çareler ise "tasarruf, şirketleşme ve ihtiyat"tır.

Yukarıdaki önlemlerin arasındaki "şirketleşme" sözcüğünden kasdedilen emekçilerin biraraya gelerek, herhafta ücretlerinden bir kısmını ayırmak yoluyla yardımlaşmayı sağlamaktır ki işçi yardım sandıklarının kurulması mahiyetindedir.

Yapıta göre, gerek işçi gerekse küçük esnaf için kredi müesseselerinden yararlanmak olanaksızdır. Bunun için işçi ve küçük esnafın kendi aralarında "şirketleşerek" kredi işlerini kendilerinin halletmeleri gerektiğine işaret olunmaktadır. Aynı zamanda, bu yapıt da, serbest ticaret taraftarı ve liberal bir görüşün sahibidir. Fakat, buna rağmen yukarıda işaret edilen önlemlerle 1851 tarihli Sahak Efendi'nin çevirisine nazaran, halkın toplumsal çıkarlarına doğru biraz daha yaklaşma eğilimi görülmektedir. [Aynı yapıt, s.6,41]

Zenginle Fakir Arasındaki Farklılık

Yapıtta, makine sanayiinin işsizliği değil, işsize iş sağlamakta yararlı olduğu; makinenin yayılması ile fukara ile zengin arasında bazı noktalarda fark kalmıyacağı, örnekleriyle izah edilmektedir. [s.11] Bu suretle işçinin refaha kavuşacağı kanısı belirtilir. Özellikle; matbaanın mevcudiyetiyle fukara ve emekçinin de okuma yazma öğrenme imkanlarına sahip olduğu, eğitim gördüğü ve bu noktada zenginle aralarında hiçbir fark kalmıyacağı ispatlanmaya çalışılmıştır.

Yukarıya alınan cümlelerden açıkça anlaşılmaktadır ki, Hobner'in bu yapıtı, yalnız işçi için hazırlanmış; onun ekonomik bilince kavuşturulması gereğini yaygınlaştırmak istenmiştir.

Fakat Hobner'in bu ileri görüşü yanında onun ılımlı bir düşünce sahibi olduğu da, miras hukukunun şiddetle taraftarı olmasıyle anlaşılmaktadır. [s.12] Zenginlerin mallarının fukara arasında taksim edilmesinin birşey ifade etmiyeceğine işaret etmektedir. [s.13] Toprak gibi fabrikanın da bölünmesi ekonomik değildir. Fabrikanın mirasçılar arasında bölüştürülmesi toprağın taksiminden daha fena sonuçlar verdiği vurgulanmaktadır. [s.14]

Bu görüşüyle Hobner'in daha çok işçinin hak ve hukukuna saygılı olunması tarafını tuttuğu görülmektedir.

Hobner'den yapılan heriki çeviride de, tıpkı Sahak Efendi'nin "İlm-i tedbîr-i menzil" adlı çevirisinde olduğu gibi, Marx'ın mülkiyet hakkına karşı ilkeleri doğrudan değilse de, isim zikretmeden, dolayısıyla eleştirmiş oluyordu.

Yerli Ekonomi Yapıtları

Yabancı dilden çevrilen ekonomi kitapları kesin ya da ılımlı olarak tutulan iktisadî liberalizmin savunuculuğunu yaparken, Osmanlı Türkiyesi'nde ilk defa bu akıma karşı çıkan Mehmed Şerif Beyle Ahmet Midhat Efendiyi görüyoruz.

Mehmed Şerif Bey Mülkiye Mektebi'nde verdiği ekonomi derslerini fasiküller şeklinde yayınlayarak, "İlm-i emvâl-i Milliye"yi kitap haline getirmiş oldu.

Bu yapıtında, müellif Osmanlı sosyal ve ekonomik alanında yeni bir düşünce tarzının ilk öncüsü oluyor ve ekonomide "millîlik" deyimini kullanıyordu.

"Sanayi ve ticaret-i milliyemiz Avrupalılarınkine nisbetle pek aşırı geri kalmış olmasından yerli ve yabancı dostlarımızdan bazıları millet-i İslâmiyenin Avrupa sanayiini taklitte başarısız olarak onların derecesini asla elde edemiyeceğini ve bu sebeble onları endüstrileşmeye sevketmektense ziraat ve harâsate teşvik ile memleket topraklarının kabiliyetine göre zahire, pamuk, ipek gibi birtakım ham eşya üretip Avrupa'ya satıp karşılığında altın ve sanayi ürünü ithal etmek hayırlı olacağı iddiasındadırlar."

Tercüman-ı Ahval gazetesinin (68) ve (69)uncu sayılarında "Ziraat mi, sanayi mi?" başlığı altında yazılan yukardaki satırların sahibi M. Şerif Bey, bu makalesini bitirirken, sanayileşmeyle tarımda ilerlemenin birbirine bağlılığını ileri sürer; ve bunun tarımda makineleşme demek olduğuna işaret eder. Ancak bu fikrin tahakkuku için, serbest ticaretin sınırlanması yoluna gidilmesini de vurgular.

Ticarette Serbestlik ve Himaye Usulleri

M. Şerif Bey, Mülkiye Mektebi'nde verdiği derslerinde özellikle ekonomi biliminin Batı'da meydana geliş ve tekâmülünü anlatırken, aynı zamanda, bu bilimin bazı kural ve ilkeleri karşısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumuna da ilişerek, eleştirilerini yapmaktadır. Bu eleştirileri şöyle özetliyebiliriz:

a. Tarımı makineleştirebilmek için sanayileşmeye önem vermek.

b. Serbest ticaretin kendi bünyesine uygun kurallarla sınırlanmak suretiyle topluma yararlı bir hale getirmek...

Bu konularda M. Şerif Bey, kitabının önsözünde şöyle der:

"Millî servetin ne demek olduğu ve bunun üretimdeki fonksiyonu bilinemediği için pek çok milletler az zaman içinde millî servetlerini kaybettiler, böylece yabancıların zulüm ve haksızlıklarına hedef oldular. Ezcümle İspanya Devleti, Amerika'nın keşfinden sonra memleketine çok miktarda altın ve gümüş ithal etmiş ve bolluk başlamış iken, bu bolluğun altın ve gümüşle hasıl olduğu zanniyle millî sanayi ve ticareti bir tarafa bıraktıklarından paraları çok sürmeksizin yabancı memleketlere geçmiştir..."

Ve aynı yapıtın (15)inci sayfasında da, sanayileşme hakkında, "tarımla uğraşıp sanayiini kuramıyan geri milletlerin yükselmeleri olanaksızdır. Medenî dünyada terakkînin esası bir milletin sanayileşmesiyle mümkün olur" demektedir.

Görülüyor ki, M.Şerif Bey, Sahak Efendi gibi, düşünmüyor. Sanayi mamûllerinin yabancı memleketlerden ithalini değil, her devletin kendi memleketinde üretilmesini önermektedir. Bunun da mümkün olabilmesi için, bireylerin sahibi oldukları paralarını üretimde kullanılması fikrini, bundan 127 yıl önce (1863) de ileri sürüyordu.

Serbestî-i Ticaret Fikrine Karşı Çıkışa Birkaç Örnek

Yukarıdakilerden başka aynı konularda, yani bireysel emek ve ticaret ile serbest rekabet üzerindeki düşünceler de yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin *Mecmua-i Maarif*'in 44. sayısında "Cemiyet-i beşeriyenin rekabet üzerine mebni olması" adlı imzasız makale ile Osmanlı Türk basınında ilk defa bireysel ve toplumsal çıkarlar bakımından bazı düşüncelere rast gelinmektedir. Yazıya, "Bir âile içinde insanın karşılıklı olan sevgi ve fedakarlığı kâr ve kazançta dahî geçerli olamıyacağından herkes kendi emeğile maksadını elde etmeye çalışır ve cümlesi az çok yekdiğerine rekabet edeceklerinden toplumlar rekabet üzerine mebni olur; ve böyle olması da insana hayırlıdır..." diye başlandıktan sonra, "...çünkü medeniyetin asıl maksadı bireysel çıkarları toplumsal çıkarlar ile birleştirmek olduğundan, şahsa zarar veren ve haksızlık eden, sonradan toplumun nefret ve belki cezalandırılmasını üzerine çeken, hatta medenî memleketlerde toplum birleşerek yasalar ve şirketler bunun gibi birçok kurumlar oluşturduğundan ve toplum bireysel çıkarları gözetecek gazeteler ve bunlara benzer nice nice müesseseler bulunduğundan haksızlıklar elbette birgün ortaya çıkarılacak önlemleri bulunur" sözleriyle makale sona ermektedir. İşte *Mecmua-i Maarif*'de yayınlanan bu makaleden sonra 45'inci sayısında bir başka yazıya rastlıyoruz.

Bu yazı "Rekabet usulüne dair olan reddiyata cevap" başlığını taşımaktadır. İsminden de anlaşılacağı gibi, yukarda işaret edilen makaleye yanıttır. İmzasız olan bu yazıda, *Mecmua-i Maarif* şöyle diyor:

"Umumî rekabet ve insan gayretleri hakkında bazı mertebe reddiyat olmuştur. Şöyle ki, rekabet usulü kabul edilmese dahî insanların sağlık ve akılları yerinde olarak ilerleme vâdisinde emek sarfetmeleri gerekir. Halbuki hakikat halde insanların bazıları ne aklen ve ne de bedenen rekabet kudretine sahiptirler. Bazıları da kâr ve kazanç veya başkalarına üstün olma iddiasında bulunmazlar. Veyahut rekabet ve üstün gelme istek ve azmine malik değildirler. Bundan başka nefsine hâkim olamadığından ve geleceğini düşünmediğinden başkalarının düşmanlığını veya emniyetsizliğini davet eder. Tembel olanlar da ilerlemekten başka belki gerilerde kalır.

"İşte yukarda sıralanan sebeblerden dolayı meratip ve servette (sınıflar arasında) bir hayli ihtilâflar zuhura gelip bazıları zengin ve diğerleri fakir; bazıları yükselirken diğerleri aşağı derecelerde kalırlar.

"Binaenaleyh rekabet usulünden ziyadesiyle, akıl, zekâ ve servet sahipleri, veyahut kuvvetli himayesi olanlar yararlanıp geride kalanlar fakir, veyahut himayesi olmayanlar terakkî edemezler, diye iddia olunmuştur.

"İşte bu iddiada bulunanlar, rekabet usulünü red ile bunun yerine şirket usulünü kabul ederler. Şirket usulü üzere her aile biraraya gelerek herkes umum için çalışıp kazandığını bir müşterek sandığa teslim ederler. Bu suretle sandık temettuundan hissesini alıp bununla fakr-ü sefâlet ve insanlar arasında düşmanlık ve rekabet ortadan kalkar, zannındadırlar."

Bu girişten sonra aynı yazı şöyle sona eriyor:

"Netice-i kelâm, el'an müşahede edilen birtakım suistimaller rekabet usulünden meydana gelmiş değildir; belki rekabetin kötüye kullanılmasından doğmaktadır. Bunun çaresi ise, rekabeti kaldırıp, hayalât üzerine kurulmuş bir usul ile tüm insanlığın tebdilinde değil, belki halkların terbiyesiyle, eğitim ve edebiyatın ilerlemesinde aranmalıdır."

Heriki makalede görülen bu tür fikir tartışmalarının içerikleri bakımından olduğu kadar, asıl bu düşüncelerin Türk basınında ilk defa sözkonusu edilmiş olması, basın tarihimiz yönünden değer kazanıyor.

Oysa bu tarihlerde Batı'da, 28 Eylül 1864'te kurulan "Birinci Enternasyonal"in kollektifçiliğe doğru aşamalar veren devresi sona eriyordu. Özellikle 2-7 Eylül 1867'de "Enternasyonal"in devam eden Lozan kongresinde "Karşılıklı yardım" taraftarları kollektifçilere karşı kesin bir başarı kazanmışlardı.

Mecmua-i Maarif gazetesinde okuduğumuz ikinci makaledeki görüşlerin "Enternasyonal"in yardımlaşma fikri paralelinde olduğu görülmektedir. Bu, Türk iktisadî ve içtimaî fikir hayatı yönünden önemli bir raslantıdır.

Batı Avrupa'da ve özellikle İngiltere, Fransa ve Almanya'da kendini gösteren -1864 Paris Komün hareket ve fikir yapısına hiç de benzemeyen- işçilerin siyasal örgütleşme fikir ve haberlerine dair o yılların İstanbul gazetelerinde hiçbir ize rastlanmamaktadır. Buna rağmen, 1868 Eylülünde *Mecmua-i Maarif*'de çıkan bu iki makale, yazarlarının, Batı Avrupa'da geçen olay ve hareketleri izlemekte olduklarını gösterir. Bu takdirde artık Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman-Türk kesiminde de içtimaî ve iktisadî yeni düşüncelere karşı ilgi uyandığını kabul etmek gerekir.

Filvâki, 1871 Paris Komün hareketleri nedeniyle *İbret* gazetesinde Reşat ve Namık Kemal Beylerin geniş yayınlarına, ve diğer Türkçe gazetelerin de bu konularda geniş haberler vermiş olmalarına raslanacaktır. Hatta, İstanbul'da, ilk defa olarak, 1873 yılının 23 Ocak günü, Kasım Paşa Tersanesinde greve giden bir işçi grubu eylemine de rast gelinecektir. Fakat 1868'de, adı geçen makalelerin ihtiva ettiği düşünceler dolayısiyle, gazete sütunlarında özgür fikir tartışması uygarlığına giriş şerefi, bu makalelerin sahiplerine ait olmalıdır.

Çünkü, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"nin Londra'da yayımlamaya başladığı *Hürriyet* gazetesinde bile bu konu-

lara dokunulmadığını görüyoruz. Fakat bu tarihlerde iki Türk tarafından, Alman iktisatçısı Hobner'den çevrilen iktisat kitaplarının önsözlerinde "Fakrü zarureti" meydana getiren ekonomik ve sosyal nedenlerin yokedilerek ortadan kalkabileceğine işaret edilmekteydi.

NECDET KURDAKUL

Herbert Melzig'in "Nasreddin Hoca"sı

Nasreddin Hodscha, Wer den Duft des Essens verkauft, Schwänke und Anekdoten des Türkischen Eulenspiegel, Aus dem Türkischen übersetzt von Herbert Melzig, Rowolt Verlag, Reinbek bei Hamburg, 1988, 190 s.

1938-1947 yılları arasında Türkiye'de yaşayan ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde okutmanlık yapan Herbert Melzig ilginç kişiliği ve Atatürk, İsmet İnönü hakkında yazdığı kitaplarıyla tanınır. Akademik kariyeri olmadığı, hatta Prof. ve Dr. unvanlarını kendiliğinden kullandığı yazılmasına rağmen çalışkan bir kişi olduğu ve önemli kitaplar yazdığı bilinir.[1]

Nasreddin Hoca fıkraları Herbert Melzig tarafından da Almanca'ya çevrilmiştir. Yukarıda adı verilen bu kitapta yer alan 130 tane Nasreddin Hoca fıkrası başarılı bir şekilde çevrilmiştir diyebiliriz. Fıkralar, bazı çevirilerde olduğu gibi, gereksiz yere uzatılmamış, espriler en uygun sözcüklerle, gerçek anlamlarına en yakın şekilde çevrilmiş. Özellikle kısa fıkralarda, en uygun şekil, ustalıkla seçilerek verilmiş.

Herbert Melzig kitaba bir de iki sayfalık bir önsöz yazmış. Bu önsözünde Melzig, Hoca'nın Akşehir'deki türbesinden, mezar kitabesinden ve Nasreddin Hoca'nın ölüm tarihinden sözediyor. Nasreddin Hoca fıkralarının yüzyıllar boyu sözlü gelenekte yayıldığını söylüyor. "Halk Filozofu" Nasreddin Hoca'ya aşağı yukarı 300 tane fıkra maledilmiştir, diyor ve en eski elyazması Nasreddin Hoca fıkraları kitabının 1625 yılında yazılan ve bugün Leiden Üniversitesi Kitaplığı'nda bulunan elyazması olduğunu belirtiyor.

Herbert Melzig'in yazdığına göre, Nasreddin Hoca fıkralarının 1855 yılında yapılan Almanca çevirileri Avusturya'da uzun süre *yasak kitaplar* listesinde bulunuyordu. Elyazması Nasreddin Hoca fıkraları kitaplarında bulunan bazı açık-saçık fıkraların sonradan yapılan taşbaskısı ve hurufat baskısı kitaplara alınmadığını biliyoruz. Melzig hangi nedenle kitabın yasaklandığını yazmıyor.

Herbert Melzig, Nasreddin Hoca fıkralarının hâlâ sözlü gelenekte yaşadığını, bugüne kadar bu fıkraların yüzlerce baskısının yapıldığını, Nasreddin Hoca fıkralarının yalnızca Türkçe konuşan halklar arasında değil, Balkanlardan Çin'e kadar çeşitli uluslar arasında yayıldığını da anlatıyor. Nasreddin Hoca fıkralarının en büyük özelliğinin insanları düşünmeye sevketmesi olduğunu belirtiyor. Nasreddin Hoca, fıkralarında yer kalan olaylarda hep güçsüzlerden ve yoksullardan yana olur. Yüzyılları aşıp günümüze kadar gelmeyi başaran Nasreddin Hoca erdemi de budur.

Güzel çevirisiyle Nasreddin Hoca fıkralarını Alman Dili'ne ve Almanca konuşan okuyuculara kazandıran Herbert Melzig'e teşekkürler.

[1] Herbert Melzig hakkında daha fazla bilgi için Bkz: Turgut Akpınar, "Prof.Dr. Herbert Melzig Kimdir?" *Tarih ve Toplum*, Sayı:65, Mayıs 1989, s.16-17.

Aczcél Jolán

Lábamon Anatólia Pora

Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1989, s.182, resimli.

MACARİSTAN'da öteden beri biz Türkler'le ilgili pek çok kitap yazılıyor. Başka dillerde yazılmış olanlar hemen Macarcaya çevriliyor. Binlerce basılan ve okuyucu bulan bu kitaplardan biri, "Ayağımda Anadolu Tozu." Adından anlaşılacağı gibi bir gezi yazıları derlemesi.

Altı kez yurdumuza gelip giden yazar, kitabını sekiz bölüme ayırmış. Niçin salt Türkiye? İstanbul'dan İstanbul'a. Önümde Anadolu. Dağ Türkleri Toprağında. Konya Yönüne. Kapadokya. Batı Anadolu Harikaları. Yolun Sonunda Ağrı.

İyi nitelikli kağıda basılmış olan kitapta resimler de çok açık seçik. Ön kapakta Mevlânâ Müzesi, arka kapakta da tipik Harran evleri yer alıyor. Bu resmin üstüne şu sözler sıralanmış.

"Bin yüzlü Türkiye'yi bir kitapta bütünüyle göstermek mümkün değil, böyle bir amacım da yok. Yalnız hoşuma giden ya da gitmeyen kimi izlenimlerimi yazmak istedim. Ancak başkalarının da Türkiye'yi tanımasını dilediğimi yadsıyamam. Türkler bizleri kardeş diye seviyor. Ya biz? Sayıları durmaksızın artan Macar Türkiye'ye gidiyor. Çoğu konukseverlik izlenimlerini anlatıyor. Sonra ne zaman Türkler'den söz edilse yabancılaşma, yanlış anlama, yanılgıya düşüşle karşılaşabiliyoruz."

A. Jolan ilk yolculuğundan önce Türkçe öğrendiğini, coğrafyamızı, tarihimizi, toplum yaşamımızı tanımağa çalıştığını vurguluyor. Yurdundan ayrılmadan önce dostları, arkadaşları kendisini uyarıyorlar:

— Yalnız mı gidiyorsun?

— Hem İstanbul'a bile değil de Anadolu içlerine.

— Seni orada hareme kapatırlar...

— Çarşaflı, peçeli kadınlar... Çok karılılık... Dinsel fanatizm, haydut saldırıları anlatıp korkutuyorlar. Hanım gezgin yurttaşlarının Atatürk reformla-

rını ve modern Türkiye'yi bilmemelerine şaşıyor. Sonra da söylenenlerin etkisiyle dövizini ve pasaportunu bir keseyle boynuna asıyor. Daha İstanbul'da ipi kopan keseyi bulanlar kendisine verince de önyargılarından dolayı utanıyor.

Macar kadın gezginin görüp izledikleri, herhangi birimizin karşılaşabileceği nitelikte. Yalnız yabancı diye halkımız ona daha değişik davranıyor. Birileri gösteriş yaparken pek çoğu konuk olarak ağırlıyor. Bütün bunların sonunda yazarın yargısı şu: "Türkiye pek çok uygarlığın beşiği. Gezecek, görecek çok yer, çok anıt var. Doğası eşsiz; ancak bunların en ilginci insanı. Çiftçi, kuru toprakta yaşam ölüm savaşı verirken köylü kadın ağır işlerde çalışıyor. Konuk işçiler, yabancı ülkelerde ekmek arıyor. Yeterince okulu, doktoru olmayan çocuk sekiz-on yaşında işe koşuluyor. Açık yürekli, çalışkan, yapmacıksız Türk insanı bize kardeş diye el uzatıyor."

CEMİL ÖZTÜRK

Bir Anket Broşürü "Namık Kemal İçin Diyorlar Ki"

Anketi Yapan: Kemal Tahir

1936-Şirketi Mürettibiye Basımevi No = 73

32 Sayfa 10 Kuruş

TARİH ve Toplum dergisinin Aralık 1988 tarihli 60. sayısının 22. sayfasındaki "Nâzım Hikmet'in Gözüyle Namık Kemal" yazısı Nâzım Hikmet'in Namık Kemal hakkındaki düşüncelerini içeren önemli bir yazıdır. Bu yazının bulunduğu, 1936 yılında basılmış broşür ise gerek muhtevası itibariyle, gerekse yayınlanış sebebi itibariyle oldukça ilginçtir.

Broşürün yayınlanma sebebini Kemal Tahir, ölümünün 47. yılında İstanbul Üniversitesinin hazırlamış olduğu bir ihtifal ve bu ihtifal arifesinde Namık Kemal hakkında yazılan yazıların, düzenlenen broşürlerin Namık Kemal'i yeterince anlatamadığına bağlar. (s. 1)

Abidin Nesimi ise, broşürü Nâzım Hikmet'le Peyami Safa arasında başlayan bir polemiğin sonucunda ilk önce kendisinin hazırladığını, söyler. Ancak Hikmet Kıvılcımlı'nın broşür üzerinde yapdığı eleştiriler yüzünden, Nâzım Hikmet bu görevi Kemal Tahir'e verir. Kemal Tahir ise pek çok kişiyle anket yapar. Fakat broşürdeki yanıtların seçimini Kerim Sadi'ye yaptırır.[1] Broşürde sağ ve sol düşünürlerin görüşlerinin açıklanmasına rağmen sol eğilimliler ağırlık taşır.[2]

Gerçekten de ankete sağ ve sol düşünürlerden onbiri iştirak eder. Bunlar, Falih Rıfkı, Vâ-Nû, Hüseyin Cahid, Peyami Safa, Ercüment Ekrem, Sadettin Nüzhet, Kerim Sadi, Dr. Fuad Sabit, Nâzım Hikmet, Hüseyin Avni ve Suad Derviş'dir.

Kemal Tahir anketi klâsik soru-cevap tekniğiyle değil, tıpkı bir röportaj yapar gibi hazırlar. Konuştuğu kişileri ve ortamı tarif eder, onlar hakkındaki düşüncelerini açıklar.

Kemal Tahir broşürün başlangıç kısmında ilk önce Namık Kemal hakkındaki düşüncelerini açıklar: "Namık Kemal bir zamanlar var olan ve varlığı bu gün bile düşmanları ve dostları tarafından anılmakla şüphe götürmeyen biridir. İster şuurlu, ister şuursuz, ister Türk, ister Arnavut, ister mutasarrıf, ister mübaşir olsun, o vardı muhakkak. Softasından saray müşirine, kolcusundan mektep talebesine kadar bütün bir kitlenin hafiyeliğe can attığı bir devirde, rakı sofrasında küfretmiş, bayağı hicviyeler yazmış ve gökle boks yapmış olsa dahi, vardı. Ve bugün o çöküntülü muhit içinde kimseyi satmadan yaşadığı için var sayılmalıdır." (s. 2)

Ankete iştirak eden Vâ-Nû, "Epiyce konuştuğu, bir sürü ismi haslar, bir araba mesele ile alâkadar görünen heceler söylediği halde hiç bir şey söylememiş" doğrusu, "...Namık Kemal'in tetkike değer olup olmadığına da..." karar verememiştir. (s. 4)

Peyami Safa'ya göre ise: "Namık Kemal'in muayyen bir sosyal kanaati yoktur." (s. 8) "Namık Kemal'in istibdadla yaptığı mücadele sizce inkılâpcı bir vasıf taşır mı?" sorusuna "Bu mücadele ona büyük bir inkılâpcı vasfı elbette verdirir. Komünistler bile burjuva inkılâplarını inkâr etmezler. Bir kaç Türkiye solunun Namık Kemal'i inkâra yeltenmeleri, Türkiyede hâlâ yaşayan liberal fikirleri yıkmak için bir tabiyedir" diye cevap verir. (s. 9)

Kemal Tahir'in "Edebiyatı Cedidenin en kuvvetli nesircisi..." diye tanımladığı Hüseyin Cahid ise, Namık Kemal'in "Sınıfî karakterini" liberal burjuva olarak görür. (s. 11)

Broşürde yer alanlardan biri de Falih Rıfkı'dır. Kemal Tahir onunla direkt olarak görüşememiş olacak ki, 25 İkinciteşrin tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bir makalesinden alıntı yapar.

Ercüment Ekrem, Namık Kemal'in istibdadla mücadelesini Fransız inkılâbının tesir ve heyecanı altında kalmasına bağlar.

Sadettin Nüzhet ise Namık Kemal'i "Ümmet telâkkisine dönmek isteyen, tamamiyle İslâmcı" aynı zamanda "Her gün rakı ve şarap içen, ömründe bir kerre bile yıkanmamış" biri olarak tanımlar. (s. 16-17) Asla inkılâpçı karakter taşımadığını da iddia eder.

Okuyucuya, "Memleketimizde Marksizmin en selâhiyettar âlimi ve kafasının içindeki için müsamahasız döğüşen delikanlı..." diye tanıtılan Kerim Sadi'nin ise düşünceleri şöyledir: "... Fakat Namık Kemal, hiçbir zaman demir bir libas halinde bıraktığı şöhretinin altında iki büklüm dolaşan ve babasındaki kuvvetin hakiki menşe'lerini idrakten âciz kalan afyonkeş biyoğrafın zannettiği gibi, 'gökten düşmüş bir ilham' değildi. Bil'akis topraktan ve etle kemikten fışkırmış, cemiyetteki haşin mücadelenin saflarında boğuşa boğuşa inkişaf etmiş ve tarihin tunç çemberi içinde üstüne düşen muayyen rolü, kabiliyetlerile mütenasip olarak tamamlamış bir insandı." (s. 21)

Dr. Fuat Sabit ise, Namık Kemal'i Nâzim Hikmet'le karşılaştırarak: "... o büyük Fransız inkılâbının bizdeki mümessillerinden biri ve bilhassa inkılâbın coşkun ve serazad bir şairi idi. Nasıl ki Nâzım Hikmet de Proleter Oktobr inkılâbının kudretli şairidir" diye yazıyor. (s. 25)

Broşürde yer alan tek kadın, yazar Suat Derviş'dir. Ona göre "Namık Kemal'de sosyal kanaat sıfırdır." Ne var ki "Namık Kemal zamanındaki edebiyat telâkkisini aşmış, zamanının gençliği üzerinde müsbet tesirler yapmış bir adamdır." (s. 27)

Nâzım Hikmet'in Namık Kemal hakkındaki düşünceleri ise, *Tarih ve Toplum* dergisinin 60. sayısında olduğu gibi yayınlandığı için alıntı yapmayı gereksiz görüyoruz.

"Namık Kemal İçin Diyorlar ki" anket broşürü, ebadının küçüklüğüne rağmen, gerek Namık Kemal araştırıcıları için, gerek dönemin fikir hayatını merak edenler için, gerekse broşürün yayınlanma sebebi açısından ilginç bir belge niteliği taşımaktadır.

ÖMER TÜRKOĞLU

[1] A. Nesimi, *TKP'de Anılar...* s. 178, 179
[2] A. Nesimi, *Yılların İçinden*, s. 143

Türkiye Tarihi: Yayın Yönetmeni Sina Akşin, 1. Cilt: *Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, Ümit Hassan, Halil Berktay, Ayla Ödekan; 2. Cilt: *Osmanlı Devleti 1300-1600*, Metin Kunt, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan; 3. Cilt: *Osmanlı Devleti 1600-1908*, Metin Kunt, Sina Akşin, Ayla Ödekan, Zafer Toprak, Hüseyin G. Yurdaydın; 4. Cilt: *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan, CEM YAYINEVİ, İstanbul, 1987-1989.

"**TARİH** belirli aralıklarla yeniden yazılmalıdır" diyor büyük ozan ve düşünür Goethe, "Bu yalnızca yeni olgular ortaya çıktığı için değil, fakat zamanla bakış açıları değiştiği için de bir zorunluluktur." Sina Akşin'in yayın yönetimi altında bir grup değerli araştırmacının emeği ile ortaya çıkan dört ciltlik *Türkiye Tarihi* bana Goethe'nin yukardaki sözünü anımsattı.

Yaklaşık iki bin sayfa tutan bu ortak çalışmanın ilk bakışta göze çarpan üç özelliği olduğu söylenebilir. Bir kere *Türkiye Tarihi* "gayri-resmî" bir denemedir. İkincisi, *Türkiye Tarihi*'nin yazarlarının önemli bir bölümü "meslekten" tarihçi değildirler. Üçüncü olarak, adının iddiasına karşın, çalışmanın kendisi, kanımca, "Türkiye Tarihi" değildir. Zira, belirli dönemlerin ya da konuların ele alınış biçimleri, kapsamları, içerikleri ister istemez böyle bir kanı uyandırıyor. Örneğin, Türkiye Tarihi bağlamında Kurtuluş Savaşı, çalışmanın dördüncü cildinde olduğu gibi yaklaşık 20 sayfada ne tüketilebilir, ne de yine çalışmada yer alan başlıklar altında tümüyle kapsanmış olabilir. Bu nedenle çalışmanın bütününü, kapsayıcı, tüketici bir "Türkiye Tarihi" olarak değil de, "Türkiye Tarihi Üzerine Denemeler" ya da "İrdelemeler" olarak anlamak kanımca daha doğru olabilir. Aslında böyle bir yaklaşım *Türkiye Tarihi*'nin amacına da daha uygun düşebilir. Çünkü böyle bir yaklaşım, yayın yönetmeni Sina Akşin'in, "İşte biz, bu kitabın, ülkemiz tarihçiliğini hal-i pür melâlinden kurtarmaya belki mütevazi bir katkısı olur diye düşündük" şeklindeki değerlendirmesiyle bağdaştırılabilir.

Hazırlıkları bir hayli eskiye giden, ilk cildi 1987'de piyasaya çıkan ve 1989 yılında tamamlanan bu önemli çalışmanın bütününü ana çizgileriyle tanımaya geçmeden önce bir noktaya daha değinmek yararlı olacaktır. Değerli tarihçi Halil İnalcık, 1983 yılı Ağustos'unda *Nokta* Dergisinde yer alan bir değerlendirmesinde, "Türk tarihi, en çok tahrif edilmiş, bozulmuş bir tarihtir. Özellikle Osmanlıların sosyal tarihini baştan aşağı yeniden yazmak gerekir" diyordu. Bu değerlendirmeye katılmamak olanaksız. Ancak tarihi, "baştan aşağı yeniden yazmak" işi nasıl yapılacak? İşte *Türkiye Tarihi*'nin bu vadide ciddi bir deneme olduğu, kanımca, söylenebilir.

Türkiye Tarihi'nin birinci cildi, "Osmanlı Devletine Kadar Türkler" adını taşıyor. Ümit Hassan, Halil Berktay ve Ayla Ödekan'ın katkılarıyla oluşan bu ciltte, Türklerin ekonomik ve sosyal tarihine, kültür kökenlerine ve sanat tarihine ilişkin sistemli, derli toplu ve irdeleyici bilgiler bulmak olanaklıdır.

Halil Berktay'ın yazdığı, "Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türkler'in İktisadî ve Toplumsal Tarihi" başlıklı yaklaşık 120 sayfalık bölüm, aslında, tarihî materyalizmin Türk tarihine uygulanması konusunda ciddi bir denemedir.

Öte yandan Ümit Hassan, Osmanlılık öncesi Türklerin kültür kökenlerine nüfuz etme konusunda değerli bir çaba ortaya koymaktadır. Berktay ve Hassan'ın, kabul edilebilirliği üzerinde *"consensus"* oluşmuş bilgileri tekrarlamadıklarını söylemeye gerek olduğunu sanmıyorum.

"Mimarlık ve Sanat Tarihi" adını taşıyan yaklaşık 130 sayfalık bölümde Ayla Ödekan, mimarlık, bezeme ve el sanatlarını yer yer ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.

Türkiye Tarihi'nin ikinci ve üçüncü ciltleri Osmanlı tarihine ayrılmış. Her iki ciltte de Osmanlı siyasal tarihinin panoraması Metin Kunt tarafından çiziliyor. Buna üçüncü ciltte Sina Akşin'in III. Selim'den II. Meşrutiyete modernleşme çabalarını anlatan bir bölümle katkıda bulunduğunu belirtmek gerekir.

Her iki ciltteki "Düşünce ve Bilim Tarihi" Hüseyin G. Yurdaydın tarafından kaleme alınmış. Bu bölümde ortodoks ve heterodoks düşünce çizgilerinin gelişiminin izlendiğini belirtelim. Özellikle üçüncü ciltte, Osmanlı ekonomik ve sosyal gerilemesine paralel olarak düşünce alanında belirginleşen katılaşmaya karşı hem İslâmî düşünce çizgisinden hem de Batı düşüncesinden kaynaklanan tepkiler özet olarak sergilenmektedir. Düşünce ve bilim tarihinin 1839-1908 arasında kalan yılları Sina Akşin tarafından dönemin önde gelen kimi isimlerinin biyografileri verilerek tamamlanmış. İkinci ve üçüncü ciltlerdeki mimarlık, bezeme ve el sanatları konularını, birinci ciltte olduğu gibi yine Ayla Ödekan kaleme almış.

Osmanlı toplumunun II. Meşrutiyete kadar olan iktisat tarihi (ikinci ciltte yer almadığı için) bütünüyle üçüncü ciltte Zafer Toprak tarafından yazılmış. Toprak, Türkiye'nin iktisat tarihini, "klâsik dönem-çağdaş dönem" sınıflandırmasıyla ve kapitalizmin ve ticaretin gelişmesi, dış ticaret ve İmparatorluğun Batı ile eklemleşmesi, tarım, sanayi ve zanaatlardaki değişmeler, "para sorunu" vb. başlıklar altında inceliyor.

Türkiye Tarihi'nin dördüncü cildi "Çağdaş Türkiye" adını taşıyor; 1908-1980 tarihlerini kapsıyor. Dönemin başlangıç tarihinin neden 1908 olduğunu, yayın yönetmeni Sina Akşin, bu tarihin bir çağ değiştirme tarihi olmasına bağlıyor ve II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'in "siyasal laboratuvarı" olduğu konusunda Prof. Tarık Zafer Tunaya'ya göndermede bulunuyor. *Türkiye Tarihi*'nin bu son cildinde, yazar kadrosuna yeni adların eklendiğini görüyoruz.

Bu ciltte, dönemin siyasal tarihi Mete Tunçay, Cemil Koçak, ve Hikmet Özdemir tarafından yazılmıştır. Tun-

çay, 1908-1923 dönemini, "Meşruti Demokrasiye Dönüş", "İttihatçı Diktatörlüğü", "Mondros Mütarekesi", "Kongreler ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti", "Savaş Yılları" ve "Barışın Yapılması" başlıkları altında, yaklaşık 50 sayfa içinde ele alıyor. Yukarda da değinildiği gibi, dönemin kimi önemli olaylarına yeni bakış açıları getirmek gibi bir özellik taşıyor bu değinmeler. Mete Tunçay ayrıca 1950-1960 dönemini, "Çok Partili Yaşam ve Askeri Müdahaleler" ve "DP İktidarı" başlıkları altında inceliyor.

1923-1950 yılları, bir başka deyişle "Tek Parti Dönemi" Cemil Koçak tarafından kaleme alınmış. Bu bölümde Cumhuriyetin ilanı, hilâfetin kaldırılması, 1924 anayasası gibi rejime ilişkin gelişmeler; Kemalist devrimler, devletçilik, parti-devlet bütünleşmesi, savaş yıllarının ekonomik, sosyal ve siyasal sorunları, iç ve dış politika eksenlerinde inceleniyor.

1960-1980 dönemi ise Hikmet Özdemir tarafından, askerî müdahaleler, siyasal oluşumlar ve sosyal bunalımlar çerçevesinde inceleniyor.

1908-1980 döneminin iktisat tarihini Korkut Boratav yazmış. Yaklaşık 90 sayfalık bu bölümde Boratav, II. Meşrutiyet'in iktisat politikalarını, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki açık ekonomi koşullarında denenen yeniden inşayı, korumacı-devletçi sanayileşme girişimlerini, savaşı, savaş sonrasının dünyası ile eklemleşme sorununu ve 1970'li yılların içe dönük, dışa bağımlı politikalarını derin bir nüfuz ve yetkinlikle ortaya koyuyor.

II. Meşrutiyet sonrasının günümüze ulaşan düşünce tarihi Selâhattin Hilâv tarafından özetlenmiş. Yazar bu bölümde yakın tarihimizdeki düşünce akımlarını, adamlarını dönemin ekonomik-politik dönüşümleriyle ilintili bir çözümlemeye tâbi tutuyor.

Türkiye Tarihi'nin son cildinin son iki bölümü, birbirini tamamlayan ve Murat Katoğlu ile Ayla Ödekan'ın yazmış oldukları bölümler. Katoğlu, Cumhuriyet Türkiye'sinde eğitim, kültür ve sanatı, kurumlar, politikalar ve uygulamalar çerçevesinde incelerken dönemin genel bir değerlendirmesini de yapıyor. Ayla Ödekan ise kitabın ilk cildinden başlayarak sürdürdüğü uğraşını tamamlıyor, mimarlık, resim, heykel, grafik sanatlar, karikatür, geleneksel el sanatları vb. alanlardaki gelişmeleri 1980'li yıllara kadar izliyor.

Tarihçi E.H. Carr, *Tarih Nedir* adlı yapıtında şu gözlemde bulunur: "Çağdaş insan, daha önce görülmemiş bir derecede kendi varlığının bilincindedir, bu nedenle de tarihin bilincindedir. Geçip geldiği belirsiz pırıltıları, varmakta olduğu belirsizliği aydınlatabileceği umuduyla, coşkuyla incelemekte, tersine olarak da, önünde uzanan yol hakkındaki arzuları ve endişeleri ardında kalanların anlayışını güçlendirmektedir."

Türkiye Tarihi'nin, varmakta olduğumuz belirsizliği aydınlatabileceği umuduyla, katkıda bulunanlara teşekkür etmemiz gerekir.

UYGUR KOCABAŞOĞLU

PARS Tuğlacı, Türk müzik tarihinin ilginç bir kesimine ışık tutan "Mehterhane'den Bando'ya" adlı eseriyle önemli bir çalışmasını daha nefis baskılı bir kitap halinde yayınlamış bulunuyor.

Gerek el attığı konuların Türk toplum hayatındaki yeri, gerekse bu konuları bilimsel yöntemle belgelere dayalı olarak gün ışığına çıkartması ile Pars Tuğlacı'nın kültürümüze büyük katkıları olmaktadır.

Eser, büyük boy kuşe kâğıda basılmış, siyah-beyaz, renkli resim ve minyatürlerle zenginleştirilmiş; yazarın "Çağdaş Türkiye" ve "İstanbul Adaları" gibi biçimsel açıdan kusursuz denecek güzelliktedir. İçeriği ise Türk müzik tarihinin karanlıkta kalmış bir yanını aydınlığa çıkarması, belgelerle Mehterhane'den Bando'ya uzanan bir müzik dönemini tüm boyutlarıyla işlemesi bakımından büyük değer taşımaktadır. En önemlisi de metinlerin İngilizceleri de birlikte verilerek dünya kültür ve sanat çevreleriyle iletişimin sağlanmasıdır.

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bl. Mehterhane'ye, ikinci bl. Bando'ya, üçüncü bl. ise Bando'nun kuruluş ve gelişmesine icracı, besteci, eğitici olarak katkıda bulunanların geniş biyografilerine ayrılmıştır.

İlk bölümde bir ordu-millet olan Türklerin gerek savaşta gerekse barışta askerlik ruhunu uzun yüzyıllar coşkulu biçimde destekleyip coşturan Mehter'in önce sözlük anlamı üzerinde durulmuş, çeşitli sözlük yazarlarının tanımlamaları verilmiştir. Mehter'in tarihinin eski Türklerdeki "TUĞ" takımında yer alan Yırağ "zurna", Burguy "boru", Küvrük "kös", Tümrük "davul", Çenk "zil" ve Kaşgarlı Mahmud'un (Divan-ü Lûgat-İt Türk)'ünde sancak ve çalgı takımlarına "TUĞ" adı verilmesi ile çok eskilere dayandığı anlatılmaktadır.

Mehter geleneğinin Anadolu'ya Oğuz Türkleriyle geldiği, Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki "gümbür gümbür nakkareler döğüldüğünden", "gümbür gümbür ve burması altın tunç borular"ın savaşlarda çalındığından söz edilmesiyle anlaşıldığı belirtilmektedir. Kös, davul ve zil'in mehter müziğindeki önemli yeri vurgulanarak Türk hükümdarlarının egemenlik simgesi olarak sancak ve davul kullanmalarının eski bir töre olduğu bildirildikten sonra Anadolu Selçukluları ile Osmanlı Türklerinde mehterin önemine değinilmektedir.

Osman Gazi ile başlayan ve savaşlarda, çeşitli törenlerde her gün çalınan (nevbet-tabılhane)nin Fatih Sultan Mehmed ile gösterdiği gelişmeler dile getirilmekte, özellikle Yavuz Sultan Selim ile Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mehter'in hem nicelik hem de nitelik bakımından birtakım yeniliklerle zenginleştirildiği belirtilmektedir. Bundan sonra ise (Mehterhane-i Tabl-ü Alem, Mehterhane Kışlası, Mehterhane Kasrı) hakkında yazılı belgelerin ışığında yapılan açıklamalara yer verilmiştir.

Birinci bölümün önemli açıklamaları arasında (Mehter'in Devlet Teşkilât ve Teşrifatındaki yeri)ni anlatan bölümü sayabiliriz. Mehter bölüklerinin kuruluş ve işleyişi, yöneticilerinin görevleri hakkında verilen bilgilerle de Mehter'in yapısı ve niteliği üzerinde sağlam verilere sahip oluyoruz. Ayrıca Mehter'i oluşturan Kaba zurna, Cura zurna, boru, mehter düdüğü, klarnet gibi nefesli; Kös, davul, nakkâre, tabılbaz ve def gibi vurma sazlar yanında zil ve çıngırakları ayrıntılı olarak anlatan bölüm de Mehter'in temeli sayılan sazları tanıtmaktadır.

Burada bir büyük yapımcı aileden özellikle söz etmek gerekir. Mehterha-

ne müziğine önemli katkılarda bulunan dünyaca tanınmış ZİLCİYAN ailesi... Ailenin bilinen en eski ferdi Kerope Zilciyan'dan torunları Robert ve Arman Zilciyan'a kadar üçyüz yılı aşkın bir süre boyunca yalnız Türkiye'nin değil, dünyanın da en önde gelen zil yapımcıları. Kerope Zilciyan, Avrupa ve Amerika'da katıldığı Dünya sanayi sergilerinde (Londra 1851, 1862), Paris (1867) Viyana (1873), Bologna (1888), Grand Prix (1907), Şikago (1893) zillerinin ses güzelliği ve üstün işçiliği bakımından daima takdir toplamıştır.

Eser'de Musahipzâde Celâl'in bir mehter konserinin nasıl icra edildiğini anlatan "Nevbet Nasıl Başlar" yazısı da bu konuda verdiği açık ve sade bilgilerle dikkat çekicidir: (Evvelâ nakkarezenbaşı meydana gelir. Nakkaresini vurur. Mehter takımı toplanır, yarım daire oluşturur. Sağ başta baş çevkân ve çevkâniler, sonra zurnazenbaşı ve zurnazenler, daha sonra tabılzenbaşı ve tabılzenler vb. sıralanır. Tabılzenbaşı, gülbankçıya işaret eder, gülbankçı ortaya geçer, baş keser, biraz durur. Sonra başını kaldırır, kuvvetli bir sesle "Vakt-i sürûr mehterbaşı ağa" diye haykırır. Üç defa da tekrar baş keser, yerine geçer. Mehterbaşı, ağır ve vakur adımlarla gelir, takımın arasında yerini alır. Başmehter, "Hazır ol" der. Biraz durur. "Yallah!" der. Evvelâ borulu çalgılar hep birden kuvvetli bir tempo vururlar, gittikçe hafifletirler. Zurnazenbaşı kabadan perde gösterir. Diğer zurnazenler onu takip ederek perde gösterirler ve susarlar. Zurnazenbaşı tek başına çalacakları makamın seyrini gösterir ve heyet-i umumiye onun karar vermesini bekler. Karar verilmesiyle peşreve girerler. Peşrev arasında çevkânlarını şakırdatarak "Ya hey!" diye bağrışırlar. Çalgı devam eder ve sona erer. Gülbank çekilir. "Gülbanklar daima nevbetten sonra çekilir" Peşrevler, ağır yürük semailer çalınır, şarkı çalınmazdı. Marş şeklinde eser de yoktu. "Kerim Allah, Rahim Allah" diye ağır adımlarla yürürlerdi. -M. Celâl, Eski İstanbul Yaşayışı, 1946)

Bu bölümde (Nevbet Çalmak, Nevbethane, Nevbet-i Müretteb, Nevbet-i Sultanî, Nevbet vurulmak, Mehter Duası "Gülbank", Mehter yürüyüşü, Mehter Marşları) hakkında bilgiler verilmekte, özellikle hepimizin bildiği "Allah yoluna cenk edelim, şan alalım şan/Kur'an'da zafer vâdediyor Hazret-i Yezdan" ünlü Mehter marşını tanıtan açıklamalarla sona ermektedir.

II. bl. de Yeniçeri Ocağı'nın II. Mahmud tarafından kaldırılışından sonra Mehterhane yerine, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi birer askerî mızıka takımı olan Bando'nun kurulması anlatılmaktadır. Bugünkü Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nin bulunduğu Taşkışla'da kurulan "Mızıka-i Hümâyûn"-un Türk ve Batı müziği bölümlerinden oluştuğu ve 1827'de faaliyete geçen bu teşkilâtın geliştirilmesine yardımcı olmak üzere İtalya'dan ünlü besteci Donizetti'nin ağabeyi Giuseppe Donizetti'nin getirildiği ve adı geçen müzik adamının bu alanda büyük hizmetler verdiği, tuğgeneral rütbesine kadar yükseltildiği, bu görevde 28 yıl kaldığı, ünlü "Cezair Marşı" ile "Cenk Marşı"nı bestelediği anlatılmakta ve bandoda görevli icracıların sazları ve kıyafetleri ile bandonun çalışmaları renkli ve orijinal resimler ve yazılı belgelerle tanıtılmaktadır. Donizetti'nin ölümünden sonra Sultan Aziz döneminde Necib Paşa'nın yerine Mızıka-i Hûmâyûn'da görevlendirilen İtalyan müzisyeni Guatelli'nin (1861) bestelediği "Marş-ı Sultanî" çok beğenilmiş ve kendisi liva "tuğgeneral"-liğe yükseltilerek Mızıka-i Hümâyûn'-un başına getirilmiştir. Guatelli Paşa'-nın yetiştirdiği öğrenciler arasında Mehmed Ali Bey, Saffet Bey (Atabinen), Zati Bey (Arca), Zeki Bey (Üngör) sayılabilir.

Bando'nun gelişim süreci de Mehterhane'de olduğu gibi belgelerin ışığında müzik tarihimizle ilgili ilginç bilgiler verilerek anlatılmaktadır. (Örneğin, hepimizin milletçe büyük bir coşku ile dinleyip söylediği "İzmir Musiki Marşı" ve "Plevne Marşı"nın Mehmet Ali Bey tarafından bestelendiği, Bahriye Mektebi'nin 1916 yılında "Tir-i Müjgân" adlı okul gemisinde açılışı, Riyaset-i Cumhur Bandosu'nun başına şair Orhan Veli'nin babası Veli Bey'in getirilişi, Askerî Mızıka Okulu'nun kuruluşu, özellikle Orgeneral Cemal Tural'ın yazdığı ve Halit Recep Arman tarafından bestelenen "Silahlı Kuvvetler Marşı" ile sözlerini Hüsnü Öncü'nün yazdığı ve Cevdet Şakir Çetiner'in bestelediği ünlü "Kara Harbokulu Marşı"-'nın metinleri, bu ilginç bilgilerden bazılarıdır.

"Yıldırımlar yaratan bir ırkın
ahfadıyız,
Tufanları gösteren tarihlerin yâdıyız.

Kanla, irfanla kurduk biz bu
Cumhuriyeti,
Cehennemler kudursa ölmez
nigehbânıyız.
Yaşa varol Harbiye yıkılmaz
satvetinle.."

Ayrıca Mozart ile Beethoven'in bilinen Türk marşları yanında bugüne değin yayınlanmamış, çoğunun nota ve kayıtları dahi bilinmeyen yüzü aşkın marş adı, bestecileriyle birlikte ilk kez verilmektedir. Bunlar arasında ünlü vals kıralı Strauss'un "Abdülmecid" Marşı ile Rossini'nin "Mahmudiye ve "Mecidiye" marşları ilgi çekicidir.

III. bl. de Türk bandosunun yaratıcıları Ahmed Muhtar Paşa, Mehmed Zati Arca, Halit Recep Arman, Ali Rifat Çağatay, Dikran Çuhacıyan (İlk Türk opereti Arif'in Hilesi'ni besteleyen), Guiseppe Donizetti, Harutyun Hanesyan, İsmail Hakkı Bey, Veli Kanık, Hampartsum Limoncuyan, Ahmet Yekta Madran, Prof. Edgar Manas, Musa Süreyya Bey, Necib Paşa, Cemal Reşit Rey, Rifat Bey, Leylâ Saz, Harutyun Sinanyan, Osman Zeki Üngör gibi ünlü bestecilerin hayat öyküleri yanında besteleri de çoğu kez notalarıyla birlikte verildiği gibi özellikle İsmail Hakkı Bey'in bilinen bütün eserleri ile Dikran Çuhacıyan'ın büyük bir ustalıkla halkın ruhuna seslenen sanatı, Leblebici Horhor adıyla yarattığı sevimli halk tipi ve Tanzimat'tan bu yana batıya yönelen müzik hareketine ışık tutan çalışmaları ayrıntılı biçimde tanıtılmaktadır.

Bu bölümde özellikle üzerinde durulması gereken Türk uyruklu bir Ermeni sanatçı vardır. Hem besteciliği, hem de koro yönetmenliği ile dikkati çeken Prof. Edgar Manas aynı zamanda değerli bir müzikolog olarak da Türk müziğine önemli katkılarda bulunmuştur. Edgar Manas'ın besteleri arasında "Doğu Rapsodisi" ilk kez 1954 yılında İstanbul Belediyesi Şehir Orkestrası tarafından Cemal Reşit Rey yönetiminde; Türkçe bestelediği "Vatan Şarkısı" Tepebaşı tiyatrosunda 160 kişilik orkestra korosu eşliğinde seslendirilip büyük takdir toplamıştır. Edgar Manas'ın yetiştirdiği ünlü müzik adamları arasında Sadettin Arel, Suphi Ezgi sayılabilir.

Bu gerçekten övgüye değer eserin son bölümünde bando repertuvarına marş sözü kazandıran şairler, yine hayat öyküleri, sanat değerleri ve Türk edebiyatına olan katkıları açısından geniş biçimde tanıtılmaktadır. (Behçet Kemal Çağlar, Faruk Nafiz Çamlıbel, "Onuncu Yıl Marşı", Bekir Sıtkı Erdoğan "50. Yıl Marşı", Ali Ulvi Elöve "Gençlik Marşı", Mehmet Akif Ersoy "İstiklâl Marşı").

Sonuç olarak "Mehterhane'den Bando'ya" Pars Tuğlacı'nın Türk tarihine olumlu katkılarından biri olarak gerçek bir kültür hizmeti olmuştur.

ARİF HİKMET PAR

HENRY CORBIN
İslâm Felsefesi Tarihi
SERİF MARDİN
DİN VE İDEOLOJİ
Zya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm
ÇAĞDAŞ LİDER ANSİKLOPEDİSİ
yakup kadri karaosmanoğlu
yaban
tarih ve toplum
20.YÜZYIL SİYASİ TARİHİ
ÇAĞDAŞ LİDERLER ANSİKLOPEDİSİ 11
Oğuz Atay
Günlük
Bir kuşağın son temsilcileri
"Eski tüfek" sosyalistler
ATTİLA AKAR
Son Saat
TAN
Özdemir Kaptan (Arkan)
Beyoğlu
(Kısa geçmişi, argosu)
Türkiye Ansiklopedisi
Doğan Heyder
Türkiye'de devlet ve sınıflar
Adnan Giz
Bir zamanlar Kadıköy...
İletişim Yayınları
Siyasi Polisiye roman
ümit kıvanç
"bekle" dedim gölgeye
65
Bir Siyasal Örgüt Olarak
OSMANLI İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ VE JÖN TÜRKLÜK (1889-1902)
MİSÜKRÜ HANİOĞLU
Cumhuriyet Dönemi
İletişim
Ansiklopedisi
Hayatın her alanında...